

Emanuel Vasiliu

INTRODUCERE ÎN TEORIA LIMBII

225/14

Editura Academiei Române

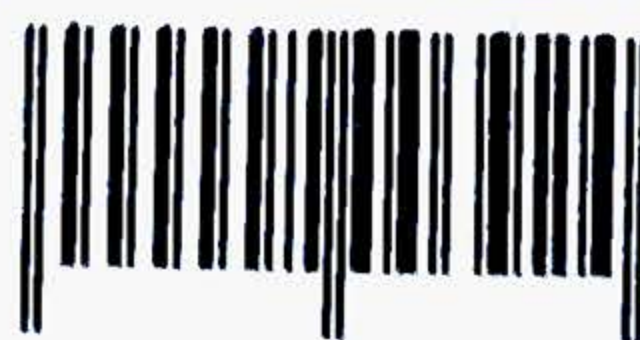

EMANUEL VASILIU

p

INTRODUCERE
ÎN
TEORIA LIMBII

163044

200392
B.C.U. - IASI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
1992

Sumar

Prefață	7
Capitolul 1: Noțiuni introductive	9
§ 1. Semn, semioză, semiotică	9
§ 2. Limba ca sistem de semne : lingvistică și semiotică	12
Capitolul 2: Semnul lingvistic	14
§ 3. Considerații introductive	14
§ 4. Semnul lingvistic ca fonie	14
§ 5. Caracterul „arbitrar” (convențional) al semnului lingvistic	16
§ 6. Controversa semn „natural” — semn „convențional”	18
§ 7. Imuabilitatea semnului lingvistic	19
§ 8. „Articularea” semnelor lingvistice	21
§ 9. Asupra caracterului „binar” al semnului lingvistic	22
§ 10. Semne naturale și semne artificiale ; limbaje naturale și limbaje artificiale	24
Capitolul 3: Unitățile limbii. I: Morfemul	27
§ 11. Considerații introductive	27
§ 12. „Morfemul” ca semn minimal	27
§ 13. Tipuri de morfeme	29
a. Morfeme libere	29
b. Morfeme legate	29
c. Morfeme semilegate	29
§ 14. Cuvântul ca formă gramaticală	30
§ 15. Cuvântul — clasă de forme gramaticale	32
§ 16. Morfeme și alomorfe (variante)	33
§ 17. Morfeme „zero”	37
§ 18. Alte accepții ale termenului de „morfem”	37
Capitolul 4: Unitățile limbii. II: Fonemul	39
§ 19. Considerații introductive	39
§ 20. Trăsături (fonetice) distinctive și nedistinctive	40
§ 21. Fonemul — clasă de sunete	41
§ 22. Perechi minimale ; proba comutării	41
§ 23. Alofone	42
§ 24. Convenții de reprezentare	44
Capitolul 5: Gramatica	46
§ 25. Considerații introductive	46

§ 26. Conceptul de „sintaxă” la Ch. Morris	46
§ 27. Noțiunea de „gramatică” în lingvistica structurală	47
a. Sintagma	49
b. Structura sintagmelor	49
c. Relații și corelații: proces și sistem	49
d. Tipuri de relații și corelații	50
e. Unele concepte gramaticale în lumina explicațiilor de sub a. — d.	51
§ 28. Noțiunile de relație (sintagmatică) și corelație (asociativă) din perspectiva lingvisticii descriptive americane	54
§ 29. Conceptul de „gramatică” în lingvistica structurală și de „sintaxă” în accepția lui Ch. Morris	55
§ 30. Gramatici „analitice” și gramatici „generative”	56
a. Gramatici analitice	56
b. Gramatici generative	58
c. Relația dintre punctul de vedere analitic și cel generativ	67
§ 31. Considerații finale : gramatică și sintaxă	68
Capitolul 6 : Semantica	70
§ 32. Considerații introductive	70
§ 33. Semn și designatum	70
§ 34. Reguli semantice; intensiune și extensiune	72
a. Categorii de semne	72
b. Semne descriptive	73
c. Semne non-descriptive (sau logice)	75
§ 35. Intensiunea ca „funcție”	76
§ 36. Reguli de designație (reguli semantice)	78
§ 37. Caracterul „compozițional” al sensului	79
a. Semne complexe formate numai cu semne descriptive	79
b. Semne complexe formate cu ajutorul „semnelor logice”	82
§ 38. Scurtă caracterizare a „semanticii intensionale”	84
§ 39. Alte modalități de abordare a sensului	85
a. Analiza semică	85
b. Teoria „cîmpurilor semantice”	86
c. Semantica transformațională	87
§ 40. Considerații finale (asupra aspectelor teoretice discutate în paragrafele precedente)	88
Capitolul 7 : Pragmatica	90
§ 41. Considerații introductive	90
§ 42. Pragmatica în relație cu gramatica și semantica	90
§ 43. Pragmatica „tradițională”	92
a. Lingvistica presaussuriană	93
b. Distincția „langue — parole” și pragmatica	96
c. Privire retrospectivă asupra „pragmaticii” tradiționale	99
§ 44. Pragmatica : domenii de investigație	100
a. Acte de vorbire	101
b. Cuvinte cu funcție pragmatică	102
c. Observații finale	105
Capitolul 8 : Privire retrospectivă	107
Abrevieri bibliografice	112
Contents	113

Prefață

Fără a fi propriu-zis nici un „curs”, nici un „manual” de lingvistică generală, volumul de față include materia cursului nostru de lingvistică generală pe care l-am predat în ultimii patru ani studenților Facultății de Litere din București. Lucrarea trebuie privită în primul rând ca o încercare a autorului de a da o *prezentare sistematică și critică* a conceptelor de bază care marchează modificarea „paradigmei de gândire” lingvistică survenită în acest secol. Această modificare a avut loc în lingvistica europeană în mod treptat, începând cu apariția *Cursului de lingvistică generală* al lui F. de Saussure. Se poate spune în mod justificat că, pentru lingvistica americană, un rol asemănător a fost jucat de lucrarea lui L. Bloomfield *Language* (1933).

Până la jumătatea secolului (anii '50—'60), noua „paradigmă de gândire” ajunge să se constituie. Obiectul investigației noastre îl constituie, prin urmare, ideile lingvistice dezvoltate în perioada care începe cu apariția *Cursului* ... (1916) și merge până în jurul anilor '50—'60. Deși ne-am referit de multe ori la ideile, noțiunile și metodele „tradiționale”, am supus examenului nostru (de multe ori critic) cu precădere ideile și metodele care *diferă* de modul tradiționalist de a privi faptele de limbă.

În sensul celor arătate, lucrarea noastră trebuie înțeleasă ca rezultat al unui efort de *sistematizare și explicare* a ideilor care diferențiază ceea ce numim de obicei „lingvistica modernă” de lingvistica pe care o numim în momentul de față „tradițională”.

Concepută astfel, lucrarea poate fi considerată ca drum de acces la principalele noțiuni pe care se bazează lingvistica în momentul de față. Din această perspectivă, volumul de față poate fi „citit” ca „manual” de lingvistică generală, cu atât mai mult cu cât am căutat ca expunerea noastră să nu presupună decât un bagaj minim de cunoștințe lingvistice.

Cu structura menționată, lucrarea se adresează atât studenților din facultățile filologice, cât și specialiștilor (profesori și cercetători) care — sperăm — pot găsi aici o privire critică și — sperăm — un număr de corelații noi ale punctelor de vedere teoretice formulate, în perioadele la care ne referim, cu privire la structura limbii.

Cei interesați în metodologia generală a științei și/sau în filozofia limbajului credem că pot găsi în paginile care urmează datele principale

necesare pentru a-și face o idee cât mai clară asupra modului în care lingviștii își gîndesc și își înțeleg obiectul lor propriu de cercetare.

★

Aducem viile noastre mulțumiri Editurii Academiei, care a primit cu multă sollicitudine propunerea noastră de a edita volumul de față.

Doamnei prof. univ. Nadia Anghelescu și domnilor lector univ. Constantin Dominte și asist. univ. Emil Ionescu le exprimăm recunoștința noastră pentru bunăvoința pe care au avut-o de a fi citit lucrarea în formă dactilografiată și de a ne fi comunicat prețioasele D-lor observații.

E.V.

București, 5 martie 1990

Capitolul 1: Noțiuni Introductive

§ 1. Semn, semioză, semiotică. Există situații în care oamenii „iau act”¹ de realitatea înconjurătoare prin experiență directă. Iau act de faptul că pot (sau nu pot) traversa strada la o intersecție anumită într-un moment, t_i , observînd traficul vehiculelor de pe strada pe care vreau să o traversez: în cazul în care în momentul t_i nu se apropie nici un vehicul din nici o direcție (într-o viteză care să nu-mi permită trecerea în momentul respectiv), știu că, în momentul t_i , mă pot angaja în traversare; în caz contrar, știu că nu trebuie să mă angajez în traversare în momentul t_i și amîn traversarea pentru alt moment, t_j . Un alt exemplu: dacă am mers condus de cineva pe un drum de munte la cabana x , în cazul în care voi vrea, cu altă ocazie, să ajung *singur* la aceeași cabană, este probabil că o voi face *recunoscînd* drumul parcurs anterior (atunci cînd am fost condus de altcineva).

O altă posibilitate de a „lua act” de realitate este una pe care o putem numi *indirectă*. Vom arăta în continuare cum anume se poate „lua act” în mod indirect de stările de lucruri descrise în exemplele de mai sus. În cazul în care intersecția la care vreau să traversez strada este prevăzută cu un semafor, nu va fi nevoie să observ traficul vehiculelor pentru a ști dacă este sau nu este cazul să traversez în momentul t_i ; este suficient să mă uit la lumina semaforului: dacă la t_i lumina este verde, voi ști — fără a fi necesar să observ efectiv traficul — că acesta este întrerupt și că pot efectua traversarea, întrucît nu există riscul de a fi lovit de un vehicul care se apropie din direcția perpendiculară pe linia pe care o voi urma la traversare; dacă lumina este roșie, voi ști — din nou, fără a fi nevoie să observ efectiv traficul — că traficul din direcția perpendiculară pe linia mea de traversare este în curs și că, în orice moment, pot fi lovit de o mașină venită din această direcție și că, în consecință, nu pot efectua traversarea. În cazul citat în cel de al doilea exemplu, dacă știu că drumul care duce la cabana x este marcat, să spunem, printr-un triunghi roșu, pentru a ajunge singur la cabana x nu va fi nevoie „să recunosc” drumul parcurs anterior împreună cu altcineva, adică nu va fi nevoie să observ dacă drumul pe care mă angajez este sau nu este același cu cel parcurs anterior, ci va fi suficient să privesc semnele care îl marchează: în cazul în care drumul ales va fi marcat cu triunghiul roșu, voi ști că acesta este cel parcurs anterior și că acesta conduce la cabana x .

Se poate observa că, în primele două situații, ceea ce îmi permite să iau cunoștință de existența unei anumite stări de lucruri (= existența condițiilor favorabile pentru efectuarea traversării; drumul corect către

¹ Folosim expresia *a lua act* pentru a evita termenul de *a cunoaște* cu scopul de a menține, pe cît posibil, discuția care urmează în afara implicațiilor de ordin epistemologic, ontologic etc.

cabana x) este *observarea directă* a împrejurărilor reale. În mod alternativ, pot lua cunoștință de existența acelorași stări de lucruri nu prin observarea directă a acestora, ci prin observarea unor obiecte care „le reprezintă” sau „le țin locul”. Trebuie observat că, cel puțin în cazul exemplelor discutate, nu există nici o legătură naturală între „stările de lucruri” menționate și „obiectele” care le reprezintă.

Fără a avea intenția de a da o definiție propriu-zisă a termenului de „semn”, putem spune că se numesc semne acele obiecte, de indiferent ce natură, care „reprezintă” anumite stări de lucruri sau anumite obiecte diferite de cele dintâi. În exemplele la care ne-am referit, culorile semaforului și triunghiul roșu sînt, conform definiției de mai sus, semne.

Pentru a obține o generalitate mai mare, vom simboliza prin S (eventual cu un indice subscris) un obiect oarecare servind ca semn și prin R (eventual cu un indice subscris) o „stare de lucruri” sau un obiect oarecare. Pentru ca S_i să poată îndeplini rolul de semn în raport cu R_i , deci pentru ca cineva să poată „lua act” sau să poată „lua cunoștință” de R_i nu prin observarea directă a lui R_i , ci exclusiv prin perceperea obiectului S_i , este firesc să considerăm că cel puțin următoarele două condiții sînt îndeplinite :

1° Între S_i și R_i există o *relație constantă*.

2° Relația dintre S_i și R_i este *cunoscută* de către cel care percepe (observă) obiectul S_i .

Acceptarea celor două condiții ni se pare că se impune cu *evidență*. Cu toate acestea, câteva comentarii explicative sînt utile.

✕ Să presupunem că culoarea verde a semaforului ar fi asociată numai în mod accidental cu starea de lucruri în care „traversarea străzii este lipsită de pericol”, deci că uneori aceeași culoare este asociată cu această stare, alteori cu cea opusă, anume aceea în care traversarea străzii nu se poate efectua fără pericol. Este clar că, în aceste condiții, simpla privire a semaforului la momentul t_i nu mă va putea dispensa de o cercetare prealabilă a stării traficului pe strada pe care intenționez să o traversez; prezența unei anumite culori (în speță cea *verde*, orientată către mine) nefiind în mod constant asociată de starea în care traversarea se poate efectua fără pericol, este posibil ca, în momentul t_i , culoarea verde să fie corelată (întîmplător) cu iminența unui pericol pentru traversare.

În ce privește cea de a doua condiție, Să presupunem că cineva *nu știe* că culoarea *verde* corespunde situației în care poate traversa strada fără pericol și culoarea *roșu* corespunde situației în care traversarea străzii nu se poate efectua fără pericol. În acest caz, ni se pare evident că cele două culori (alternative) ale semaforului nu pot dispensa pe cel care vrea să traverseze strada de o prealabilă observație atentă a traficului, fără riscul unui accident în timpul traversării. ✕

Există, desigur, și alte condiții pe care anumite obiecte trebuie să le satisfacă pentru a funcționa ca semne (printre acestea s-ar putea menționa și, de ex., faptul că, pentru ca S să funcționeze ca semn, este necesar ca cineva să-l folosească și altcineva să-l interpreteze ca atare; de aici ideea că semnul nu poate fi conceput în afara unei colectivități de indivizi). Nu vom încerca să completăm aici lista acestor condiții, întrucît scopul nostru nu este acela de a face o teorie generală a semnului, ci numai acela de a da elementele strict necesare înțelegerii ideii de semn.

În acord cu Ch. Morris², un „proces în care ceva funcționează ca semn poate fi numit *semioză*”.

Procesul de *semioză* presupune prezenta a trei elemente: (a) obiectul care funcționează ca *semn*; (b) obiectul la care se referă *semnul*; (c) *efectul* pe care un obiect îl are asupra unui *interpret* care, la rîndul său, consideră acest obiect drept *semn*³.

În terminologia propusă de Ch. Morris, obiectul care are funcție de semn poartă numele de *vehicul-semn* (engl. *sign vehicle*); obiectul la care *semnul* se referă poartă numele de *designatum*. În continuare, Ch. Morris face distincția între *interpreți*, adică „agenții” procesului de *semioză* (= cei care utilizează semnele), și *interpretanți*; *interpretantul* unui semn este faptul (eventual modul?) de „a lua act” sau „a lua cunoștință” (engl. *taking-account-of*) de obiectul la care *semnul* se referă (*designatum*)⁴. Din comentariile și precizările făcute de Ch. Morris nu rezultă suficient de clar ce accepție este dată termenului de „interpretant”. Se poate presupune — credem — că termenul poate fi pus în corespondență cu ceea ce Ogden și Richards⁵ au înțeles, atunci cînd au vorbit despre *comunicarea cu ajutorul semnelor*, prin *gînd* sau *referință* (engl. *thought or reference*), anume actul de referire (la un referent). În „*triunghiul*” care reprezintă actul de comunicare „*gîndul* sau *referința*” „*mediază*” între *semn* și *referent* (obiectul la care se referă *semnul*).

Procesul de *semioză* poate fi investigat din trei puncte de vedere: (i) al relației dintre *semne* și *interpretii lor* (= cei care le utilizează); (ii) al relației dintre *semne* și obiectele la care acestea se referă (= relația semn — *designatum*); (iii) al relației care se stabilește între *semnele procesului de semioză*.

Disciplina care studiază semnele din primul punct de vedere se numește *pragmatică*; disciplina care studiază semnele din cel de al doilea punct de vedere se numește *semantică*; disciplina care studiază semnele din cel de al treilea punct de vedere se numește *sintaxă*. În cele ce urmează, *gramatică* (→)

² Charles Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, in Ch. Morris, *Writings* ... , p. 19: „The process in which something functions as a sign may be called *semiosis*”.

³ Id., *ibid.*, p. 19.

⁴ „[...] in *semiosis* something takes account of something else mediately, i.e. by means of a third something. *Semiosis* is accordingly a mediated taking-account-of. The mediators are *sign vehicles*; the takings-account-of are *interpretants*; the agents of the process are *interpreters*; what is taken account of are *designata*”. Id., *ibid.*, p. 19.

⁵ C. K. Ogden, I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, New York, Harcourt, Brace & World, ed. 8°, 1946 [prima ediție: 1923], p. 11: „When we hear what is said, the symbols both cause us to perform an act of reference and to assume an attitude which will, according to circumstances, be more or less similar to the act and the attitude of the speaker”.

⁶ Reprezentarea geometrică folosită de noi aici este o formă puțin simplificată a reprezentării utilizate de Ogden și Richards, *op. cit.*, p. 11. Pentru a ușura stabilirea corespondenței dintre acest mod de reprezentare și terminologia folosită de noi pînă aici (și de aici înainte), vom preciza că cei doi autori folosesc termenul de *simbol* cu accepția pe care noi (urîndu-l pe Morris) am dat-o termenului de *semn* (sau *vehicul-semn*). Nu este lipsit de interes să facem apropierea între ceea ce Ogden și Richards înțeleg prin *gînd* sau *referință* și ceea ce F. de Saussure a înțeles prin *concept*, atunci cînd a considerat *semnul* ca fiind constituit dintr-o „*image acustică*” și un „*concept*” (vezi mai jos, § 2).

⁷ Ch. Morris, *op. cit.*, p. 21—24.

vom folosi în locul termenului de *sintaxă* (folosit de Morris) termenul de *gramatică* (pentru motive care vor deveni clare în § 25., 26.). Revenind la unul dintre exemplele anterioare, vom spune că

(α) o observație de tipul: unii pietoni încep traversarea străzii în momentul în care lumina roșie a semaforului este înlocuită de lumina galbenă, fără a aștepta apariția luminii verzi, este o observație care privește *pragmatica*;

(β) observații de tipul: culoarea *verde* corespunde situației în care traversarea străzii se poate face fără riscul de a fi accidentat; culoarea *galben* are rolul de a anunța că urmează o schimbare a luminii semaforului; culoarea *roșu* corespunde situației în care traversarea străzii este însoțită de riscul unui accident, aparțin *semanticii*;

(γ) observații de tipul: apariția luminilor *roșu* și *verde* este totdeauna precedată de apariția luminii *galben*; luminile *roșu* și *verde* nu apar niciodată în succesiune imediată, aparțin *gramaticii*.

Disciplina care are ca obiect investigarea proceselor de semioză și/sau a sistemelor de semne se numește *semiotică*.

Conform cu cele arătate aici privitor la modalitatea de investigare a proceselor de semioză, trebuie să spunem că *pragmatica*, *semantica* și *gramatica* (sintaxa) sînt sub-domenii ale *semioticii*.

Posibilitatea și utilitatea construirii unei științe generale a semnelor a fost remarcată de Ferdinand de Saussure încă din 1916⁸. El a numit această disciplină *semiologie*. Aceeași idee apare în mod independent, mai târziu, la Ch. S. Peirce⁹, care a dezvoltat o întreagă filozofie a semnelor și a proceselor de semioză. Ideea este reluată în 1938 de Ch. Morris¹⁰, care elaborează în mod sistematic sistemul conceptelor de bază ale științei semnelor și ale proceselor de semioză, numită de el *semiotică* (termen care se pare că s-a impus, în detrimentul celui folosit de F. de Saussure).

§ 2. Limba ca sistem de semne; lingvistică și semiotică. În urma explicațiilor date în §1. cu privire la noțiunea generală de *semn*, apare ca perfect justificată ideea că unitățile lexicale ale unei limbi (cuvintele) nu sînt altceva decît semne. De ex., șirul de sunete reprezentat grafic prin *cîine* este un semn pentru toate obiectele care poartă în românește această denumire. Prin urmare, se poate considera că cuvintele înregistrate într-un dicționar reprezintă „lista semnelor” cu care operează limba respectivă.

În măsura în care cuvintele unei limbi sînt semne, putem considera că utilizarea în vorbire a cuvintelor este un „proces în care intervin semne”, deci un proces de semioză. Mai departe, este firesc să considerăm că investigarea acestor procese (în care intervin, ca semne, cuvintele) cade sub incidența semioticii. Cum investigarea proceselor de semioză se face la nivel *pragmatic*, *semantic* și *gramatical* (vezi § 1.), este firesc ca procesele de semioză în care intervin cuvintele, deci utilizarea diverselor limbi (sau a

⁸ Saussure, *Cours* ... : „On peut donc concevoir une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale [subl. aut.], et par conséquent de la psychologie générale; nous la nommerons *semiologie* (du grec *sēmeion* « signe »). Elle nous apprendrait en quoi consistent les signes, quelles lois les régissent. Puisqu'elle n'existe pas encore, on ne peut dire ce qu'elle sera; mais elle a droit à l'existence, sa place est déterminée d'avance” (p. 33).

⁹ Charles Sanders Peirce; *Collected Papers*, Cambridge Mass., Harvard University Press, vol. I 1931; vol. II 1932; vol. IV 1933; vol. V 1934; vol. VI 1935, în special vol. II, ap. Ch. Morris, *op. cit.*, p. 388.

¹⁰ Ch. Morris, *op. cit.*, p. 17—71, articolul *Foundations of the Theory of Signs*, apărut prima oară în 1938, în *International Encyclopedia of Unified Science*, vol. I, nr. 2 (University of Chicago Press).

limbii, în general), să se facă la nivel pragmatic, semantic și gramatical. Observăm însă că investigarea cuvintelor din punctul de vedere al gramaticii și al semanticii reprezintă domenii care în mod tradițional aparțin *lingvisticii*. Tot sub incidența lingvisticii cad și anumite aspecte pragmatice (= relația semn—interpret, cf. § 1.) de care se ocupă unele ramuri ale lingvisticii, cum ar fi „stilistica funcțională”, „stilistica vorbirii individuale”, psihologia limbajului etc.

Cele arătate ne duc la concluzia că lingvistica nu este decât un subdomeniu al semioticii (eventual, domeniul cel mai elaborat în momentul de față). Evident că lingvistica nu se confundă cu semiotica, întrucât lingvistica are ca obiect de investigație o *categorie* limitată de semne (= cuvintele), și nu *întreaga* categorie a semnelor.

Relația lingvistică—semiotică a fost discutată atât de F. de Saussure, cât și de Ch. Morris.

✓ Făcînd distincția între *limbaj* (fr. *langage*) și *limbă* (fr. *langue*), F. de Saussure face observația că, în timp ce limbajul are un caracter eterogen (aparținînd în același timp domeniului acustic, fiziologic, psihic, individual, social etc.), limba poate fi definită ca entitate omogenă. Pentru F. de Saussure limba este „un sistem de semne [subl. noastră, E. V.] unde nu există nimic altceva esențial decât unirea sensului cu imaginea acustică”¹¹.

Neîntrînd în nici un detaliu al teoriei semnului așa cum este formulată de F. de Saussure (pentru prezentarea mai amănunțită a acestei teorii, v. § 3. și urm.), vom face observația că, pentru de Saussure, semnul este reprezentarea unui concept, și nu a unui obiect.

Dacă limba este un „sistem de semne” alături de alte sisteme, ca scrierea, riturile simbolice, formulele de politete, semnalele militare etc.¹², este firesc ca studiul limbii să constituie una dintre ramurile semioticii (sau a *semiologiei*, în terminologia lui de Saussure). De fapt, cel puțin în epoca în care ideea unei „științe a semnelor” (semiologia) a fost formulată de de Saussure, lingvistica era singura disciplină semiologică elaborată, întrucît, la acea epocă, construirea semiologiei nu era decât un deziderat.

Ideea că limba este unul dintre sistemele de semne și că lingvistica este o parte a disciplinei care are ca obiect studiul sistemelor de semne (a semioticii) este reluată — fără ca de Saussure să fie citat — în momentul în care Ch. Morris trece la elaborarea efectivă a sistemului de bază al semioticii. Sistemul de concepte al semioticii „este aplicabil tuturor semnelor, oricît de simple sau de complexe. Deci este aplicabil limbilor, ca tip [engl. *kind*] particular de sistem de semne”¹³, spune Ch. Morris. Sau: „În dezvoltarea semioticii, discipline care se numesc acum în mod curent logică, matematică și lingvistică pot fi reinterpretate în termenii semioticii”¹⁴.

¹¹ F. de Saussure, *op. cit.* : „c'est un système de signes où il n'y a d'essentiel que l'union du sens et de l'image acoustique (p. 32).

¹² Id., *ibid.*, p. 33.

¹³ Ch. Morris, *op. cit.*, p. 24.

¹⁴ Id., *ibid.*, p. 66 ; este interesant de menționat, în ordinea de idei care ne interesează, că Morris vorbește, de asemenea, despre opera de artă ca semn, astfel încît teoria semnelor (semiotica) poate constitui un cadru conceptual adecvat de studiere a fenomenului estetic (ceea ce Morris numește „semn estetic”); cf. *Writings* ..., p. 415—433.

Capitolul 2: Semnul lingvistic

§ 3. Considerații introductive. În § 2. am arătat că limba este un „sistem de semne”. În acest capitol vom căuta să indicăm câteva dintre trăsăturile care, fără a fi întotdeauna și în mod neîndoielnic *specifice* semnului lingvistic, reprezintă totuși caracteristici pe care acesta le are în mod necesar.

§ 4. Semnul lingvistic ca fonie. Ceea ce este dat imediat experienței celui care vrea să observe în mod sistematic actul de a vorbi sînt *sunetele* produse de cel care vorbește. Cu toate acestea, nu orice sunet produs de om este un fapt de vorbire: cînd cineva face o vocaliză nu „vorbește”, după cum un sunet produs de cineva ca reacție la o durere violentă nu este un fapt de vorbire.

O *fonie* (= o suită constituită din unul sau mai multe sunete) poate fi considerată drept fapt de vorbire numai în măsura în care se poate observa o *corelație sistematică* între fonia respectivă și un anumit obiect sau o anumită clasă de obiecte din realitate. Cel care — necunoscînd limba română — observă în mod sistematic și un timp suficient de îndelungat felul în care cineva vorbește românește va constata, de ex., că fonia pe care o reprezentăm în scris prin *casă* se folosește în mod regulat în raport cu un anumit tip de construcție, care are o anumită formă, o anumită destinație și utilizare etc. și niciodată în raport cu, să spunem, o ființă vie sau cu o plantă sau o formă de relief etc., etc.

Ceea ce aici am numit „corelație sistematică” între o formă determinată și un obiect determinat (sau o clasă determinată de obiecte) nu este altceva decît raportul dintre un *semn* (= fonia) și *designatum*-ul său (= obiectul sau clasa de obiecte).

Ceea ce conferă unei fonii caracterul de semn este faptul că cel care „produce” fonia reprezentată în scris prin *casă* o face cu conștiința faptului

că cel care o aude va „lua act” de obiectul : , iar cel care o

„aude” va putea „lua act” de obiectul menționat exclusiv prin intermediul acestei fonii (percepția directă a obiectului nefiind necesară).

În urma celor arătate, putem stabili o primă caracteristică a semnului lingvistic, spunînd că acesta este constituit totdeauna dintr-o fonie (= suită alcătuită dintr-unul sau mai multe sunete) ¹.

¹ „L'objet linguistique n'est pas défini par la combinaison du mot écrit et du mot parlé; ce dernier constitue à lui seul cet objet”. Saussure, *Cours* ..., p. 45.

În legătură cu această proprietate a semnului lingvistic trebuie făcute următoarele precizări :

1° Deși, în mod obișnuit, foniile-semne sînt rezultatul activității organelor fonatoare ale omului, aceasta nu constituie o caracteristică necesară a semnului lingvistic. O fonie-semn înregistrată pe o bandă magnetică și reprodusă ulterior, la un moment, t_1 , poate îndeplini la audiere exact aceeași funcție pe care ar îndeplini-o aceeași fonie produsă de un vorbitor la alt moment, t_2 ; un exemplu în acest sens îl poate constitui obținerea prin telefon a orei exacte : ascultătorul aude în receptor o fonie care nu este produsă de cineva care vorbește la celălalt capăt al firului, ci de o bandă magnetică. În sfîrșit, menționăm că „sinteza vorbirii” se bazează pe faptul că sunete produse cu ajutorul unui sintetizor² de vorbire sînt identificate de auditor cu sunetele emise de aparatul fonator al omului, datorită asemănărilor acustice cu acestea din urmă.

2° Prezența diverselor forme de *scriere* pare să contrazică, într-un anumit sens, ideea că semnul lingvistic este esențial de natură fonică.

În această ordine de idei, trebuie discutate separat cele două tipuri fundamentale de scriere la care se referă F. de Saussure : sistemul *ideografic* și sistemul *fonetic*³. În ce privește cel de al doilea tip de scriere, lucrurile sînt suficient de clare : caracterele grafice („literele”) sînt într-adevăr semne, dar nu semne ale „obiectelor”, ci ale sunetelor vorbite (ale „foniilor”), care, după cum am văzut, sînt, la rîndul lor, semne ale obiectelor ; în ceea ce scriem în românește *casă*, litera *c* este semn al primului sunet, *a* — al celui de al doilea, *s* — al celui de al treilea și *ă* — al celui de al patrulea, iar *s u c c e s i u n e a* literelor de la stînga la dreapta este un semn al *ordinii* în care sunetele respective se succedă în timp. Putem spune deci că, în acest caz, semnele (grafice) au ca designata constituenții fonici ai semnului lingvistic și că, în ansamblu, succesiunile de litere sînt *semne grafice ale foniilor-semne*⁴, deci sînt semne (grafice) ale semnelor lingvistice.

În ce privește statutul primului tip de scriere (cel ideografic), lucrurile sînt mai complicate. Scrierea ideografică nu reprezintă sunetele⁵. După părerea unor cercetători, semnul grafic „redă *sensul* cuvîntului, *ideea* exprimată de cuvînt”⁶.

După cum se știe, scrierea ideografică are la origine un sistem de reprezentare *pictografică* a obiectelor, deci o reprezentare a acestora prin semne care reproduc „imaginea” obiectului⁷. Prin „simplificare” și „schematizare” pictogramele ajung să-și piardă legătura cu imaginea obiectelor pe care le reproduc devenind, în felul acesta, simple reprezentări a ceea ce am văzut că unii cercetători⁸ numesc „sensul” sau „înțelesul” cuvîntului.

² Cf. Aurelian Lăzăroiu, *Aparate pentru sinteza vorbirii*, în Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, București, EȘE, 1982, p. 208—231.

³ Saussure, *Cours* ..., p. 47 ; cf. Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *op. cit.*, p. 134.

⁴ O idee apropiată apare la Saussure, *Cours* ..., p. 47, atunci cînd spune că scrierea „fonetică” urmărește să reproducă succesiunea sunetelor unui cuvînt ; ideea este preluată de Al. Rosetti (Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *op. cit.*, p. 134) ; pentru dezvoltarea ideii că literele și/sau secvențele de litere sînt *semne ale sunetelor*, cf. Emanuel Vasiliu, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia. Curs anul I*, București, TUB, 1979, p. 9—12.

⁵ În acest sistem de scriere „cuvîntul e reprezentat printr-un semn unic, care e străin de sunetele din care e compus cuvîntul respectiv” (s.m. E.V.) . Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *op. cit.*, p. 134.

⁶ Id., *ibid.*, p. 134.

⁷ Al. Graur și colab., *Introducere în lingvistică*, ed. a 3-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1972, p. 103.

⁸ Inclusiv autorii *Introducerii în lingvistică* (v. nota 7 de mai sus).

De ex., ideograma din chineză reprezintă, fără a lua în considerație elementele de intonație, cuvântul *shan* „munte”⁹.

S-ar părea deci că vorbitorii limbii chineze dispun de două sisteme de semne pentru reprezentarea obiectelor: o *fonie* (în exemplul citat, fonia pe care am redat-o prin șirul de litere *shan*) și o *ideogramă*, deci un semn de natură vizuală. La un examen mai aprofundat, se poate însă constata că, de fapt, nu avem a face în această situație cu două semne, unul de natură fonică și unul de natură grafică, pentru același obiect, ci că semnul grafic (ideograma) este, ca și scrierile alfabetice, un semn al *foniei*, ideograma „se citește”, adică se transpune în fonie, tot așa cum se „citește”, adică se transpun în fonie, succesiunile de litere. Un vorbitor al limbii chineze, în cazul în care cunoaște o ideogramă, are, atunci când o vede, reprezentarea cuvântului care îi corespunde, tot așa cum un vorbitor al limbii engleze, în cazul în care știe să citească, are reprezentarea cuvântului (fonetic) atunci când vede scrisă succesiunea de litere *table*. Singura deosebire reală între scrierea ideografică și cea alfabetică (fonetică) rezidă în faptul că, în cazul din urmă, forma sonoră a cuvântului poate fi (până la un punct) „reconstituită” pe baza cunoașterii valorilor fonetice ale literelor (și a combinațiilor de litere), în timp ce, în primul caz, forma sonoră a cuvintelor nu poate fi „reconstituită” decât în măsura în care valoarea fonetică a *fiecărei ideograme* este cunoscută. Este ca și cum am conveni ca fiecărui cuvânt din dicționarul limbii române să-i asociem câte un număr, *ac* = 1, ..., *arde* = 2, ..., *bine* = 4 etc., și ulterior am „uita” care este succesiunea de litere din stînga fiecăreia dintre egalități. În acest caz, semnele 1, 2, ..., 4 etc. ar fi semne ale „formelor sonore globale” caracteristice cuvintelor respective. Un alt exemplu mai puțin artificial: este bine cunoscut faptul că „citirea” limbii engleze este dificilă din cauza faptului că reguli generale care exprimă „valorile fonetice” ale literelor și ale grupurilor de litere sînt foarte greu, dacă nu imposibil, de stabilit. (De aceea se recomandă celor care nu cunosc limba și vor să și-o însușească să învețe *fiecare cuvînt cu pronunția sa corectă*.) Să presupunem acum că cineva nu știe nimic altceva despre scrierea engleză decât că nu conține „reguli de citire”. În acest caz, este sigur că, pentru persoana respectivă, o secvență de litere ca *table* nu va reprezenta cu nimic mai mult decât ideograma, în sensul că nu va ști care este *fonia* pe care șirul de litere respectiv o reprezintă; altfel spus, *table* se va găsi cu fonia cuvântului englez exact în același raport în care 1 se găsea, în exemplul dat mai sus, față de fonia cuvântului românesc *ac*: un semn grafic global pentru o anumită fonie.

Toate considerentele invocate mai sus sînt de natură să sprijine ideea lui F. de Saussure că în cazul unei ideograme „cuvîntul este reprezentat printr-un semn unic și străin de sunetele din care acesta este compus”¹⁰, prin urmare, scrierea ideografică trebuie considerată, ca și scrierea alfabetică (sau „fonetică”), drept un sistem de semne al căror denotat sînt foniile, și nu, așa cum ar putea părea la prima vedere, obiectele din realitate.

§ 5. Caracterul „arbitrar” (convențional) al semnului lingvistic. Raportul dintre *semnul* lingvistic și *designatum*-ul său este convențional,

⁹ Ap. *Introducere în lingvistică*, p. 103.

¹⁰ Saussure, *Cours* ..., p. 47.

sau arbitrar, în sensul că nu există nici o legătură naturală între semn și obiectul (de orice natură ar fi acesta) la care se referă¹¹. Nu există nici o legătură naturală între secvența de sunete reprezentată prin *casă* și un anumit obiect (sau o anumită clasă de obiecte) care, de ex., este o clădire, construită dintr-un anumit material, care are o anumită destinație și este folosită într-un anumit fel etc., etc. Argumentul cel mai puternic care se poate invoca și se invocă în sprijinul acestei idei este faptul că *același obiect* (sau aceeași clasă de obiecte) poate fi designatum-ul unor *semne diferite*, din limbi diferite: semnul folosit pentru obiectul numit în română *casă* este în franceză *maison*, în engleză *house*, în rusă *дом*, în germană *Haus* etc. Dacă ar exista o legătură „naturală” între obiect și semn, atunci ar trebui ca pentru același obiect să găsim același semn în toate limbile, ceea ce, evident, nu se întâmplă în realitate.

Există cel puțin două categorii de semne care ar putea pune la îndoială teza caracterului arbitrar (convențional) al semnului lingvistic: onomatopeele (cuvinte „imitative”) și interjecțiile.

În cazul primei categorii, se poate spune că forma sonoră este *motivată* de necesitatea „asemănării” dintre fonie și zgomotul imitat prin cuvântul respectiv. F. de Saussure¹² observă în mod perfect justificat că imitația realizată prin onomatopee este totdeauna *aproximativă*, în sensul că structura fonică a cuvintelor nu este integral determinată de „asemănarea” cu sunetul imitat, ci este determinată de sistemul lingvistic la care aparține. În această ordine de idei, F. de Saussure citează fr. *ouaoua* care este corespondentul germ. *wauwau*¹³; cântecul cocoșului este „redat” în fr. prin *cocorico*, în rom. prin *cucurigu*, în it. prin *chicchirichi*¹⁴. În plus, trebuie observat că, din punct de vedere evolutiv, onomatopeele suferă aceleași transformări cu cele suferite de cuvintele „normale”, rezultatul acestor transformări fiind de multe ori pierderea completă a „asemănării” cu sunetele imitate: de ex., fr. *pigeon* „porumbel” provine din lat. *pīpiō*, care derivă de la o onomatopee și înseamnă „pépier, piauler [...] piailler, glousser”¹⁵.

În ce privește cea de a doua categorie, interjecțiile, F. de Saussure observă că, în general, sîntem tentați să le considerăm „expresii spontane ale realității, dictate, pentru a spune așa, de natură”. În realitate, legătura „naturală” dintre structura sonoră a acestora și ceea ce ele „semnifică” poate fi contestată pentru cele mai multe dintre ele, așa cum rezultă din comparația unei interjecții ca fr. *aïe* și corespondentul ei din germană, *au*¹⁶.

Observația generală făcută de F. de Saussure cu privire la ambele categorii de semne este următoarea: „onomatopeele și interjecțiile [în text: *exclamations*] au o importanță secundară, iar originea lor simbolică este contestabilă”¹⁷.

¹¹ „Le lien unissant le signifiant [= semn, în terminologia pe care am adoptat-o, E.V.] au signifié est arbitraire”, *Cours* ..., p. 100.

¹² Id., *ibid.*, p. 102.

¹³ Saussure, *loc. cit.*

¹⁴ De observat și diferența de *accent* dintre română, pe de o parte, unde accentul este pe penultima silabă, și franceză și italiană, pe de altă parte, unde accentul este pe ultima silabă.

¹⁵ A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1932, s.v. *pīpiō*; *ptpiō*; exemplul e discutat de F. de Saussure (*Cours* ..., p. 102).

¹⁶ Saussure, *Cours* ..., p. 102.

¹⁷ Saussure, *loc. cit.*

Prima parte a observației lui F. de Saussure pare a se impune aproape cu evidență, în momentul în care stabilim raportul numeric dintre interjecții și onomatopee, pe de o parte, și cuvintele „obișnuite”, pe de altă parte: prevalența numerică a celor din urmă este indiscutabilă. Se mai poate adăuga și faptul că utilizarea semnelor din prima categorie este mai restrânsă: sînt multe situații de comunicare în care apariția unor astfel de semne este aproape exclusă (expunerile științifice, limbajul folosit în împrejurări care implică un anumit grad — fie și redus — de atitudine protocolară etc.).

Cea de a doua parte a observației impune însă anumite precizări. Nu e vorba de a contesta *originea* simbolică a onomatopeelor și interjecțiilor (căci aceasta nu poate fi contestată), ci de faptul că forma sonoră a acestora nu este în întregime determinată de „asemănarea” cu ceea ce ele denotă.

Caracterul *arbitrar* (*convențional*) al raportului semn--designatum nu este specific semnului lingvistic. Exemplele de semne discutate în § 2. sînt de natură să susțină această idee: nici culoarea luminilor semaforului (roșu, galben, verde), nici forma și culoarea marcajelor turistice nu au o legătură „naturală” cu stările de lucruri sau obiectele la care se referă (de ex., posibilitatea de traversare fără risc putea fi tot atît de bine semnalizată prin lumina roșie a semaforului sau prin cea galbenă sau prin indiferent ce altă culoare a luminii).

Vorbînd în acest paragraf despre caracterul *convențional* (arbitrar) al relației semn lingvistic—designatum, am considerat că acest designatum este un „obiect” sau o „clasă de obiecte”. Ideea caracterului *convențional* al acestei relații a fost formulată explicit ca principiu de bază al lingvisticii de către F. de Saussure¹⁸. Există însă o deosebire între ceea ce înțelege F. de Saussure prin „arbitrarul” semnului lingvistic și explicațiile date în această privință aici mai sus. Pentru F. de Saussure, *convențional* (arbitrar) este raportul dintre ceea ce noi am numit *semn* și ceea ce el numește *signifié*, deci *arbitrar este raportul dintre semn și concept*. În ce privește relația semn—obiect, aceasta nu este luată în considerație de F. de Saussure nicăieri atunci cînd vorbește despre caracterul arbitrar al semnului. Nu putem fi siguri deci dacă termenul de „arbitrar” în sens saussurian acoperă sau nu și relația semn—obiect (avută de noi în vedere în acest paragraf). În orice caz însă, argumentele formulate de F. de Saussure în favoarea relației arbitrară dintre semn și concept sînt valabile, așa cum am văzut, și pentru relația semn—obiect.

§ 6. Controversa semn „natural” — semn „convențional”. Vorbînd despre „arbitrariul” semnului lingvistic, F. de Saussure face observația că acest principiu „nu este contestat de nimeni”¹⁹. Această remarcă face necesare unele precizări.

1° În antichitate, caracterul *convențional* al semnului a fost contestat. Am putea spune că dialogul *Cratylus* al lui Platon este, într-un anumit sens,

¹⁸ Fără a considera că semnele *ne-arbitrar* n-ar trebui să figureze printre cele investigate de „semiologie” (= semiotică), F. de Saussure face observația că *principalul ei obiect de investigație trebuie să rămînă „sistemele fondate pe arbitrariul semnului”* (*Cours* ..., p. 109). În plus, F. de Saussure adaugă următoarea observație: chiar și semnele „dotate cu o oarecare expresivitate naturală” (cum sînt semnele de politețe) nu sînt în mai mică măsură *fixate printr-o regulă*. Or, tocmai această regulă dirijează folosirea lor, și nu „valoarea lor intrinsecă”. *Cours* ..., p. 101—102.

¹⁹ Saussure, *Cours* ..., p. 100.

un reflex al disputei dintre *conventionalism* (raportul dintre nume și lucruri este pur convențional) și *naturalism* (raportul dintre nume și lucruri este determinat de însăși natura lucrurilor). Prin intermediul lui Socrate, care figurează printre personajele dialogului, Platon susține punctul de vedere naturalist: numele lucrurilor nu sînt rezultat al „acordului și convenției” (ἔνθῃκα καὶ ὁμολογία)²⁰, ci au fost atribuite lucrurilor de către un *onomaturg*, care este concomitent și un legislator (*nomothet*); acest onomaturg este cineva care are știința de a da lucrurilor nume în acord cu „esența” acestor lucruri.

După cum se poate observa, Platon contestă caracterul convențional al raportului care leagă *numele* (= semnul) de *lucru* (și nu de concept).

2° Cîteva secole mai tîrziu, teza conventionalistă este repusă în discuție, în legătură exact cu principiul „arbitrariului” formulat de F. de Saussure. Emile Benveniste consideră că, în ce privește relația semn—concept, aceasta nu poate fi „arbitrară”, căci, în conștiința vorbitorilor, „conceptul” și „fonia” se presupun reciproc. Așadar nu poate fi vorba de relație „arbitrară” între *signifiant* (= fonie) și *signifié* (= concept); dimpotrivă, relația dintre cele două elemente este, după Benveniste, necesară²¹. Arbitrar este (cel mult) raportul dintre fonie și obiect²².

În legătură cu punctul de vedere al lui Benveniste, trebuie să facem următoarea observație: din faptul că în conștiința vorbitorilor semnul și conceptul se presupun reciproc nu se poate deduce în mod corect că legătura dintre cei doi termeni este *naturală* (= există „ceva” în „natura” semnului și în „natura” conceptului care guvernează relația dintre ele). Indiferent de faptul dacă relația fonie—concept este „naturală” sau „convențională”, cei doi termeni „se presupun” reciproc în conștiința vorbitorilor.

Înainte de a încheia această sumară prezentare a controversei legate de caracterul convențional sau natural al relației semn—obiect, considerăm util să atragem atenția asupra necesității unei nuanțări: Platon contestă caracterul convențional al relației nume—*lucru*, în timp ce de Saussure susține caracterul convențional al relației nume—*concept*. Prin urmare, cele două concepții *nu se opun în mod direct*, ci prin intermediul unei a treia relații, *concept—obiect*. Pe de altă parte, prin critica adresată lui de Saussure, Benveniste se opune direct atît lui Platon: relația nume (= fonie) — *lucru* este convențională, cît și lui de Saussure: relația nume—concept *nu este convențională*²³.

§ 7. Imuabilitatea semnului lingvistic. Deși convențional (arbitrar), semnul lingvistic nu poate fi „schimbat” sau „înlocuit” de către vorbitorii unei anumite limbi. Altfel spus, vorbitorii nu pot modifica, după libera lor voință, relația semn—designatum: un vorbitor al limbii române nu poate înlocui, de ex., semnul *casă* cu semnul *pisică* sau cu semnul *house* sau cu

²⁰ Platon, *Crat.* 384 d (*Œuvres complètes*, tome V — 2e partie, *Cratyle*. Texte établi et traduit par Louis Méridier, Paris, Les belles lettres, 1931; cf. și E. Vasiliu, *From de Saussure to Cratylus and backwards*, în RRL XXXI, 1986, nr. 6, p. 496—497.

²¹ Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966, p. 49—55; capitolul la care ne referim este republicarea unui articol publicat în *Acta linguistica* I, 1939.

²² Vezi E. Vasiliu, *Nume și eldos: de la Cratylus la F. de Saussure*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, Secțiunea III, o. Lingvistică, XXXIII, 1987, p. 5.

²³ În legătură cu aceste distincții, v. articolul citat în nota 22 al mai sus.

semnul *Tisch*, pentru a se referi la obiectul (obiectele) denumite în românește prin cuvântul *casă*. Această incapacitate a vorbitorilor unei limbi de a interveni în relația semn—obiect este o caracteristică a semnului (cf. §1., 1°, 2°) și se datorește în primul rând *caracterului social* al acestei relații: pentru ca o fonie oarecare să poată funcționa, într-o colectivitate, ca semn al unui obiect, este necesar ca relația dintre aceasta și obiect să fie *totdeauna aceeași*, cu alte cuvinte, este necesar ca *totdeauna aceeași fonie* să fie legată de *același obiect*. Or, este clar că, în cazul în care vorbitorii ar putea „alege” de fiecare dată după propria lor voință fonia prin care vor să se refere la un anumit obiect, fonia respectivă n-ar mai putea funcționa pentru oricare membru al colectivității ca semn al acelui obiect.

Pentru F. de Saussure, instituționalizarea socială a relației semn—designatum²⁴ este factorul principal care determină imuabilitatea semnului²⁵.

În al doilea rând, ceea ce asigură stabilitatea semnului este însuși caracterul său convențional: atâta timp cât relația semn—designatum se sprijină pe o simplă convenție (= este arbitrară), nu există nici o bază rațională pentru a „înlocui” un anumit semn cu un altul pentru a ne referi la un anumit designatum; nu există nici un motiv rațional care să poată determina pe un vorbitor al limbii române să utilizeze alt semn decât *casă* pentru a se referi la obiectul denumit în mod uzual *casă*²⁶.

De fapt, chestiunea „alegerii” unui semn de către o colectivitate nu se pune niciodată în realitate; colectivitățile nu „aleg” semnele pentru obiecte, ci le folosesc pe cele transmise din generație în generație, împreună cu regulile care le leagă de anumite obiecte (și nu de altele)²⁷. Am putea spune că „traditia” este un fel de instrument prin care se realizează „constrângerea socială” asupra individului.

Deși la prima vedere ideea imuabilității semnului susținută de F. de Saussure pare a fi complet disjunctă de convenționalismul lui Platon din *Cratylus* (cf. § 6.), cele două puncte de vedere prezintă un element comun care nu poate fi neglijat. Pentru Platon, convenționalismul este legat în mod indisolubil de posibilitatea vorbitorului de „a schimba numele” obiectelor²⁸. Or, atât Platon, cât și de Saussure neagă această posibilitate. Platon invocă faptul că nu oricine are *calificarea* de a da nume obiectelor (și, implicit, de a „schimba” numirile existente). Această calificare o are numai *onomaturgul*, care este și *nomothet*, adică legiuitor. Vorbitorilor obișnuți (care nu au calificarea onomaturgului și, prin aceasta, nici calitatea de legiuitori) nu le rămâne decât *obligatia de a se conforma* regulilor stabilite de onomaturgul-legiuitor. F. de Saussure, fără a se referi la cel care a „instituit” regulile de numire a lucrurilor, consideră și el — cîteva

²⁴ Așa cum am arătat în § 6., rolul de designatum îl îndeplinește, pentru de Saussure, conceptul.

²⁵ Saussure, *Cours* ..., p. 104: „Si par rapport à l'idée qu'il représente, le signifiant apparaît comme librement choisi, en revanche, par rapport à la communauté linguistique qui l'emploie, il n'est pas libre, il est imposé [s.m. E.V.]. La masse sociale n'est point consultée, et le signifiant choisi par la langue, ne pourrait pas être remplacé par un autre”.

²⁶ Id., *ibid.*, p. 106—107: „On pourrait [...] discuter un système de symboles, parce que le symbole a un rapport rationnel avec la chose signifiée [...]; mais pour la langue, système de signes arbitraires, cette base fait défaut, et avec elle se dérobe tout terrain solide de discussion; il n'y a aucun motif de préférer *sœur* à *sister*, *Ochs* à *bœuf*, etc.”.

²⁷ Id., *ibid.*, p. 105: „Un état de langue donné est toujours le produit de facteurs historiques, et ce sont ces facteurs qui expliquent pourquoi le signe est immuable, c'est-à-dire résiste à toute substitution arbitraire”.

²⁸ *Crat.* 385 d, e.

secole mai târziu — că vorbitorul nu face decît să se conformeze regulilor de numire pe care i le impune societatea ²⁹.

§ 8. „Articularea” semnelor lingvistice. Una dintre caracteristicile esențiale (deși nu specifică) ale semnului lingvistic este următoarea: *din combinarea a două semne lingvistice rezultă un nou semn lingvistic*. Din combinarea semnelor rom. *casă* și *mare* rezultă un nou semn, diferit, în parte, de fiecare din cele două, anume *casă mare* (noul semn avînd ca designatum mulțimea obiectelor care aparțin concomitent atît mulțimii la care se referă *casă*, cît și mulțimii la care se referă *mare*); din combinarea semnelor engl. *big* și *house* se obține un nou semn (diferit, în parte, de fiecare din cele două), *big house*.

Trebuie observat că proprietatea menționată nu este banală, în sensul că există sisteme de semne în care semnele nu au această proprietate. Un exemplu de astfel de sistem îl constituie luminile semafoarelor folosite în semnalizarea rutieră (cf. § 1.): combinarea, să spunem, a luminii *roșii* cu lumina *verde* (= aprinderea simultană a celor două semne luminoase) nu constituie un semn de circulație rutieră (ci se datorează funcționării defectuoase a semaforului).

< Se vorbește despre caracterul *articulat* al semnului lingvistic în sensul că orice semn cu un anumit grad de complexitate rezultă din *combinarea* unor semne de o complexitate mai mică.

Această proprietate a semnului lingvistic are drept rezultat posibilitatea de a se forma un număr foarte mare (eventual infinit) de semne complexe dintr-un număr relativ redus de semne de complexitate mai mică. Practic, aceasta revine la a spune că, în mod teoretic, pentru un număr n de designata nu este necesar să existe un număr egal de semne, cu un număr m , mai mic decît n , astfel încît o parte din cele n designata să poată fi „numite” cu ajutorul *combinațiilor* de semne. Prin posibilitatea de „articulare” se realizează, prin urmare, o *economie* de semne.

Din caracterul „articulat” sau, mai bine spus, „articulabil” al semnului lingvistic rezultă și o altă particularitate a acestuia. Deși în principiu este adevărat că din combinarea a două semne lingvistice rezultă un alt semn, nu este adevărat și că *orice* combinație de semne are drept rezultat un alt semn. În realitate, numai *anumite* combinații de semne sînt, la rîndul lor, semne: din alăturarea semnelor *un* și *cîine*, în această ordine, rezultă un semn, anume *un cîine*; din alăturarea primului semn, *un*, și a semnului *trece* nu rezultă un semn: *un trece* nu este un semn existent în limba română; după cum nici combinarea primelor două semne în ordine inversă, *cîine un*, nu constituie un semn existent în limba română. Există, prin urmare, un număr de *restricții* care fac ca *nu oricare* dintre combinațiile de semne teoretic posibile să se realizeze efectiv ca semne. Aceste *restricții* au un caracter de *regularitate*, astfel încît în orice limbă se poate stabili care dintre combinațiile de semne teoretic posibile sînt semne în limba respectivă și care nu sînt. Totalitatea regulilor prin care putem separa combinațiile care sînt semne de cele care nu sînt alcătuiesc *gramatica* (sintaxa) limbii respective (v. § 1.).

Se poate observa că proprietatea semnului lingvistic de a fi *articulat* (articulabil) presupune existența unei *gramatici* (sintaxe). Se poate

²⁹ Pentru detalii privitoare la aprofierile care se pot face între Platon și F. de Saussure în privința relației semn — designatum, v. articolul nostru citat în nota 20 alei mai sus, în special p. 495—502.

observa, iarăși, că sistemele în care semnele *nu se articulează* nu au nici gramatică (sintaxă). De ex., în cazul *semafoarelor* care reglează circulația rutieră, nu putem vorbi de o gramatică a celor trei semnale luminoase (*roșu, galben, verde*).

O b s e r v a Ț i e . În cazul ipotetic al unor limbi în care *orice* combinație de semne ar reprezenta un semn, deci o limbă în care toate combinațiile teoretic posibile s-ar realiza efectiv ca semne, trebuie să spunem că proprietatea semnelor de a se „articula” presupune existența unei gramatici cu o singură regulă, care ar avea aproximativ forma următoare: dacă α , β sînt semne, atunci perechile ordonate $\langle \alpha, \beta \rangle$, $\langle \beta, \alpha \rangle$ sînt, de asemenea, semne.

Vorbind despre caracterul „articulat” al semnului lingvistic, am făcut la începutul acestui paragraf observația că acest caracter nu este specific semnului lingvistic. Există deci și alte sisteme în care semnele se articulează. Cităm spre exemplificare semnele utilizate în matematică: $' + '$, $' 2 '$, $' 3 '$, $' 5 '$, $' = '$ sînt *semne* (2, 3, 5 au ca designatum numere, $' + '$ are ca designatum o operație, $' = '$ are ca designatum o relație); combinațiile $' 2 + 3 '$, $' 2 + 2 '$ sînt, de asemenea, semne (formate prin „articularea” semnelor $' 2 '$, $' + '$ și $' 3 '$ sau, respectiv, $' 2 '$, $' + '$ și $' 2 '$); tot semn este și ceea ce rezultă din „articularea” semnelor $' 2 + 3 '$, $' = '$ și $' 5 '$, anume $' 2 + 3 = 5 '$. Adăugăm că și semnele matematice presupun o *gramatică* (sintaxă), căci nu *orice* combinație realizată cu semnele menționate este un semn: $' + = '$ sau $' + + '$ sau $' + = 2 '$ nu sînt semne.

În încheierea celor arătate, adăugăm observația următoare. Dacă proprietatea de a fi „articulate” nu este specifică semnelor lingvistice (în accepția dată termenului pînă aici în § 4. — 8.), nu este mai puțin adevărat că este o proprietate definitorie a oricărui sistem de semne cu caracter de *limbaj* (adică pentru orice sistem de semne care are o structură asemănătoare cu a limbilor „obișnuite” — ca româna, franceza, engleza etc. — fără a fi totuși o astfel de limbă), v. mai jos, § 10.

§ 9. Asupra caracterului „binar” al semnului lingvistic. În explicațiile date în § 1. conceptului de *semn* am arătat, urmîndu-l pe Ch. Morris, că semnul este un obiect care are proprietatea de a determina pe cineva (= interpret) să „ia cunoștință” de un alt obiect (= designatum). În aceste condiții, semnul este văzut ca „altceva” decît obiectul al cărui semn este, situîndu-se „în afara” acestuia. După cum am arătat și în § 4., lucrurile nu sînt diferite atunci cînd avem în vedere *semnul lingvistic*: *fonia* este semnul, în timp ce elementul semnificat prin fonie (designatum) este ceva distinct de semn. Atragem atenția asupra faptului că această exterioritate a designatum-ului în raport cu semnul nu e condiționată în nici un fel de calitatea de „obiect fizic” a designatum-ului. Acest raport dintre semn și designatum este în acord și cu accepția uzuală a termenului: un obiect este semn *pentru* „ceva”, și cu accepția pe care termenul o are în alte ramuri ale științei, de ex., în logică³⁰.

Pentru F. de Saussure, termenul de *semn* (fr. *signe*) are o accepție care se îndepărtează și de uzul curent, și de uzul științelor care studiază anumite sisteme de semne (de ex., logica simbolică). În terminologia pe care a introdus-o el (și care a fost preluată de majoritatea lingviștilor europeni de orientare structuralistă), semnul este conceput ca entitate binară (bipartită) constituită dintr-o *imagine acustică*, numită de el *semnificant* (fr.

³⁰ V., de ex., Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, Free Press, 1966, p. 4 și urm.

signifiant) și un *concept*, numit de el *semnificație* (fr. *signifié*)³¹. Se poate observa că, pentru F. de Saussure, noțiunea de *semn* cuprinde mai mult decât cuprinde aceeași noțiune pe care am introdus-o în § 1., 4. : semnul în accepția lui F. de Saussure cuprinde și (cel puțin o parte din) ceea ce noi am numit *designatum*.

Motivele invocate indirect de F. de Saussure în favoarea caracterului binar al semnului sînt două :

(a) Considerînd semnul drept entitate binară (semnificant și semnificație) se previne orice posibilitate de a interpreta limba naturală drept simplă „nomenclatură”, adică simplă listă de nume aplicate obiectelor, așa cum — observă autorul³² — sînt înclinați mulți să o facă. Limba nu este o „nomenclatură”, considera F. de Saussure, pentru că aceasta ar presupune că ideile (conceptele) *pre-există* „numelor”. Or, în realitate, observa mai departe de Saussure, ideile și conceptele nu pot exista (și deci cu atît mai puțin *pre-exista*) în afara relației lor cu semnele care le exprimă. „Fără ajutorul semnelor, noi am fi incapabili să distingem două idei în mod clar și constant. Luată în ea însăși, gîndirea este ca o nebuloasă unde nimic nu este delimitat cu necesitate”³³.

În aceste condiții, dacă semnificația este considerată a fi o *parte a semnului*, acesta nu mai poate fi văzut ca simplu „nume” al semnificației, adică al conceptului.

(b) Dat fiind că — așa cum am văzut sub (a) — ideile se „formează” și se „delimitează” între ele numai în măsura în care sînt asociate de anumite sunete și că sunetele, pe de altă parte, nu sînt perceptibile ca fapt de limbă decât în măsura în care sînt asociate de o anumită idee sau concept, trebuie să ne reprezentăm „faptul lingvistic în ansamblul său, adică limba, ca o serie de subdiviziuni contigue desemnate în același timp pe planul indefinit al ideilor confuze [...] și al celui nu mai puțin indeterminat al sunetelor [...]”. Rolul caracteristic al limbii în raport cu gîndirea nu este acela de a crea un mijloc fonic material pentru exprimarea ideilor, ci de a servi ca intermediar între gînd și sunet în condiții care să ducă în mod necesar la delimitarea reciprocă de unități”³⁴.

În legătură cu prima justificare a concepției binariste (a), facem observația că aceasta nu este de natură să înlăture posibilitatea de a vedea în limbă o simplă „listă de nume” date obiectelor. O astfel de înțelegere a limbii este sugerată, în mod paradoxal, chiar de unele pasaje din lucrarea la care ne referim. Argumentul cel mai puternic pe care de Saussure îl aduce pentru a susține că semnul lingvistic este „arbitrar” (argument pe care l-am preluat și noi în § 5.) este acela că unul și același concept (= semnificație) este asociat, în limbi diferite, cu semnificanți diferiți : de ex., semnificația foniilor fr. *sœur* și engl. *sister* este aceeași, anume „soră”. Exemplul invocat nu este numai o probă a caracterului „arbitrar” al relației fonie—concept, ci și a independenței conceptului față de fonie. Or, în măsura în care conceptul *nu depinde* de fonia care îl exprimă, putem spune că, în acest sens, conceptul „pre-există” foniei, care nu face altceva decât să-l „numească”. Vedem prin urmare că binarismul semnului nu este de natură să înlăture în mod automat înțelegerea limbii ca simplă nomenclatură.

³¹ Saussure, *Cours* . . . , p. 90.

³² Id., *ibid.*, p. 97.

³³ Id., *ibid.*, p. 155.

³⁴ Id., *ibid.*, p. 155—156.

În ce privește cea de a doua justificare (b), trebuie arătat că din faptul că materia sonoră (= fonie) servește la formarea și delimitarea conceptelor și că acestea din urmă servesc la „decuparea” materiei sonore în tranșe numite „semnificanți”, nu sîntem în nici un fel obligați să deducem că materia sonoră și „gîndul” formează o *entitate* care ar servi „ca intermediar între gînd și sunet”.

Din considerațiile făcute cu privire la (a) și (b) rezultă că ideea caracterului „binar” al semnului nu se poate justifica prin considerentele invocate de F. de Saussure: interpretarea limbii ca „listă de nume” se poate tot atît de bine susține pornind de la o teorie „binaristă” a semnului, ca și pornind de la o teorie monopartită a acestuia (= semnul este alcătuit din *fonie*, nu din fonie și concept); din relația — să-i spunem — „genetică” dintre fonie și concept (anume că primul component există ca „semnificant” numai în măsura în care „semnifică” ceva și că cel de al doilea există ca „semnificație” numai în măsura în care este „semnificat” de o fonie) nu rezultă cu necesitate o entitate structurală constituită din cele două elemente legate genetic.

Toate considerațiile făcute în legătură cu (a) și (b) din acest paragraf nu trebuie înțelese în primul rînd ca argumente *împotriva* unei concepții „binariste” a semnului. Ele au pur și simplu rolul de a pune în lumină un singur fapt: că ideea semnului ca entitate binară are, în realitate, o importanță mult mai redusă decît aceea pe care atît de Saussure, cît și cei care i-au dezvoltat ideile cu privire la semn au crezut că o are. În ultimă analiză, problema se reduce la o chestiune de *definiție* a termenului de semn, deci la o chestiune de convenție a limbajului științific. De altfel, faptul că în toate paragrafele acestui capitol am putut vorbi despre *toate* proprietățile semnului (inclusiv cele despre care a vorbit de Saussure) fără a recurge la ideea semnului binar arată că cele două concepții, binaristă și monopartită, nu reflectă o distincție existentă „în lucruri”; ci reprezintă două moduri de a vorbi despre același lucru.

Am favorizat însă în expunerea noastră concepția „monopartită” a semnului în primul rînd pentru a stabili (sau a restabili?) un acord între uzul lingvistic al termenului *semn* și uzul aceluiași termen în celelalte discipline care studiază semnele sau, mai exact, alte tipuri de limbaje (de ex., logica simbolică) ³⁵.

§ 10. Semne naturale și semne artificiale; limbaje naturale și limbaje artificiale. În § 5. am arătat că una dintre caracteristicile importante ale semnului lingvistic este caracterul arbitrar (sau convențional) al relației dintre semn și designatum.

Convenția arbitrară care leagă cei doi termeni (semn și designatum) și care este respectată în interiorul unei colectivități care vorbește una și aceeași limbă este transmisă prin tradiție din generație în generație. În

³⁵ O astfel de „unificare” o considerăm cu atît mai utilă, cu cît această diferență de natură, după cum am văzut, strict convențională, a fost ridicată de unii cercetători la rangul de caracteristică a limbilor naturale. Astfel Louis Hjelmslev (*Structural Analysis of Language*, în *TCLC*, XII, p. 33) afirmă: „Logicienii nu consideră că semnul lingvistic este bipartit [engl. *two-sided*, n.n. E.V.], constînd dintr-un conținut și o expresie”. În continuarea rîndurilor citate, Hjelmslev observă că, neglijînd această caracteristică a semnului, logicienii „neglijează *construcția*, relația fundamentală care este însuși firul conducător în înțelegerea limbii în sensul lingvistic al cuvîntului” (id., *ibid.*, p. 33).

Pentru o discuție mai amănunțită a punctului de vedere „binarist”, v. E. Vasiliu, *Încercare critică asupra teoriei „binariste” a semnului lingvistic*, în *LR*, XXXV, 1986, nr. 2, p. 79–88.

fiecare moment al evoluției unei limbi, relația dintre un anumit semn și ceea ce acesta semnifică (*designatum*) se impune colectivității (și fiecărui vorbitor care aparține acestei colectivități) prin faptul că fiecare membru al colectivității a învățat de la cei care l-au precedat în achiziționarea sistemului lingvistic respectiv relația dintre fiecare semn și *designatum*-ul său. Simplificând lucrurile, se poate spune că orice vorbitor al unei limbi date folosește semnul A pentru *designatum*-ul B din simplul motiv că așa a fost învățat să o facă ³⁶.

Pe de altă parte, există și semne care sînt puse în relație cu ceea ce ele semnifică printr-o *convenție explicită*, care se stabilește la un moment dat, în împrejurări bine determinate; în aceste cazuri, relația semn/*designatum* nu se mai bazează exclusiv pe „tradiție”, nu este un simplu efect al faptului că a fost „transmisă” de la generațiile precedente, ci decurge din faptul că cel care folosește semnul cunoaște *convenția* stabilită de cineva la un moment dat.

În cazul semnelor de care ne-am ocupat în § 5. nu putem niciodată ajunge, coborînd în timp, pînă la momentul în care relația semn/*designatum* a fost instituită. În cazul semnelor stabilite prin ceea ce am numit „convenție explicită” putem ajunge, prin investigație istorică, la momentul în care semnul a fost instituit, chiar dacă mulți dintre cei care îl folosesc nu cunosc efectiv împrejurarea istorică a instituirii lui. Semnul „ ϵ ” folosit în teoria mulțimilor și care exprimă *apartenența* unui element la o mulțime i se datorește, de ex., matematicianului Peano. Mare parte din simbolistica logicii matematice actuale a fost introdusă de Russell și Whitehead în *Principia Mathematica*, apărută în 1910, unde, în capitolul introductiv, se stabilesc „convențiile explicite” prin care se instituie semnele limbajului pe care îl construiesc.

Se poate observa din exemplificările de mai sus că putem vorbi despre „convenții explicite” numai în cazul unor sisteme de semne care sînt *construite* de către cineva, la un moment dat. În acest sens, vorbim despre *sisteme artificiale* de semne, în opoziție cu *sistemele naturale* de semne. Este destul de clar faptul că sistemele de semne de care ne-am ocupat în § 5. sînt *sisteme naturale*, în timp ce sistemul de semne al logicii matematice sau sistemul de semne de care se folosesc matematicienii reprezintă sisteme *artificiale*. Înțeleasă ca „sistem de semne”, orice limbă (ca engleza, româna, rusa, bulgara etc.) alcătuiește un *sistem natural* de semne, adică un sistem de semne care nu se bazează pe convenții explicite. Un sistem de semne bazat pe convenții explicite, cum este sistemul folosit de logica matematică sau sistemul de semne folosit de matematicieni, este un sistem artificial.

În acord cu precizările din acest paragraf, trebuie înțeleasă distincția care se face între „limbajele naturale” și „limbajele artificiale”: limbajele naturale sînt limbajele care se folosesc de semne naturale, limbajele artificiale se folosesc de semne artificiale.

Cititorul poate observa cu ușurință că toate încercările de caracterizare a semnului lingvistic făcute în §5.—9. vizează cu precădere semnele din limbajele naturale. Cititorul poate observa, de asemenea, că în §1., 2., atunci cînd am definit noțiunea de semn și noțiunea de „limbă ca sistem

³⁶ Sauszure, *Cours* ..., p. 105—106.

de semne" am luat în considerație atât semne din limbaje naturale (cu precădere româna), cât și semne ale unor limbaje artificiale (este cazul semafoarelor prin care se reglementează circulația rutieră).

În urma celor arătate în acest paragraf (ca și în cele precedente), trebuie să considerăm că nu orice sistem artificial de semne reprezintă un „limbaj artificial”. De ex., dacă una dintre caracteristicile semnului lingvistic este caracterul său *articulabil* (cf. §8.), atunci semnele reprezentate de luminile unui semafor care dirijează circulația rutieră nu alcătuiesc un „limbaj artificial”. Există, prin urmare, sisteme de semne artificiale care nu sînt *limbaje* artificiale.

Capitolul 3: Unitățile limbii. I: Morfemul

§ 11. Considerații introductive. Am arătat (cf. § 8.) că una dintre proprietățile semnului lingvistic este aceea de a fi „articulabil”, ceea ce înseamnă că, din alăturarea a două semne, rezultă un alt semn (cu caracter complex). Din acest motiv, trebuie să ne așteptăm să întâlnim, în orice limbă naturală, două categorii de semne: semne cu structură complexă (alcătuite din alte semne) și semne cu structură simplă, adică semne care nu se pot reduce la o *combinație* de semne. Trebuie să admitem, prin urmare, existența unor *semne ireductibile* (minimale), alături de semnele complexe. Atît *forma* acestor semne minimale, cît și posibilitățile lor combinatorii pun o serie de probleme specifice, pe care ne propunem să le discutăm în acest capitol.

§ 12. „Morfeul” ca semn minimal. În acord cu cele arătate în § 8. și 11., putem da numele de „morfeul” unui *semn lingvistic minimal*, adică un semn care nu rezultă din „articularea” altor semne (a).

Mai departe, ținând seamă de faptul că semnele sînt *fonii* (cf. § 4.), putem reformula definiția de mai sus astfel : morfemul este cea mai mică *fonie* cu funcție de semn într-o limbă dată (b).

Atît în formularea (a), cît îşi în formularea (b), definiţia propusă pune o problemă destul de dificilă, şi anume: de obicei, observaţiei directe a celui care descrie o limbă nu-i sînt „date” în mod direct aceste semne minimale (= fonii minimale cu funcţie de semn), întrucît ceea ce percepe în mod direct cel care descrie o limbă nu este decît un flux sonor care este întrerupt în anumite puncte de pauze. Aceste pauze nu coincid însă decît întîmplător (v. mai jos, în acest paragraf) cu începutul şi sfîrşitul unui morfem, întrucît, în vorbirea normală, morfemele se „articulează” între ele fără pauze, adică se pronunţă în mod „legat”. În aceste condiţii, este evident că pauzele (= întreruperile sau „tăcerile”) care apar în fluxul sonor nu pot fi considerate ca indicii ale locului în care „începe” şi, respectiv, „sfîrşeşte” un morfem. Este necesar deci să se recurgă la alte indicii. Asupra acestor indicii ne vom opri în cele ce urmează.

Pentru început, vom introduce noțiunea de *enunț*: orice succesiune de sunete (= flux sonor) aflată între două pauze și căreia îi este atașată o semnificație alcătuiește un enunț.

Dacă se compară două enunțuri, A , B , dintr-o limbă dată, se poate constata că există două situații posibile: (1) ele pot fi în parte identice din punctul de vedere al expresiei sonore (formei) și/sau al semnificației; (2) ele pot să fie total diferite atât ca formă sonoră, cât și ca semnificație.

Pentru exemplificarea situației (1) putem lua în considerație următoarele două exemple românești (exemplele care urmează sînt date în tran-

scripție fonetică ; folosim scrierea fără spații între cuvinte spre a reprezenta în acest fel caracterul continuu al fluxului sonor) :

(i) /#jelkúmpărăókásă#/ „el cumpără o casă”

(ii) /#javédemútekáse#/ „ea vede multe case”

Se poate observa că (i) și (ii) sînt parțial identice, atît din punctul de vedere al expresiei fonetice, cît și din punctul de vedere al semnificației : segmentul /kas/ apare atît în (i), cît și în (ii) și, totodată, în ambele enunțuri apare un element de semnificație pe care îl putem simboliza prin „casă”.

Așadar, (i), (ii) sînt alcătuite dintr-un segment fonic comun, anume /kas/, și un segment fonic care le diferențiază : #/jelkúmpărăo—ă#/ în (i), și #/javédemúlte—e#/ în (ii). Elementul fonic comun celor două enunțuri, /kas/, poate fi corelat cu o trăsătură de semnificație care apare în fiecare din cele două enunțuri, „casă”.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm că cel de al doilea enunț nu conține vreun alt element de expresie care să fie comun cu o parte a segmentului /kas/. Mai mult, trebuie să adăugăm că în limba română nu se pot găsi enunțuri care să conțină un segment fonic parțial identic cu segmentul /kas/ din (i) și care, concomitent, să poată fi corelat cu un element de semnificație corelat, la rîndul lui, cu segmentul /kas/.

Din cele discutate în legătură cu exemplele (i), (ii), rezultă că ceea ce ne permite să i z o l ă m și, ulterior, să i d e n t i f i c ă m ca morfem un anumit segment fonic este, pe de o parte, *recurența* acestui segment în *diverse enunțuri* ale limbii supuse investigației, precum și faptul că acest segment nu conține, la rîndul lui, un alt segment recurent în alte enunțuri și, pe de altă parte, posibilitatea de a corela această recurență a segmentului fonic cu o anumită *trăsătură de semnificație*. Recurența reflectă faptul că segmentul fonic respectiv este numai o parte constituantă a unui element sonor cu un caracter complex ; faptul că segmentul /kas/ nu conține un segment fonic (eventual mai mic) recurent în alte enunțuri reflectă caracterul *irreductibil* al segmentului în discuție¹. Posibilitatea de a corela fiecare apariție a segmentului în diverse enunțuri cu o anumită semnificație (totdeauna aceeași) reflectă caracterul de *semn* al segmentului sonor izolat pe baza indiciilor menționate².

¹ Un enunț ca /#jelláčekamíne#/ conține un segment fonic parțial identic cu /kas/ din (i) și (ii) ; anume segmentul /ka/. Trebuie observat însă că segmentul /ka/, parțial identic cu segmentul /kas/, nu poate fi corelat cu vreun element de semnificație comun celor trei enunțuri menționate (= semnificația lui /ka/ nu este conținută în nici un fel în semnificația lui /kasă/).

² Definiția, în formulările (a), (b), dată la începutul acestui paragraf reia definiția pe care o dă Bloomfield acestui termen : „A linguistic form which bears no partial phonetic-semantic resemblance to any other form, is a simple form or morpheme”. Leonard Bloomfield, *Language*, London, 1933 ; a 5-a reimprimare, 1961, London, George Allen & Unwin, 1961, p. 161 ; acest citat, ca și toate cele de pe parcursul acestei cărți, precum și toate trimiterele de mai jos la lucrarea menționată se fac după versiunea din 1961.

Prin *linguistic form*, Bloomfield înțelege ceea ce noi am numit în paragrafele acestui capitol *semn*, așa cum rezultă din următoarele : „A phonetic form which has a meaning, is a linguistic form.” Id., *ib.*, p. 138 ; „Each linguistic form is a fixed combination of signaling-units, the *phonemes* [...] By uttering a linguistic form, a speaker prompts his hearers to respond to a situation ; this situation and the responses to it, are the *linguistic meaning* of the form. We assume that each linguistic form has a constant and definite meaning, different from the meaning of any other linguistic form in the same language”. Id., *ib.*, p. 158.

De altfel, în alte lucrări ale lui Bloomfield se pot găsi formulări și mai asemănătoare cu cele de sub (a), (b) din acest paragraf : „A morpheme is a recurrent (meaningful) form which cannot in turn be analyzed into smaller recurrent (meaningful) forms”, în „A set of postulates for the science of language”, *Readings in linguistics*, New York, 1958, ap. Paula Diaconescu, *Evoluția noțiunii de morfem în stadiul actual al analizei morfematice*, în I. Coteanu (red. resp.), *Elemente de lingvistică structurală*, București, EȘ, 1967, p. 104, nota 4.

Cu accepția pe care am dat-o în acest paragraf termenului de *morfem* acesta circulă în lingvistica americană de orientare bloomfieldiană³, precum și într-o parte dintre lucrările lingviștilor sovietici (în special din perioada precedentă anului 1967)⁴. Cu accepție aproape identică termenul a fost folosit de Baudouin de Courtenay, în lucrările sale apărute în jurul anului 1880⁵.

În acord cu precizările făcute în acest paragraf, trebuie să facem observația că, sub incidența termenului de *morfem*, cad o serie de elemente care intră în structura (morfologică a) cuvântului, precum *rădăcină*, *prefix*, *sufix*, *flectiv* etc.

În încheierea celor arătate și pentru înțelegerea corectă a noțiunilor din paragrafele următoare (în special din acelea consacrate gramaticii), atragem atenția asupra faptului că în acest paragraf morfemul a fost definit ca *segment fonic*, deci ca *semn* în accepția pe care am dat-o termenului în § 3. — 10. din cap. 2, și nu ca entitate lingvistică *binară* (deci ca *semn* în conformitate cu accepția dată de F. de Saussure termenului; cf. în special § 9. din același capitol).

§ 13. Tipuri de morfeme. Ca orice semn lingvistic, morfemul este articulabil în sensul celor arătate în § 8., adică se poate combina cu alte semne, rezultatul acestei combinări fiind tot un semn (cu caracter complex).

În § 12. a fost introdusă noțiunea de *enunț*. În acord cu sensul dat acestui termen, putem spune că secvența de sunete a unui enunț poate fi divizată în subsecvențe mai mari sau mai mici, care, în acord cu cele arătate în § 12., pot fi considerate morfeme. Prin urmare, orice enunț poate fi considerat ca fiind o *secvență de morfeme*.

Pe baza raportului posibil dintre un morfem și un enunț, putem obține următoarea clasificare a morfemelor :

a) Morfeme libere sînt morfemele care au posibilitatea de a constitui singure un enunț (de ex., morfeme ca cele reprezentate în scris prin engl. *boy*, *dog*, rom. *vînt*, *frig* etc.).

b) Morfeme legate sînt morfemele care nu au posibilitatea de a constitui singure un enunț sau, pentru a da o formulare „pozitivă” aceleiași definiții, morfemele legate sînt acelea care pot forma un enunț numai atunci cînd sînt însoțite de alt(e) morfem(e) (de ex., morfemul reprezentat în scris prin *-ă* din *masă* sau morfemul reprezentat în scris prin *dez-* din *dezlega* sau morfemul reprezentat în scris prin *-uță* din *căsuță* sau chiar morfemul *cas-*, la care ne-am referit în § 12., din *casă*, *căsuță*, întrucît *cas-* nu poate constitui un enunț decît atunci cînd este urmat de un morfem flexionar sau sufixal sau de ambele. Se poate observa că în categoria morfemelor legate intră toate elementele numite în mod curent flexionare, precum și toate *afixe*le : sufixe — morfeme care apar totdeauna *după* baza de derivare (= la dreapta ei) ; prefixe — morfeme care apar totdeauna *înainte* de baza de derivare (= la stînga ei) ; infixe — morfeme care se inserează *în interiorul* bazei de derivare, de ex. *-n-* din *frango*, comparat cu *freg-i*.

c) Morfeme semilegate. Alături de categoriile menționate sub a), b), mai trebuie luată în considerație și o a treia categorie de morfeme:

³ Vezi Paula Diaconescu, *op. cit.* în nota 2, p. 104—112, și referințele bibliografice la lucrările apărute înainte de 1967.

⁴ Vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 92.

⁵ *Id.*, *ib.*, p. 91.

într-un anumit sens *i n t e r m e d i a r ă*, anume aceea a morfemelor *semi-legate*. Morfemele din ultima categorie *nu au* caracteristica definitorie a celor din categorie (a), adică nu pot forma singure un enunț, în sensul că figurează totdeauna în secvențe de morfeme; pe de altă parte, morfemele din această ultimă categorie au proprietatea de a putea *forma un enunț* atunci când se combină cu un morfem legat. Un exemplu de morfem aparținând acestei categorii este rom. /kas/, discutat în § 12. și menționat în acest paragraf, sub (b): acest morfem nu poate constitui singur un enunț, în schimb, dacă este urmat de un morfem ca /-ă/ sau /-e/ (ambele morfeme legate), secvența rezultată din această combinație poate constitui un enunț. La o întrebare ca „Ce este obiectul care se vede: casă sau pom?” se poate răspunde prin secvența /kas-ă/, unde secvența /kas/ + /-ă/ reprezintă un enunț, întrucât se află situat între două pauze: pauza care urmează întrebarea (și precedă situarea receptorului în poziția de vorbitor) și pauza care urmează răspunsul (în cazul în care vorbitorul nu consideră necesar să continue răspunsul).

Utilitatea definirii celei de a treia categorii de morfeme, (c), apare clar în momentul în care ne gândim că, de ex., în limba română sînt relativ puține morfeme care aparțin în mod clar categoriei (a) (= sînt morfeme libere); dacă avem în vedere diversele categorii de cuvinte, observăm că, de cele mai multe ori, cuvintele care cunosc flexiunea se termină cu un morfem flexionar și că sînt destul de rare situațiile în care un cuvînt flexionar apare fără vreun element flexionar în condiții exact determinabile.

§ 14. Cuvîntul ca formă gramaticală. Cele discutate în § 13. ne permit să obținem o definiție clară a ceea ce, în mod tradițional, numim *cuvînt*. În acord cu clasificarea morfemelor făcută în § 13., putem stabili următoarele:

Numim *formă (gramaticală) a unui cuvînt* un enunț alcătuit dintr-o *secvență de morfeme* dintre care numai unul singur este *morfem liber* sau *morfem semilegat*.

Definiția pe care am formulat-o mai sus arată că: (i) o formă gramaticală (a unui cuvînt) este un *enunț* (= o secvență de sunete cu sens care poate apărea între două pauze); (ii) o formă gramaticală este alcătuită dintr-un *singur* morfem liber sau semilegat (= rădăcină din categoria celor care pot forma singure un enunț sau a celor care nu formează enunțuri decît atunci cînd se atașează unor morfeme legate, eventual, din categoria *f l e x i u n i i*) însoțit de un număr de morfeme legate (flexiuni și/sau afixe).

Observații. 1 Prezența unui morfem liber sau semilegat asigură calitatea de *enunț* a secvenței întrucît, conform cu cele arătate în § 13. (a), (c), numai morfemele libere pot constitui enunțuri, iar morfemele legate nu pot alcătui singure un enunț (cf. § 13. (b)). Așadar, dacă un enunț conține morfeme legate și morfeme libere (sau morfeme semilegate), singură prezența a cel puțin unui morfem liber (sau a unui morfem semilegat) asigură calitatea de enunț a secvenței.

2° Condiția ca în secvența de morfeme să existe un *singur* morfem liber (sau un *singur* morfem semilegat) ne permite să facem distincția între enunțul cuvînt și enunțul grup de cuvinte. De ex., această condiție ne permite să facem distincția structurală între un enunț ca *masă* (alcătuit dintr-un singur cuvînt) și *masa vecinului* (alcătuit dintr-un grup de cuvinte, în speță, din două cuvinte).

3° Se observă că definiția propusă ne spune nu ce este *cuvîntul*, ci ce este oricare dintre *formele* gramaticale ale unui cuvînt.

Din definiția pe care am propus-o mai sus rezultă că o formă gramaticală (a unui cuvînt) trebuie văzută ca un *enunț minimal*.

Definiția pe care am dat-o în acest paragraf formei (gramaticale a) cuvîntului nu acoperă, desigur, o categorie de (combinații de) morfeme care, fără a putea fi considerate ca formînd un enunț minimal, sînt considerate, în mod tradițional, *cuvinte* : e vorba de așa-numitele cuvinte-unelte gramaticale ca prepozițiile, conjuncțiile, formele conjuncte ale pronumelor, verbele auxiliare de diverse tipuri etc.

Trăsătura caracteristică a acestor elemente constă în faptul că (a) sînt constituite din unul sau mai multe morfeme ; (b) cel puțin unul dintre morfemele constitutive este un morfem semilegat ; (c) șirul de morfeme menționat nu poate constitui singur un enunț, ci numai atunci cînd se află în combinație cu o formă gramaticală a unui *cuvînt* (de ex., o prepoziție ca rom. *de*, constituită dintr-un singur morfem, nu poate constitui singură un enunț, în schimb poate constitui un enunț atunci cînd este urmată de un alt cuvînt — substantiv sau pronume ; forme ca rom. *am*, *ai*, *a* etc. nu pot forma singure un enunț, dar, urmate de un verb la participiu, formează enunțuri ca *am mers*, *ai mers*, *a mers*).

Observație. Cazurile în care o prepoziție pare a constitui un enunț sînt de fapt cazuri de *elipsă*, înțelese de vorbitori tocmai prin completarea enunțului. Într-un dialog de tipul

— Vrei cafeaua cu zahăr sau fără ?

— Cu.

ultima replică este înțeleasă prin subînțelegerea substantivului *zahăr* : *cu* înseamnă aici *cu zahăr*.

Pe baza definiției propuse mai sus pentru forma gramaticală (a unui cuvînt), putem defini, mai departe, noțiunea de **construcție sintactică** după cum urmează : un enunț constituit dintr-o secvență de morfeme dintre care cel puțin două sînt *morfeme libere* (sau *semilegate*) este o **construcție sintactică**.

Definiția de mai sus revine la a spune că o construcție sintactică nu este altceva decît o combinație de forme gramaticale. Atîta timp cît prezența unui singur morfem liber (sau semilegat) ne asigură de faptul că o secvență de morfeme reprezintă o formă gramaticală (și nu o succesiune de forme), condiția ca o secvență de morfeme să conțină cel puțin două morfeme libere (sau semilegate) ne asigură că secvența respectivă este constituită din *cel puțin două* forme gramaticale.

Noțiunea de construcție sintactică pe care am introdus-o mai sus ne permite să facem diferența între două clase de morfeme : cele *gramaticale* și cele *lexicale*.

Morfemele gramaticale sînt acele morfeme a căror *prezență este obligatorie* în cel puțin o construcție sintactică determinată.

Definiția pe care am propus-o este de natură să capteze ideea larg acceptată că elementele gramaticale ale unui cuvînt (în opoziție cu cele pur lexicale) nu sînt „alese” în mod oarecum liber, ci sînt în mod strict „cerute” de unul (sau unii) dintre ceilalți constituenți ai construcției. De ex., morfemul de acuzativ *-m* din lat. *eo Romam* își datorează prezența faptului că forma gramaticală căreia îi aparține (*Romam*) formează împreună cu *eo* (de la *ire*) o construcție sintactică ; la fel, morfemul de ablativ *-a* din lat. *sine ira* își datorează prezența faptului că forma *ira* este precedată în construcția menționată de prepoziția *sine* (care se construiește cu ablativul) ; la fel, în română, prezența morfemului de imperfect *-a-* din forma gramaticală *găse-a-i* își datorează prezența în *dacă nu întîrzieai, mă găseai* faptului că verbul *găsi* face parte din propoziția *mă găseai* (la rîndul ei, construcție sintactică), care este constituent al unei construcții mai largi (= frază), *dacă nu întîrzieai, mă găseai*.

Exemplele de mai sus au fost date numai cu intenția de a face cât mai intuitiv ce anume trebuie înțeles prin formularea „prezență obligatorie a unui morfem într-o construcție determinată”. Este însă evident că, pentru a face din definiția de mai sus un „instrument” cu ajutorul căruia să putem decide în cazul oricărui morfem concret al unui limbă date dacă este gramatical sau lexical, este nevoie de o serie de precizări, care nu figurează în definiția dată. Fără a încerca să suplimentăm definiția de mai sus cu toate precizările necesare (aceasta ar duce la o lărgire considerabilă a aparatului conceptual), ne vom limita aici doar la a indica pe scurt care este natura acestor precizări :

1° Trebuie arătat ce trebuie înțeles prin formularea „morfeme a căror prezență este obligatorie”; altfel spus, este necesar să precizăm *care* anume sînt condițiile care fac obligatorie prezența acestor morfeme și *în ce termeni* trebuie formulate aceste condiții (e de precizat, de ex., ce anume face obligatorie prezența unui anumit morfem într-o construcție: formele gramaticale ale cuvintelor în întregimea lor ori *anumite* morfeme care intră în componența acestor forme; sau: ce face obligatorie prezența unui anumit morfem într-o anumită construcție: formele gramaticale ca atare sau faptul că aceste forme aparțin la anumite categorii (de forme)?).

2° Trebuie precizată *extinderea* pe care trebuie să o aibă elementele construcției sintactice; după cum s-a văzut chiar din exemplele pe care le-am dat mai sus, prezența obligatorie a unui morfem este dictată de combinația dintre două forme gramaticale a două cuvinte succesive (*eo Romam*), în timp ce prezența altora este dictată de combinația dintre două propoziții (ale aceleiași fraze) (*dacă nu întârzieai, mă găseai*).

3° Morfemul a cărui prezență este obligatorie poate fi constituent al unui cuvînt sau poate fi constituent al unei propoziții (de ex., prezența morfemului *că* din *mi-a spus că vine* poate fi dictată de combinația celor două propoziții, *mi-a spus și vine*, într-un enunț).

În încheierea celor arătate, trebuie arătat că precizări de felul celor menționate sub 1°—3° pot servi uneori drept criteriu pentru clasificarea morfemelor gramaticale.

§ 15. Cuvîntul — clasă de forme gramaticale. După ce, în § 14., am încercat să facem mai clară distincția dintre morfemele gramaticale și cele lexicale, putem încerca acum să propunem o definiție clară pentru ceea ce, de obicei, numim *cuvînt*.

Înainte de a face acest lucru, considerăm necesar să atragem atenția că termenul *cuvînt*, departe de a denumi o realitate simplă, care se impune oarecum „de la sine” observației noastre, denumeste o realitate *complexă*, al cărei caracter de „unitate” structurală este rezultatul unei elaborări *teoretice* destul de complicate. Singura realitate obiectivă care se impune oarecum imediat observației noastre este constituită din ceea ce în § 14. am numit cu termenul *formă gramaticală* (a unui cuvînt). Altfel spus, singurul element real care se impune direct observației noastre atunci cînd vorbim (oarecum „impropriu”) despre „cuvîntul *a cînta*” este constituit de formele gramaticale *cînt, cîntî, cîntă, . . . ; cîntam, cîntai, cînta, . . . ; am cîntat, ai cîntat, a cîntat, . . . ; cîntat, cîntînd ; voi cînta, vei cînta, va cînta, . . . etc., etc.* Avem deci a face cu o *multitudine* de forme pe care le subsumăm, pentru motive pe care urmează să le facem clare mai departe, unui concept pe care îl „etichetăm, în mod convențional, prin cuvîntul *a cînta*”. Avem a face, prin urmare, nu cu un „obiect” oarecare pe care îl observăm în mod

direct și, ulterior, îi spunem „cuvînt”, ci cu o *multitudine de obiecte* (= forme gramaticale) pe care le observăm mai mult sau mai puțin direct și pe care le considerăm a fi „forme gramaticale ale aceluiași cuvînt”.

Problema este deci de a face explicit ce anume ne permite să facem operația de mai sus. Răspunsul cel mai simplu și cel mai imediat ar fi că practica lexicografică ne-a deprins să considerăm *una* dintre formele aparținînd unei clase ca „reprezentant” al clasei și să le considerăm, ulterior, pe toate celelalte ca „forme (gramaticale)” pe care forma-simbol al clasei o ia în diversele contexte concrete (de ex., forma de infinitiv, *a cînta*, este considerată a fi un fel de „reprezentant” al tuturor celorlalte forme ale acestui verb). Trebuie să observăm însă că alegerea unei anumite forme ca „reprezentant” al tuturor celorlalte este rezultatul unei pure convenții: lexicografia limbii latine folosește, de ex., o convenție diferită de aceea folosită în lexicografia limbii române: ca „reprezentant” al unui verb se aleg 4 forme, și nu una singură (persoana I a prezentului indicativ (*amo*), persoana I a perfectului indicativ (*amavi*), participiu (*amatum*) și infinitiv (*amare*)).

Problema de esență ni se pare a fi aceea de a preciza care anume sînt factorii obiectivi care ne determină să considerăm suma de forme citate mai sus în legătură cu *a cînta* ca fiind „forme ale aceluiași cuvînt”, altfel spus, problema este aceea de a preciza ce anume din realitatea direct observabilă ne face să „legăm” între ele o serie de forme gramaticale și să spunem ulterior că aceste forme sînt formele unei entități structurale pe care o numim *cuvînt*. Definiția care urmează este concepută în așa fel încît ea să poată constitui un fel de „răspuns” la întrebarea formulată aici mai sus.

Numim *cuvînt* o clasă de forme gramaticale care se caracterizează prin identitatea morfemului liber (sau semilegat) pe care îl conțin și diferă între ele exclusiv prin morfeme gramaticale.

Observații. 1° Prima parte a definiției are rolul de a preciza care este elementul obiectiv care ne permite să considerăm că o serie de forme reprezintă forme diverse ale *aceleiași* unități; acest element este constituit din morfemul liber (sau semilegat) care apare în *toate* formele considerate și cu care se combină diversele morfeme legate intrînd în componența formelor gramaticale avute în vedere. De ex., în cazul formelor citate ale verbului *cînta*, morfemul semilegat care apare în toate formele este *cînt-* (uneori în forma *cînt-*). Cu acest morfem se combină morfemele legate *-i* (pers. II), *-ă* (pers. III), *-a-t* (participiu) etc.

2° Condiția stipulată în partea a doua a definiției ne permite să facem distincția între diversele forme gramaticale ale unui cuvînt și *derivatele* acestuia (cu ajutorul afixelor); altfel spus, cea de a doua parte a definiției ne permite să facem distincția clară dintre *cînt-ător*, care este un *derivat* de la *cînt(a)*, deci o formă gramaticală a unui cuvînt altul decît *cînta*, și forme gramaticale propriu-zise de tipul *cîntși*, *cîntă*, *cîntăm*, *cîntam*, *cîntai*, *cîntat*.

3° O consecință directă a definiției cuvîntului poate fi formulată în felul următor:

Dacă printre formele care conțin *același* morfem liber (sau semilegat) se află și una sau mai multe forme în a căror componență intră și cel puțin un morfem negramatical (= lexical), atunci această formă nu poate fi considerată ca formă gramaticală a cuvîntului care conține morfemul liber (sau semilegat) respectiv.

Consecința formulată aici are rolul de a da o formulare explicită celor conținute în observația 2°: pe baza celor arătate sub 3° putem face distincția între o secvență de morfeme de tipul *cînt-ă-m* și o secvență de morfeme de tipul *cînt-ător*; prima face parte dintre formele gramaticale ale verbului *cînta*, cea de a doua nu face parte dintre acestea.

§ 16. Morfeme și alomorfe (variante). Definind morfemul ca „semn minimal” (§ 12.), am lăsat în mod deliberat la o parte faptul că acest semn minimal nu este, în toate aparițiile sale concrete (= în contexte mai largi), material identic cu sine însuși. Încercăm în acest paragraf să stabilim, pe de o parte, care sînt, în mod obișnuit, factorii care determină această variație, iar, pe de altă parte, care sînt condițiile care ne permit să spunem,

în anumite cazuri, că două (sau mai multe) fonii diferite între ele trebuie considerate ca variații ale aceluiași morfem.

1° Prima cauză de variabilitate trebuie căutată în însuși actul de *pronunțare concretă* a unei secvențe de sunete.

Se admite în general că există o foarte mică probabilitate ca ceea ce este perceput a fi „același sunet” rostit de un vorbitor în două momente distincte să fie, în realitate, o autentică *repetare* a aceluiași sunet (= gesturile articulatorii să fie exact aceleași la fiecare dintre apariții și proprietățile lui acustice să fie exact aceleași). Este, de asemenea, și mai puțin probabil ca două persoane distincte să pronunțe un sunet perceput ca „același” prin mișcări articulatorii perfect identice făcute de cei doi vorbitori sau să se caracterizeze prin proprietăți acustice perfect identice (v. mai jos, cap. 4).

În aceste condiții, atîta timp cît morfemul nu este decît o *secvență de sunete*, este firesc să ne așteptăm ca ceea ce, de obicei, percepem ca o „repetare” în diverse enunțuri a unei astfel de secvențe să nu fie, în fond, decît două sau mai multe secvențe distincte, dar foarte *asemănătoare*. Mai concret, secvența [kas-] din cuvîntul *casă* rostit de un vorbitor, A, în momentul t_i este diferită de aceea care apare în cuvîntul *casă* rostit de A în momentul t_j ; secvența [kas-] din cuvîntul *casă* rostit de un vorbitor, B, în momentul t_n este întrucîtva diferită de secvența [kas-] din cuvîntul *casă* rostit de A în momentul t_i și/sau t_j . În realitatea concretă a utilizării unui sistem lingvistic, diferențele fonice de felul celor menționate *nu sînt percepute* de membrii comunității lingvistice care folosesc sistemul respectiv. În realitatea concretă a utilizării limbii, segmentele [kas-]_{A_{t_i}}, [kas-]_{A_{t_j}}, [kas-]_{B_{t_n}} (am reprezentat cu ajutorul indicilor subscrîși „variațiile” la care ne-am referit în rîndurile de mai sus, determinate de condițiile concrete ale „rostirii”) sînt percepute și considerate ca „aceeași secvență care se *repetă*”. Faptul că lucrurile stau așa cum am arătat mai sus este confirmat de împrejurarea că, în ciuda variațiilor menționate, orice vorbitor al limbii române va recunoaște cuvîntul *casă* în toate cele trei rostiri concrete. Această posibilitate de identificare a secvențelor de sunete în ciuda rostirilor concrete diferite se explică prin aceea că variațiile de pronunțare, care nu depășesc un anumit prag, *nu sînt percepute* de către vorbitori. Am putea spune că această „imperfecțiune” a capacității de discriminare a auditei face posibilă comunicarea fără dificultăți între membrii aceleiași comunități lingvistice.

Pe baza celor arătate, putem face distincția, uzuală în lingvistică, între fonia „tip” și fonia concretă (distincția corespunde opoziției care se face în engleză între „type” și „token”). Pe baza distincției introduse, putem considera că variațiile despre care am discutat sînt variații ale unui segment sonor tip (cu funcția de „semn minimal”) în raport cu rostirile concrete.

2° Pe lîngă tipurile de variații discutate sub 1°, credem că trebuie avute în vedere și variațiile determinate de prezența unui semn minimal într-o vecinătate lingvistică determinată. De ex., în limba română, morfemul de nominativ-acuzativ sg. al substantivelor considerate în mod uzual a fi de declinarea I este /-ă/; al substantivelor de declinarea a III-a este /-e/; al celor de declinarea a II-a este /-u/, /-u/ sau /- zero/.

După cum se poate observa, în exemplele menționate aici, forma fonetică a morfemului variază în raport cu clasa la care aparține segmentul cu care se combină morfemul de caz pe care îl avem în vedere: dacă seg-

mentul care precedă morfemul de caz aparține unei anumite clase, anume declinarea I, atunci cazul nominativ-acuzativ se exprimă prin morfemul /-ă/; dacă aparține altei clase, anume aceea numită uzual declinarea a III-a, atunci morfemul care exprimă cazul nominativ-acuzativ este /-e/; dacă segmentul precedent aparține clasei numite declinarea a II-a, atunci morfemul de nominativ-acuzativ este /-u/, /-ū/ sau /-zero/.

În exemplele menționate, spunem că alegerea formei fonetice a morfemului este *determinată lexical*, întrucât nimic altceva decât apartenența segmentului precedent la o anumită clasă nu ne constrânge să alegem o anumită formă fonetică a morfemului și nu alta.

3° Există situații în care forma fonetică a unui morfem este determinată de structura fonetică a morfemelor (precedente sau următoare) cu care acesta intră în combinație.

Cazul menționat se poate exemplifica chiar cu una dintre situațiile discutate sub 2°: cele trei forme fonetice ale morfemului de nominativ-acuzativ al declinării a II-a se aleg în raport cu *structura fonetică a segmentului* precedent; dacă acesta se termină într-un grup consonantic în care prima consoană este oarecare, iar a doua una dintre consoanele /l/ sau /r/ (grupul „muta cum liquida”), atunci morfemul în discuție are forma /-u/ : /kodr-u/; dacă segmentul precedent se termină în vocală, morfemul are forma /-ū/ : /le-ū, bo-ū/; dacă segmentul precedent se termină în consoană simplă sau grup de consoane altul decât „muta cum liquida”, realizarea fonetică a morfemului pe care îl discutăm este /-zero/ : /lup-zero, kort-zero/.

În engleză, morfemul de plural are forma /-iz/ când segmentul precedent se termină în consoană fricativă dentală, /s, z/, sau africată, /tʃ, dʒ/ : /glas-iz, rouz-iz, tʃə:tʃ-iz, bridʒ-iz/ (*glasses, roses, churches, bridges*); /-z/ apare după orice alt fonem sonor : /sli:v-z, hil-z, rib-z/ (*sleeves, hills, ribs*); /-s/ apare după orice altă consoană surdă : /buk-s, klif-s/ (*books, cliffs*)⁶.

În acord cu cele arătate sub 1°—3°, putem considera că factorii care determină variațiile structurii sonore a morfemelor sînt următorii: variațiile determinate de condițiile concrete ale rostirii (1°), variațiile provocate de clasă (lexicală) la care aparține segmentul precedent (în cazurile discutate sub 2°, dar și următor, în principiu), structura fonetică a segmentului precedent și/sau următor cu care morfemul respectiv se combină (3°).

Numim alomorfe totalitatea *variațiilor* pe care le înregistrează structura fonică a unui morfem. În raport cu factorii care determină aceste variații, alomorfele unui morfem se clasifică în: alomorfe pe care le putem numi *libere*, întrucât depind exclusiv de condițiile concrete ale rostirii (1°), alomorfe *lexicale*, întrucât depind exclusiv de clasă de morfeme cu care acestea se combină (2°) și alomorfe determinate de structura fonică a morfemelor cu care se combină, alomorfe pe care le putem numi *fonetice*, întrucât condițiile de apariție a acestora pot fi determinate exclusiv în termeni fonetici.

În urma celor discutate în acest paragraf pînă aici, ne putem pune următoarea întrebare: ce anume ne îndreptățește să vorbim (în cazul a două semne minimale diferite între ele sub aspectul structurii fonice) de variante ale unuia și aceluiași semn, și nu de semne diferite?

⁶ Bloomfield, *op. cit.*, p. 210—211.

Răspunsul trebuie dat după cum urmează. Conform definiției, morfemul este un *semn* care are calitatea de a nu putea fi redus la o articulare de semne de extindere mai mică. În aceste condiții, morfemul este în primul rând un *semn*. Conform definiției, orice semn are un *designatum*. Prin urmare, este rațional să admitem că un sistem lingvistic folosește semne distincte pentru a se referi la entități semnificative (designata) distincte. Or, în toate cazurile discutate sub 1°—3°, *semnele* (considerate a fi variante ale aceluiași morfem) *nu au semnificații distincte*: /kas-/ pronunțat de A la t_1 are aceeași semnificație cu /kas-/ rostit de B la t_2 (probă a acestei semnificații identice este faptul că forma *casă* este recunoscută ca „aceeași” în ambele rostiri ale formei menționate). Pe de altă parte, semnificația distinctă a două semne poate fi pusă în lumină prin următoarea probă: dacă într-un context (enunț) se substituie un semn cu alt semn, enunțul în interiorul căruia se face substituția nu mai este recunoscut ca „același”; dacă în enunțul /#kúmpăr o kásă#/ înlocuim segmentul (morfem) /kas-/ cu /mas-/, enunțul rezultat în urma acestei substituții nu va mai fi recunoscut ca „același” cu primul de nici un vorbitor al limbii române.

Din cele arătate pînă aici, putem stabili o primă regulă privitoare la faptul dacă două semne minimale aparțin sau nu aparțin aceluiași morfem:

Regula 1. Dacă două semne minimale, *A*, *B*, sînt astfel încît atunci cînd *A* poate fi substituit prin *B* în cel puțin unul dintre enunțurile unei limbi oarecare, iar această substituție determină modificarea semnificației enunțului, atunci *A* și *B* sînt morfeme *distincte*; în cazul în care *A* nu poate fi substituit prin *B* în nici un enunț sau în cazul în care, prin substituție, semnificația enunțului rămîne aceeași, semnele *A* și *B* trebuie considerate variante (alomorfe) ale aceluiași morfem (v. totuși și regula 2., mai jos).

În exemplele date mai sus, semnele /kas-/ și /mas-/ trebuie considerate, conform cu regula 1., două morfeme distincte. În același timp, /kas-/ rostit de un vorbitor *A*, la t_1 și /kas-/ rostit de același vorbitor la t_2 trebuie considerate ca alomorfe (libere) ale aceluiași morfem, întrucît, prin substituția lor, sensul enunțului rămîne același.

Regula 2. Dacă două semne minimale, *A*, *B*, nu se pot substitui unul celuilalt în nici un enunț al limbii analizate, atunci *A* și *B* trebuie considerate alomorfe ale aceluiași morfem, cu condiția ca cele două segmente sonore să aibă semnificația identică (= să aibă același *designatum*).

Revenind la exemplele din limba română, semnele minimale /-u/ (din /le-u/) și /-u/ (din /kodr-u/) nu se pot substitui în nici un enunț al limbii române; segmentele /-u/ și /-u/ trebuie considerate ca alomorfe ale aceluiași morfem (de singular), întrucît /-u/ din *leu*, ca și /-u/ din *codru* au aceeași semnificație: cele două morfeme indică faptul că formele din care fac parte se referă la *un singur element* din clasa celor denumite prin *leu*, respectiv, *codru*. Și știm că semnificația celor două semne (/u/ și /-u/) este identică, întrucît deosebirea de sens dintre *codru* și *codri* este aceeași cu diferența de sens dintre *leu* și *lei*.

Pentru aceleași motive, semnele /-s/ și /-iz/ din engleză trebuie considerate ca alomorfe ale aceluiași morfem: nu există nici un enunț în care cele două semne minimale să poată fi înlocuite unul cu celălalt; în același timp, semnificația lui /-iz/ din /rouz-iz/ este identică cu aceea a lui /-s/ din

/buk-s/ (morfemul în discuție indică faptul că forma *roses* se referă la *mai multe elemente* din clasa celor denumite prin substantivul respectiv, tot așa cum /-s/ din *books* indică faptul că forma *books* se referă la *mai multe elemente* din clasa denumită prin substantivul respectiv) ⁷.

§ 17. Morfeme „zero”. După cum rezultă din § 15., cuvântul este o clasă de forme gramaticale. În mod tradițional, se consideră că totalitatea formelor care fac parte din această clasă constituie *paradigma* cuvântului respectiv. Între formele aceleiași paradigme există, în mod firesc, diferențe de sens.

Fie *A*, *B* paradigmele a două cuvinte distincte și fie *a*, *a'* două forme distincte ale paradigmei *A* și *b*, *b'*, două forme distincte ale paradigmei *B*; în cazul în care diferența de sens dintre *a* și *a'* este identică cu diferența de sens dintre *b* și *b'* și în cazul în care diferența de sens dintre *a* și *a'* se corelează cu prezența unui morfem în *a'* și absența morfemului respectiv în *a*, în timp ce diferența de sens dintre *b* și *b'* se corelează cu prezența într-o poziție determinată a unui anumit morfem în *b* și prezența unui morfem diferit în aceeași poziție în *b'*, spunem că forma *a* conține *morfemul zero* acolo unde în *b'* apare un morfem pozitiv.

Pentru a face mai intuitivă ideea din definiția de mai sus, ne vom referi la următorul exemplu (menționat, în altă ordine de idei, mai sus): în română, deosebirea de sens dintre formele /kodr-u/ și /kodr-i/ este identică cu deosebirea de sens care există între formele /lup/ și /lup-i/; prima formă din cele două perechi indică faptul că substantivul se referă la *un singur obiect* din clasa celor denumite de substantiv, pe când cea de a doua formă indică faptul că forma respectivă se referă la *mai multe obiecte* din clasa denumită de substantivul respectiv; în cazul /kodr-u/ ~ /kodr-i/ această diferență se corelează cu prezența morfemului /-u/ în forma primului membru; în cazul /lup/ ~ /lup-i/, aceeași diferență de sens se corelează cu *prezența* morfemului /-i/ după /lup-/ și *absența* oricărui morfem în primul membru al perechii. Conform cu regula de mai sus, spunem că în /lup/ avem a face cu un *morfem zero* care exprimă „ideea de singular” (tot așa cum în /kodr-u/ aceeași idee este exprimată de /-u/).

§ 18. Alte accepții ale termenului de „morfem”. Termenul de morfem apare și cu alte accepții decât aceea cu care a fost întrebuințat în acest capitol.

Prin *morfem* am înțeles aici un „semn minimal”, însă termenul de „semn” a fost luat în cap. 2. cu o accepție diferită de aceea dată de F. de Saussure, adică am înțeles prin semn *numai fonia*, deci semnificația nu a fost considerată ca făcând parte din semn. În consecință, când spunem că „morfemul este un semn minimal”, avem în vedere o fonie (de o anumită extindere) dotată cu o anumită semnificație, care semnificație *nu este o parte constitutivă* a semnului; această fonie este semn minimal în sensul că nu poate fi divizată în fonii (de întindere mai redusă) care să aibă și ele calitatea de semn.

Precizările de mai sus din acest paragraf au fost necesare pentru a putea face clar în ce constă diferența dintre accepția dată termenului în acest capitol și accepțiile la care ne vom referi în continuare.

⁷ Pentru alte tipuri de exemple discutate aproximativ în același termen, v. Elcockfield op. cit., p. 211–246.

1° În teoria glosematică a lui L. Hjelmslev, termenul de *morfem* denumește o entitate a *conținutului* (termenul de *conținut* corespunzând, în mare, la ceea ce F. de Saussure a denumit *signifié*). Semnificații ca aceea de „plural” sau de „nominativ” sau de „pers. I” sînt *morfeme*; flexiunile care le exprimă (semnele propriu-zise, în accepția dată de noi sem-nului) sînt numite *formanți* ai morfemului respectiv.

Se poate observa că, în accepția glosematică, termenul de *morfem* denumește o entitate aparținînd planului oarecum „opus” planului în care se situează entitatea pe care am numit-o noi morfem.

2° Școala lingvistică franceză (cf. J. Vendryès⁸) numește *morfem* oricare dintre mărcile fonetice care indică funcția gramaticală a unui *cuvînt*; de ex., /-i/ din /kodri/ este un morfem (anume, al pluralului) întrucît se referă la o caracteristică *gramaticală* a cuvîntului respectiv. Termenul se poate referi, eventual, și la un *cuvînt* (instrument gramatical) în cazul în care acesta are rolul de a indica funcția gramaticală a altui cuvînt (pe care îl determină): în acest sens se spune, spre ex., că, în limba română, *pe* (de la acuzativul pronomelor sau al numelor proprii) este „morfem al acuzativului”. Această interpretare este posibilă în măsura în care cuvîntul-instrument îndeplinește funcția care, în cazul altor substantive (eventual din alte limbi), este exprimată printr-un element flexionar (*pe* din *Ion vede pe Gheorghe* îndeplinește aceeași funcție pe care o îndeplinește *-ă* din *Ion vede o casă*).

Cu accepția menționată aici sub 2° termenul de *morfem* se opune termenului de *semantem*, care denumește constituentul cu semnificație negramaticală (= lexicală) a unui cuvînt (de ex., segmentul /kas-/ din *casă* denumește „obiectul-casă” sau „conceptul-casă” independent de funcția gramaticală a cuvîntului și, conform celor arătate, trebuie considerat *lexem*). Deosebirea principală dintre terminologia adoptată aici și terminologia „școlii franceze” constă în faptul că, în conformitate cu terminologia acesteia din urmă, numai o *parte* din elementele denumite de noi *morfeme* pot fi numite astfel, anume cele pe care noi le-am numit „morfeme gramaticale”.

3° Înainte de a încheia discuția cu privire la accepțiile date termenului de *morfem*, ni se pare util să ne referim și la o altă teorie, anume la aceea a lui A. Martinet, care se folosește de termenul de *monem* pentru a denumi un „semn minimal”. Deosebirea față de ceea ce am înțeles noi prin „semn minimal” constă în faptul că Martinet ia termenul *semn* în accepția lui strict saussuriană: fonie și semnificație. Monemul este deci un *semn* în accepția dată termenului de F. de Saussure (signifiant și signifié) și nu în accepția dată de noi (= signifiant)⁹.

⁸ J. Vendryès, *Le langage*, Paris, La renaissance du livre, 1921, p. 85—105.

⁹ Pentru o discuție mai largă asupra sensului cu care apare termenul de *morfem* în lingvistică pînă în jurul anului 1967, v. Paula Diaconescu, *op. cit.* (v. nota 2), p. 90—113.

Capitolul 4: Unitățile limbii. II: Fonemul

§ 19. Considerații introductive. În § 4. am arătat că una dintre cele mai importante caracteristici ale semnului lingvistic este aceea de a fi o *fonie*. Această fonie poate fi constituită dintr-un singur sunet (de ex., vocala [o] din rom. *văzut-o*, unde este un semn distinct în raport cu fonia care îl precedă, [văzút]) sau dintr-o *secvență* de sunete (de ex., rom. *pom* [pom]). Când fonia este constituită dintr-o secvență de sunete, ea poate fi alcătuită dintr-o singură silabă (ca în exemplul de mai sus : [pom]) sau din mai multe silabe (ca în rom. *copac* [kopak]). Când două fonii reprezintă semne distincte, foniile respective trebuie să fie constituite din *sunete distincte*. Două fonii diferă între ele prin cel puțin unul dintre sunetele care le constituie. Evident că, în cazul în care două fonii sînt constituite, fiecare, din cîte un singur sunet, acest sunet trebuie să fie diferit pentru ca foniile în care apare să poată constitui semne lingvistice diferite. Este, de asemenea, evident că, cu cît două fonii diferă între ele printr-un număr mai mare de sunete, cu atît ele sînt mai apte de a reprezenta semne distincte.

În urma celor arătate, se impune următoarea precizare : două semne sînt diferite în măsura în care proprietățile fizice (fiziologice și acustice) care le caracterizează sînt diferite. Problema care se pune acum este următoarea : nu toate sunetele care diferă prin proprietățile lor fizice au posibilitatea de a diferenția între ele semne lingvistice. Este admis, de ex., faptul că orice sunet este pronunțat de fiecare vorbitor într-un fel propriu și, uneori, caracteristic. Dacă doi vorbitori, *X* și *Y*, pronunță „același cuvînt”, să spunem rom. *dar*, este foarte probabil ca vocala să poarte caracteristicile determinate de modul specific de pronunțare al celor doi vorbitori. Întrucît exemplul are caracter strict teoretic, vom reda cele două pronunțări caracteristice al vocalei [a] printr-un indice subscris : [da_xr] și [da_yr]. În ciuda faptului că „materia sonoră” din care sînt constituite cele două fonii [da_xr] și [da_yr] este diferită, în uzul curent al limbii române cele două fonii funcționează ca și cum ar avea o alcătuire identică. Aceasta revine la a spune că nici *X* nu consideră că „produce” un semn diferit de cel produs de *Y* atunci cînd acesta pronunță [da_yr]) (spre deosebire de *X* care pronunță [da_xr]), nici *Y* nu are impresia că percepe un alt semn atunci cînd aude fonia [da_xr] (deosebită de fonia [da_yr]). În schimb, dacă același vorbitor, *X*, produce fonia [kar] și același vorbitor, *Y*, produce fonia [dar], atît *X*, cît și *Y* vor avea conștiința faptului că au produs sau, respectiv, au perceput două semne distincte.

Cele arătate în aceste considerații introductive conduc la concluzia că, în realitate, ceea ce face ca două fonii să reprezinte două semne distincte nu este, pur și simplu, structura lor sonoră (sau fizică), ci altceva.

În paragrafele care urmează vom încerca să precizăm în ce anume constă acest „altceva” care face ca două fonii să funcționeze sau să nu funcționeze într-un sistem lingvistic ca „același semn”.

§ 20. Trăsături (fonetice) distinctive și nedistinctive. Din exemplele discutate spre sfârșitul paragrafului precedent rezultă că diferența dintre vocala *a* pronunțată de *X* în cuvântul *dar* și vocala pronunțată de *Y* în același cuvânt (ceea ce am notat, prin convenție, [*a_x*] și [*a_y*]) este de altă natură decât diferența dintre sunetul inițial pronunțat de *X* în [*kar*] și sunetul inițial pronunțat de *Y* în [*dar*]. Natura diferită a deosebirii rezidă în faptul că, în primul caz, proprietățile fizice diferite ale celor două fonii nu fac ca aceste fonii să funcționeze ca două *semne diferite*, în timp ce, în al doilea caz, proprietățile fizice diferite ale celor două fonii fac ca acestea să funcționeze ca două *semne diferite*.

Situația pe care o discutăm își găsește explicația în aceea (a) că o fonie oarecare este *semn* în măsura și numai în măsura în care este asociată cu o semnificație determinată (sau determinabilă) și (b) că o fonie, *A*, reprezintă un semn diferit de o altă fonie, *B*, în măsura și numai în măsura în care cele două fonii sunt asociate de semnificații distincte. Se poate observa din cele arătate sub (a), (b) că nu este suficient ca două fonii să fie distincte din punctul de vedere al proprietăților lor *fizice* pentru a considera că ele funcționează ca două *semne distincte*; este necesar, de asemenea, ca foniile distincte din punct de vedere strict fizic să fie distincte, în același timp, din punctul de vedere al *semnificației* lor. Acest principiu decurge din însuși faptul că foniile sunt examinate de către lingvist nu ca simple evenimente fizice, ci, în primul rând, ca *semne*.

În momentul în care privim sunetele ca elemente constitutive ale foniilor-semne apare clar, așa cum am observat mai sus (cf. § 19.), că nu toate proprietățile care caracterizează un sunet ca eveniment pur fizic îl caracterizează și ca element constituent al unui *semn*. Există, prin urmare, proprietăți ale sunetelor care sunt relevante pentru calitatea acestor sunete de a intra în constituția unui *semn* și proprietăți care nu sunt relevante în acest sens. În exemplele discutate în § 19., proprietățile care disting sunetul [*a_x*] de sunetul [*a_y*] sunt proprietăți *nerelevante* din punctul de vedere al faptului că cele două sunete intră în componența unui *semn*. În schimb, proprietățile (fizice) care disting sunetul [*k*] de sunetul [*d*] sunt proprietăți *relevante* din punctul de vedere al faptului că cele două sunete intră în componența unui (unor) *semn(e)*.

Caracteristicile din prima categorie ale sunetelor unei limbi date se numesc *trăsături distinctive* sau *relevante* sau *pertinente*.

Trebuie să spunem, în acord cu cele arătate în acest paragraf, că orice sunet al unei limbi date se caracterizează atât printr-un număr de trăsături distinctive, cât și printr-un număr de trăsături nedistinctive.

Tot în acord cu cele arătate în acest paragraf, se poate stabili următoarea regulă :

Dacă două sunete distincte, A, B, diferă între ele prin cel puțin o trăsătură distinctivă, atunci, A, B au capacitatea de a diferenția între ele două semne.

Corolarul regulii de mai sus este, în formă negativă, următorul :

Nu oricare două sunete distincte din punctul de vedere al proprietăților fizice au capacitatea de a diferenția între ele *semne lingvistice*.

§ 21. Fonemul — clasă de sunete. Atîta timp cît nu toate particularitățile care caracterizează un sunet sînt relevante pentru acesta ca element constituent al unui semn, urmează că este posibil (și *aceasta* se întîmplă în realitate) ca două sunete cu proprietăți fizice distincte să se comporte *în mod identic* în calitate de constituenți ai unui semn (este cazul sunetelor [a_x] și [a_y] din exemplele discutate în § 19. și reluate în § 20.). Pentru a desemna două sau mai multe sunete (evident, *distincte*) care se comportă în mod identic în calitate de constituenți ai semnelor dintr-o limbă dată, se folosește termenul de *fonem*.

În conformitate cu cele arătate, se poate spune că două sunete care diferă între ele numai prin trăsături *nedistinctive* reprezintă *același fonem*; două sunete care diferă între ele prin cel puțin o trăsătură distinctivă reprezintă *două foneme* distincte. În cazul reluat în acest paragraf, sunetele [a_x] și [a_y] reprezintă *același fonem*. În schimb, sunetele [k] și [d] reprezintă *două foneme* distincte.

În urma celor arătate, trebuie să precizăm faptul că termenii de *fonem* și de *sunet* se referă la realități distincte: termenul de fonem se referă, după cum am arătat, la o *clasă* de sunete (caracterizate prin identitatea trăsăturilor distinctive), în timp ce termenul de *sunet* se referă la evenimente sonore (fizice) individuale și concrete. Pe de altă parte, între termenul de sunet și cel de fonem există o legătură incontestabilă, întrucît fonemul nu este altceva decît un *sunet*, însă privit în raport cu calitatea lui de constituent al semnului lingvistic. În același timp, subliniem că fonemul nu trebuie confundat cu „sunetul”, întrucît, așa cum am precizat mai sus, fonemul este o *clasă* de sunete, în timp ce sunetul este un *membru* al clasei.

Termenul „reprezenta”, folosit de noi mai sus în formularea „două sunete caracterizate prin identitatea trăsăturilor lor distinctive reprezintă același fonem”, ni se pare cel mai potrivit pentru a exprima *relația* dintre *sunet* și *fonem*: fiecare dintre sunetele aparținînd aceluiași fonem se poate considera ca „reprezentant” al fonemului respectiv.

În încheierea celor arătate în acest paragraf, trebuie precizat că partiția proprietăților fonetice în trăsături distinctive și trăsături nedistinctive este esențial *dependentă* de ansamblul sistemului fiecărei limbi în parte: o proprietate fonetică distinctivă într-o limbă poate fi nedistinctivă într-alta; de ex., limba engleză face distincția între două vocale anterioare: [æ], vocală deschisă, și [e], vocală de deschidere medie. Diferența de deschidere (dintre vocala anterioară de deschidere medie, [e], și vocala anterioară deschisă, [æ]) este o *trăsătură distinctivă* în vocalismul limbii engleze, așa cum arată perechea de forme [mæn] — [men] (ortografic: *man* — *men*, unde prima formă indică singularul, iar a doua indică pluralul). În schimb, în limba română, proprietatea fonetică de a fi mai deschisă decît vocala anterioară de deschidere medie [e], deși existentă în pronunțarea unor vorbitori, nu funcționează ca trăsătură distinctivă.

§ 22. Perechi minimale; proba comutării. În § 21. am definit fonemul drept clasă de sunete caracterizate prin identitatea trăsăturilor lor distinctive.

Din această definiție rezultă că, pentru a decide în legătură cu două sau mai multe sunete dacă reprezintă același fonem sau reprezintă foneme distincte, trebuie să putem decide pentru fiecare dintre proprietățile (fizice) care le caracterizează dacă este sau nu este o trăsătură distinctivă. Am arătat (cf. § 19., 20.) că există sunete distincte (= cu proprietăți fizice

distincte) care, rostite unul în locul celuilalt în interiorul unei fonii-semn, nu afectează identitatea foniei respective cu sine însăși : este cazul celor două rostiri, cu $[a_x]$ și cu $[a_y]$, a foniei $[dar]$.

Pe de altă parte, există sunete distincte (= cu proprietăți fizice distincte) care, rostite unul în locul celuilalt în interiorul unei fonii-semn, fac ca fonia respectivă să-și piardă identitatea cu ea însăși (foniile rezultate din înlocuire funcționează ca *semne distincte*) ; este cazul sunetului $[k]$ în locul lui $[d]$, din $[dar]$: cele două fonii, $[kar]$ și $[dar]$, funcționează în limba română ca semne distincte.

1° Dacă două semne (eventual cuvinte) distincte sînt astfel încît diferă între ele prin aceea și numai prin aceea că, într-o poziție determinată, unul dintre ele conține sunetul a în timp ce celălalt, în aceeași poziție, conține sunetul b , atunci cele două semne alcătuiesc o pereche minimală, iar sunetele a și b constituie *elementul diferențiator* al perechii minimale respective.

Mai departe, pornind de la noțiunea de „pereche minimală”, putem stabili un procedeu pe baza căruia putem să decidem dacă o proprietate fonetică dată a unui anumit sunet este sau nu este trăsătură distinctivă.

2° Dacă două sunete sînt distincte unul în raport cu celălalt pe baza unei proprietăți fonetice, x , și dacă cele două sunete sînt elementul diferențiator cel puțin al unei perechi minimale, atunci proprietatea fonetică x este o trăsătură distinctivă¹ în limbajul supus analizei.

În continuare, definim un raport de comutare (între două sunete) după cum urmează:

3° Dacă două sunete, a , b , sînt elementul diferențiator al unei perechi minimale, sunetele a , b se află într-un raport de comutare².

După cum se poate observa cu ușurință, *raportul de comutare* dintre două sunete pune în lumină faptul că cele două sunete joacă un rol efectiv în constituția semnului lingvistic într-o limbă dată. Pe de altă parte, *absența* unui astfel de raport arată că două sunete, deși distincte din punct de vedere fizic, nu au un rol efectiv în constituția semnului lingvistic³.

§ 23. Alofone. În urma explicațiilor și definițiilor date în § 22., putem preciza în continuare raportul existent între *sunete* și *foneme* după cum urmează.

Două sau mai multe sunete care (a) *nu comută* între ele și care (b) se caracterizează prin *aceleași trăsături distinctive* alcătuiesc *alofonele* (varianțele) unui anumit fonem. Se poate spune că *fiecare dintre* alofonele (varianțele) unui anumit fonem, X , „*reprezintă*”⁴ fonemul X sau *realizează* fonemul X .

În acord cu cele arătate aici mai sus, trebuie să spunem că sunetele $[a_x]$ și $[a_y]$ din exemplele date în § 20. reprezintă două dintre alofonele fonemului $/a/$.

În raport cu factorii care le condiționează apariția, alofonele (varianțele) unui *fonem* se clasifică în două categorii.

¹ Pentru o prezentare intrucțivă diferită a noțiunii de trăsătură distinctivă, vezi și Emanuel Vasiliu, Capitolul *Fonologia* din Ion Coteanu (Coord.), *Limba română contemporană* (ediție revizuită și adăugită), București, EDP, 1985, p. 34—55.

² Pentru o prezentare mai amplă și, într-un anumit sens, dintr-o altă perspectivă a raportului de comutare dintre sunete, v. E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 32.

³ Pentru semnificația „funcțională” a raportului de comutare, cf. E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 32—33.

⁴ Vezi observațiile făcute în § 21. cu privire la termenul de „reprezentare”.

A. Variante *individuale* (sau libere). Acestea sînt condiționate de deprinderile individuale de pronunțare a sunetelor.

În categoria despre care am vorbit intră sunete ca [a_x], [a_y], menționate în exemplele discutate în § 19. și care, așa cum am văzut, se datoresc modului specific în care doi vorbitori distincți „produc” sunetele care alcătuiesc o fonie-semn.

În această categorie intră un mare număr de elemente (sunete), numărul lor fiind în principiu egal cu numărul de vorbitori care produc sunetele unui sistem lingvistic dat.

O altă observație este aceea că acest tip de alofone în general nu apar descrise sistematic în diversele studii de fonetică și/sau fonologie. Aceasta se datorește în primul rînd faptului că foneticienii nu au fost preocupați de descrierea *pronunțărilor individuale*, ci în special — cum este și firesc — de manierele de pronunțare caracterizate printr-un grad oarecare de *generalitate*. Oricum, chiar dacă nu sînt menționate și descrise în manuale și studii, existența acestei multitudini de pronunții individuale trebuie admisă din principiu.

B. Alături de alofonele individuale (sau libere) trebuie luate în considerație și alofonele a căror prezență este determinată *contextual*, adică de sunetele care apar în vecinătatea variantei respective.

După cum se știe, sunetele care alcătuiesc o fonie-semn (de ex., un cuvînt) se influențează reciproc : modul de articulare a sunetului precedent influențează, în general, modul de articulare a sunetului care urmează după el, după cum modul în care se articulează un anumit sunet influențează modul în care se articulează sunetul precedent. De ex., în limba română, vocalele [a], [o], [u], atunci cînd sînt precedate de un sunet palatal, [k], [g], [ç], [j], [e] sau [i], suferă o ușoară deplasare a locului de articulare, către regiunea anterioară a palatului ; astfel, în cuvintele ortografiate *chiar*, *chior*, *iute*, vocalele care apar după [k], [i] sînt vocale cu o „coloratură” anterioară, [â], [ô], [û] : cuvintele respective se pronunță [kâr], [kôr], [iüte]. Întrucît vocala [â] nu diferă de vocala [a] printr-o trăsătură distinctivă, așa cum nu diferă nici vocalele [ô], [û] de vocalele [o] și, respectiv, [u], trebuie să admitem că perechile [â], [a] ; [ô], [o] ; [û], [u] reprezintă alofone ale fonemelor /a/, /o/ și, respectiv, /u/.

Alofonele de acest tip sînt numite alofone *poziționale* sau *contextuale*.

Particularitatea cea mai caracteristică a acestui tip de alofone constă în faptul că ele *nu pot apărea niciodată în aceeași poziție*. Altfel spus, aceste alofone se exclud reciproc *din toate pozițiile*. Într-adevăr, dacă, de ex., localizarea palatală a unui sunet determină „anteriorizarea” articulației sunetului vocalic următor, urmează că, în aceeași poziție *nu este posibilă* apariția unei vocale „neanteriorizate”, și invers : dacă o vocală „anteriorizată” nu apare *decît* după un sunet palatal precedent, urmează că, după un sunet nepalatal, apariția unei vocale „anteriorizate” este exclusă.

Din explicațiile date aici mai sus urmează că trebuie să admitem că numărul de alofone poziționale ale unui fonem este identic, din principiu, cu numărul de poziții distincte în care este admisă apariția fonemului respectiv și aceasta independent de faptul dacă variantele respective au fost efectiv înregistrate și descrise în mod sistematic de către foneticieni și fonologi.

Pentru a stabili în mod explicit relația care există între *alofonele libere* și cele *contextuale* ale aceluiași fonem, vom face observația că, în fond, ceea ce am considerat mai sus a fi un alofon contextual al unui fonem deter-

minat este o multitudine de pronunțări individuale determinate de *poziția* pe care o are fonemul respectiv în interiorul unei fonii. Pe scurt, trebuie să admitem ideea că fiecare alofon contextual determinat include o *multitudine de pronunții individuale*. Pentru a reveni la exemplele discutate aici mai sus, vom spune că, în [kár], după sunetul [k] apar sunetele [â_x], [â_y] ... [â_n] reprezentând *pronunțiile individuale* ale sunetului [â] de către vorbitorii X, Y, ... N.

Pentru a încheia explicațiile cu privire la *alofone*, vom face observația că între alofonele aceluiași fonem nu se stabilește niciodată un raport de comutare (cf. aici, mai sus, sub A.).

Această observație trebuie înțeleasă în două sensuri :

(a) în cazul *alofonelor libere* absența comutării este determinată de faptul că nici una dintre proprietățile caracteristice sunetelor în variație liberă nu este o trăsătură distinctivă (cf. § 22., 2°).

(b) în cazul *alofonelor contextuale* absența comutării este determinată de faptul că alofonele contextuale ale aceluiași fonem se exclud din toate pozițiile (cf. aici mai sus, sub B. și § 22. sub 2°).

§ 24. Convenții de reprezentare. Cea mai uzuală modalitate de a reprezenta în scris sunetele și/sau fonemele unei limbi este aceea constituită de diversele *sisteme de scriere*.

În scrierile alfabetice (cf. Cap. 2.), literele sau unele secvențe de litere reprezintă *semnele grafice* ale sunetelor și/sau fonemelor (cf. Capitolul 2., § 4.). Sistemele de scriere uzuale nu reprezintă însă sunetele concrete (= cele care se pronunță efectiv), chiar atunci când avem a face cu scrieri considerate „fonetice”. Așa cum s-a observat, prin scrierile fonetice se reprezintă nu sunete efectiv pronunțate, ci *tipuri sonore*⁵, adică sunete cu proprietăți fonetice asemănătoare (de ex., în scrierea românească, același semn grafic, litera *i*, notează atât vocala [i], ca în *vin*, cât și semivocala [i̯], în *dai*, sau o semivocală asurzită, în *lupi*; se poate observa că toate aceste sunete se „aseamănă” prin localizarea palatală a articulației).

Faptul că o scriere considerată a fi „fonetică” (așa cum e considerată a fi scrierea românească) nu „reprezintă”, de fapt, sunete (concrete), ci altceva (anume *tipuri sonore*) i-a determinat pe unii cercetători să adopte ideea că o scriere „fonetică” nu notează *sunete*, ci *foneme*⁶. Această opinie, după cum se poate observa, se bazează pe identificarea implicită a *tipurilor sonore* cu fonemele. Nu este cazul să discutăm aici dacă și în ce măsură această identificare este justificată. Vom menționa aici numai următorul fapt : o scriere ar trebui să fie considerată *fonologică* atunci când ar exprima cu ajutorul mijloacelor de care dispune toate distincțiile dintre *foneme*. Se poate observa însă că, într-un sistem ortografic așa cum este cel românesc, nu toate distincțiile fonologice sînt exprimate în scris : deși în limba română între vocale și semivocale există o distincție fonologică (independent de modul în care această distincție este descrisă), scrierea românească nu notează prin semne grafice distincte sunetele care „reprezintă” foneme vocalice și sunetele care „reprezintă” foneme semivocalice. Așadar un sistem de scriere ca cel al limbii române nu poate fi considerat a fi *fono-*

⁵ Vezi A. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, EȘ, 1967, p. 50—52; Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, EARSR, 1976, p. 28 și pass.

⁶ Theodor Hristea, *Principiile ortografiei românești actuale*, în Theodor Hristea (Coord.), *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, p. 187.

logic pentru exact aceleași motive pentru care nu poate fi considerat a fi fonetic : nu toate distincțiile fonologice sînt înregistrate de scriere, tot așa cum nici toate distincțiile *fonetice* nu sînt înregistrate.

Faptul că sistemele uzuale de scriere nu reprezintă decît *tipuri* sonore și nu sunete concrete face ca aceste sisteme să nu fie utilizabile de către cei interesați în a indica cu cît mai mare exactitate diferențele sonore (deci de către foneticieni). De aceea foneticienii recurg la sisteme *artificiale* de simbolizare a sunetelor. Spre deosebire de sistemele uzuale (pe care le putem numi și *naturale*), sistemele artificiale de reprezentare a sunetelor se bazează pe principiul corespondenței unu-la-unu între sunete și semnele fonetice. Un astfel de sistem este cel adoptat, de ex., în descrierea foneticii și fonologiei românești⁷. Acest sistem se bazează în esență pe alfabetul fonetic internațional (IPA = I(nternational) P(honetic) A(lphabet)) ; modificările introduse se explică prin intenția de a menține o relație cît mai strînsă și evidentă cu tradiția studiilor de fonetică românească.

Simbolurile utilizate în reprezentarea sunetelor sînt material identice cu simbolurile utilizate în reprezentarea fonemelor. Pentru a face însă explicită distincția dintre reprezentarea fonemelor și reprezentarea sunetelor, în studiile de fonetică și/sau fonologie, se obișnuiește ca simbolurile folosite pentru reprezentarea sunetelor să fie date între paranteze drepte : [ ], iar simbolurile folosite pentru reprezentarea fonemelor să fie date între paranteze oblice : / /.

⁷ V. lucr. cit. în nota 1 de mai sus, p. 9—10 ; v. și Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, EȘ, 1965, p. 16—18.

Capitolul 5: Gramatica

§ 25. Considerații introductive. Ocupându-se de cele trei elemente care intervin în procesul de semioză (vehicul-semn, designatum, interpret), Ch. Morris arată că un sistem semiotic poate fi investigat din trei puncte de vedere : (a) al relației *semn—obiect*, (b) al relației *semn—interpret*, (c) al relației *semn—semn*¹. Relația (a) constituie obiectul de studiu al *semanticii*, relația (b) — obiectul de studiu al *pragmaticii*, în timp ce relația (c) constituie obiectul de studiu al *sintaxei*². Atrăgând atenția asupra faptului că, în Cap. 1, am convenit să numim acest al treilea aspect, (c), al unui sistem semiotic, *gramatică* (deci cu un termen mai cuprinzător), vom încerca în acest capitol să arătăm : (i) ce înțelege Morris prin relația „semn—semn”, deci care este natura relațiilor examinate de *sintaxă* ; (ii) ce s-a înțeles și se înțelege în lingvistică prin *gramatică* și, în sfârșit, (iii) care este raportul dintre ceea ce considerăm a fi obiectul *gramaticii* și semnificația termenului de *sintaxă* așa cum îl utilizează Ch. Morris.

§ 26. Conceptul de „sintaxă” la Ch. Morris. Considerînd (v. mai sus § 25.) că obiectul de studiu al sintaxei îl constituie relațiile *semn—semn*, după toate aparențele, Ch. Morris are în vedere în primul rînd relațiile combinatorii dintre semne³. Acest mod de a înțelege punctul de vedere al lui Ch. Morris este susținut și de termenul de *sintaxă* utilizat de el pentru denumirea acestui al treilea nivel al semiozei : acest al treilea nivel este, conform denumirii, domeniul „construcțiilor” alcătuite din semne, al „dispoziției” semnelor (probabil, în „înlănțuirea” lor)⁴.

Alături de acest mod de a înțelege „relația *semn—semn*”, se pare însă că mai există și un altul, pus în lumină tot de Ch. Morris. Asupra acestui

¹ Cf. aici mai sus, Cap. 1. § 1. ; cf. Ch. Morris, *Writings* . . . , p. 21—22.

² Ch. Morris, *op. cit.*, p. 22.

³ Id., *ibid.* : „It is not possible, however, to have a language if the set of signs have no syntactical dimension, for it is not customary to call a single sign a language. [...] A language, then, as a system of interconnected signs, has a syntactical structure of such a sort that among its permissible *sign combinations* [s.m., E.V.] some can function as statements” (p. 25).

Citînd modul în care sintaxa este văzută de logicieni (în special de R. Carnap), Morris arată : „In this type of consideration, a „language” [...] becomes any set of things related in accordance with two classes of rules : *formation rules* [s.a.] which determine permissible independent combinations of members of the set (such combinations being called sentences), and *transformation rules* [s.a.], which determine the sentences which can be obtained from other sentences. These may be brought together under the term ‘*syntactical rule*’ [...]. Syntactics is, then, the consideration of signs and sign combinations in so far as they are subject to syntactical rules” (p. 29).

⁴ În greacă, *σύνταξις* înseamnă, în general, „punere în ordine, [...] dispoziție” (Bailly, *Dictionnaire grec-français*, ed. 11, s. v.), de unde și sensul de „construcție gramaticală” și cel special — în terminologia lingvistică — de „sintaxă”.

al doilea sens acordat termenului de „relație semn—semn” ne vom opri mai jos, cu scopul de a da o idee completă asupra înțelesului pe care îl are la Ch. Morris termenul aici în discuție.

Fixînd un număr de termeni specifici pentru denumirea celor trei tipuri de relații existente în orice sistem semiotic, *semn—designatum*, *semn—interpret*, *semn—semn*⁵, Ch. Morris propune termenul *desemnează* pentru relația *semn—obiect*, termenul *exprimă* pentru relația *semn—interpret* și, în sfîrșit, termenul *implică* pentru relația *semn—semn*⁶.

Înțelesul termenilor *implică*, *implicație* nu este precizat de Ch. Morris în mod explicit. El se limitează la a da un exemplu: e vorba de relația dintre semnul engl. *table* (A) și „interpretantul” acestui semn, adică secvența „furniture with a horizontal top on which things may be placed (B)”; în acest caz, se consideră că semnul A implică semnul B⁷.

Ni se pare suficient de clar că, cel puțin în acest exemplu, nu este posibil să considerăm că relația A (= semn) — B (= interpretant) ar putea fi înțeleasă ca simplă relație de „înlănțuire” (succesiune imediată în timp). Credem mai curînd că relația dintre A și B trebuie văzută ca relație în care *existența* lui A presupune *existența* lui B (fără ca reciproca să fie și ea adevărată).

Avem deci a face cu situația în care un semn oarecare, A, care aparține unui sistem semiotic specificat, determină prin însăși prezența sa în acest sistem prezența altui semn, B, în același sistem.

Pe de altă parte, ni se pare, de asemenea, suficient de clar, cel puțin în situațiile de acest tip (= situațiile în care prezența unui semn A într-un sistem presupune existența, în același sistem, a unui semn, B), că relația considerată de Ch. Morris a fi „de implicație” nu înlătură în nici un fel posibilitatea ca cei doi termeni să se afle în succesiune (eventual, ca membri ai unei anumite construcții). Relevant pentru discuția noastră este numai faptul că prin relația *semn—semn* trebuie să se înțeleagă mai mult decît o relație de succesiune (imediată) în timp între semne, și anume trebuie să considerăm că, pe lîngă relația de succesiune, ceea ce Ch. Morris numește „relația *semn—semn*” poate să se refere și la anumite relații care au loc între anumite semne în calitate de *membri ai aceluiași sistem semiotic*. (Asupra naturii acestui al doilea tip de „relație semn—semn” vom reveni în paragraful următor.)

În încheierea celor discutate, putem da următoarea formulare sintetică a rezultatelor la care am ajuns în discuția din acest paragraf:

1° În accepția lui Ch. Morris, sintaxa are ca obiect relațiile *semn—semn*.

2° Relația *semn—semn* se referă atît la relația de succesiune în timp dintre semne, cît și la relațiile în care diversele semne sînt angajate prin simpla lor apartenență la același sistem semiotic (în speță, relația de *implicație*).

§ 27. Noțiunea de „gramatică” în lingvistica structurală. Modul în care Ch. Morris înțelege „relația *semn—semn*” (cf. § 26. 1°, 2°) ne sugerează o posibilă apropiere de modul în care F. de Saussure înțelege organizarea (gramaticală) a unui sistem de semne: „seule la distinction établie plus

⁵ Morris, *op. cit.*, p. 21—22.

⁶ Id., *ibid.*, p. 22.

⁷ Id., *ibid.*

haut entre les rapports syntagmatiques et les rapports associatifs suggère un mode de classement qui s'impose de lui-même, le seul qu'on puisse mettre à la base du système grammatical"⁸.

Cele două tipuri de *relații, sintagmatice și asociative* (în sensul lui F. de Saussure), sînt explicate de către acesta după cum urmează :

(i) relațiile *sintagmatice* sînt bazate pe raportul de succesiune (în timp) a unităților limbii⁹;

(ii) relațiile *asociative* sînt bazate pe raportul de asociere (mentală) a unor termeni care au un element comun¹⁰.

Cele două tipuri de relații se stabilesc atît între morfeme (= semne minimale), cît și între semne de complexitate mai mare (= alcătuite din secvențe de morfeme).

Astfel, în română, între flectivele [-u], [-i], [-ă] se stabilește un raport *asociativ*, întrucît cele trei desinențe, prin combinarea lor alternativă cu morfemul semilegat [intr-], alcătuiesc formele de pers. 1°, 2° și 3° sg. indicativ prezent al verbului *a intra* (*intru, intri, intră*) ; în același timp, fiecare dintre formele citate ale verbului *intra* se constituie pe baza unei relații sintagmatice între morfemul semilegat [intr-] și morfemele de persoană [-u], [-i], [-ă] : [intr-] + [-u], [intr-] + [-i], [intr-] + [-ă].

De asemenea, în construcția *creion roșu*, cuvintele *creion* și *roșu* se află într-o relație sintagmatică. Pe de altă parte, adjective ca *lung, albastru, ascuțit* se află în relație asociativă, întrucît intră în mod alternativ în relație cu același substantiv în construcții ca *creion lung, creion albastru, creion ascuțit* etc. și, pentru acest motiv, pot fi „gîndite” în relație unul cu celălalt pe baza faptului că se pot combina alternativ cu același substantiv. Seria asociativă *roșu, lung, albastru, ascuțit* etc. poate fi lărgită, în cazul în care luăm în considerație faptul că același substantiv, *creion*, poate intra într-o relație sintagmatică cu o propoziție ca *pe care mi l-ai dat ieri* ; în acest caz, seria asociativă *roșu, lung, albastru, ascuțit* etc. trebuie completată și cu propoziția *pe care mi l-ai dat ieri*, precum și cu orice altă construcție care poate ocupa aceeași poziție (și funcție sintactică) în raport cu *creion*, de exemplu, cu o construcție prepozițională ca *de desen*.

Din exemplificările de mai sus rezultă că ceea ce permite instituirea unei serii asociative este capacitatea unor elemente (morfem, cuvînt, secvență de cuvinte) de a intra în mod alternativ în relație sintagmatică cu un alt element :

creion lung

albastru

ascuțit

roșu

⋮

pe care mi l-ai dat ieri

⋮

de desen

⁸ Saussure, *Cours* ..., p. 187.

⁹ „Dans le discours, les mots contractent entre eux, en vertu de leur enchaînement, des rapports fondés sur le caractère linéaire de la langue, qui exclut la possibilité de prononcer deux éléments à la fois”. Saussure, *Cours* ..., p. 170.

¹⁰ „Les groupes formés par association mentale ne se bornent pas à rapprocher les termes qui présentent quelque chose de commun ; l'esprit saisit aussi la nature des rapports qui les relient dans chaque cas et crée par là autant de séries associatives qu'il y a de rapports divers”. Saussure, *Cours* ..., p. 173.

După cum se poate observa din exemplul de mai sus, fiecare dintre membrii seriei asociative *lung, ..., de desen* contractează (sau poate contracta) o relație sintagmatică cu substantivul *creion*.

a. **Sintagma.** În continuare, vom defini termenul *sintagmă* după cum urmează: două (sau mai multe) semne care se află într-o relație sintagmatică alcătuiesc o sintagmă.

Se poate observa cu ușurință că o sintagmă conține cel puțin două elemente. În câteva dintre exemplele discutate mai sus, am avut a face cu sintagme constituite din doi membri. Există însă și sintagme în a căror constituție intră mai multe elemente: în *creion albastru de scris* avem a face cu o sintagmă constituită din patru cuvinte. În *căsuță*, avem a face cu o sintagmă constituită din trei morfeme: [kas-], morfem semilegat, [-uț], sufix diminutival, [-ă], flexiune de nominativ-acuzativ singular (a substantivelor feminine).

b. **Structura sintagmelor.** În legătură cu sintagmele constituite din mai mult de două elemente se pune problema modului în care acestea sînt structurate. În sintagma *culoarea creionului meu* avem a face, după toate aparențele, nu cu înlănțuirea a trei termeni, ci cu înlănțuirea cuvîntului *culoarea* cu sintagma *creionului meu*, iar aceasta din urmă este constituită din înlănțuirea cuvîntului *creionului* (la genitiv) cu cuvîntul *meu* (adjectiv pronominal).

Se poate observa că modul de descriere propus mai sus are în vedere un criteriu mai nuanțat decît acela al simplei succesiuni în timp a elementelor care constituie sintagma. Este vorba de faptul că, într-o sintagmă de tipul celei discutate, nu avem a face cu o simplă „adițiune” de cuvinte, ci, concomitent, și cu un sistem ierarhic al elementelor care se succedă (v. mai jos, sub 2°). Avem a face aici cu o sintagmă constituită din cuvîntul *culoarea*, pe de o parte, și sintagma *creionului meu*. Prin urmare, sintagma este constituită dintr-un cuvînt și o sintagmă (constituită, la rîndul ei, din două elemente). Sintagma pe care am discutat-o pînă aici poate fi lărgită, în cazul în care, în locul primului termen, figurează tot o sintagmă: în loc de *culoarea* poate figura o sintagmă, de ex. *culoarea neagră*. În acest caz, sintagma inițială ia forma: *culoarea neagră a creionului meu*.

Se poate observa din exemplul discutat mai sus că prin înlănțuirea unor sintagme cu structură mai simplă cu alte sintagme se pot obține sintagme cu o structură din ce în ce mai complexă, ale căror elemente constitutive sînt, la rîndul lor, sintagme ¹¹.

c. **Relații și corelații; proces și sistem.** Dezvoltînd teoria lui F. de Saussure asupra modului de organizare a sistemului de semne lingvistice, Louis Hjelmslev ¹² definește două raporturi în care se pot afla entitățile unui sistem lingvistic: raporturi de tip „și... și” (corespunzătoare relațiilor de *conjunție* din logică) și raporturi de tip „sau... sau” (corespunzătoare relațiilor de *disjunție* din logică) ¹³. Raporturile de tip „și... și” definesc *relațiile*, în timp ce raporturile de tip „sau... sau” definesc *corelațiile*. Pentru a da un exemplu, vom spune că flectivele [-u], [-i], [-ă] se

¹¹ „Il s'agit toujours d'unités plus vastes, composées elles-mêmes d'unités plus restreintes, les unes et les autres étant dans un rapport de solidarité réciproque”. Saussure, *Cours* ..., p. 177.

¹² Louis Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii* (traducere a versiunii engleze apărute cu titlul *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, University of Wisconsin Press, 1961, București, 1967 (multiplicată la Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectologice).

¹³ Louis Hjelmslev, *op. cit.*, p. 70-71.

găsesc în *relație* cu baza [intr-], în paradigma verbului *a intra*; pe de altă parte, cele trei flexive, care contractează în mod alternativ o relație cu [intr-], se află în *corelație*¹⁴.

Relațiile (definite ca mai sus) dintre unitățile lingvistice stau la baza a ceea ce Hjelmslev numește un proces (de altfel, el vorbește despre *proces sintagmatic*); în același timp, *corelațiile* stau la baza a ceea ce tot Hjelmslev numește sistem (paradigmatic)¹⁵.

O dată introduse aceste concepte, trebuie să facem și observația că, în terminologia pe care Hjelmslev o instituie, *relație* corespunde termenului de „relație sintagmatică” utilizat de F. de Saussure, în timp ce *corelație* corespunde termenului de „relație asociativă”, folosit de F. de Saussure¹⁶.

În ce privește raportul dintre procesul (*lingvistic*) și sistemul (*lingvistic*), trebuie remarcat faptul că cel dintâi este *determinat* de cel de al doilea; într-adevăr, nu putem concepe o *relație* între doi termeni, *A*, *B*, atîta timp cît, pe lîngă secvența *AB*, nu găsim și o secvență de tipul *AC*, deci atîta timp cît *B* nu intră în *corelație* cu un alt termen, *C*. Acesta este, de altfel, și motivul pentru care Hjelmslev consideră că la baza oricărui proces (*lingvistic*) stă un sistem (*lingvistic*)¹⁷.

Pe baza conceptelor de mai sus, Hjelmslev definește noțiunile de text și de limbă: *procesele* sintagmatice stau la baza *textului*; *sistemul* paradigmatic alcătuiește *limba*.

d. Tipuri de relații și corelații. Termenul generic cu ajutorul căruia Louis Hjelmslev se referă la relații și corelații este acela de *funcție*: termenii între care se stabilește o funcție (relație sau corelație, v. mai sus, sub c.) sînt numiți, în acord cu aceeași terminologie, *funcționale*¹⁸. Funcționalele sînt de două feluri, și anume: (a) *constante* (= „funcționala a cărei prezență constituie o condiție necesară pentru prezența altei funcționale”¹⁹) și (b) *variabile* (= „funcționala a cărei prezență nu constituie o condiție necesară pentru prezența altei funcționale”²⁰). Pe baza definițiilor menționate mai sus, L. Hjelmslev definește mai departe următoarele tipuri de funcții:

- (α) interdependența este o funcție între două constante;
- (β) determinarea este o funcție între o constantă și o variabilă;
- (γ) constelația este o funcție între două variabile²¹.

În raport cu faptul dacă funcțiile de sub (α) — (γ) se manifestă în proces (= relații) sau în sistem (= corelații), L. Hjelmslev propune următoarea terminologie:

	proces	sistem
(i) interdependență	solidaritate	complinare
(ii) determinare	selecție	specificare
(iii) constelație	combinare	autonomie ²²

¹⁴ Observăm că însuși termenul de *co-relație*, prin chiar structura sa derivatională, ne indică ce anume trebuie să înțelegem prin acest cuvînt: e vorba de doi sau mai mulți termeni care contractează alternativ aceeași relație.

¹⁵ Id., *ibid.*, p. 73; cf. și p. 13.

¹⁶ V. mai sus: a.

¹⁷ Cf. L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 13—14; Saussure, *Cours...*, p. 177, spune: „Le tout vaut par ses parties, les parties valent aussi en vertu de leur place dans le tout”.

¹⁸ L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 61 și urm.

¹⁹ Id., *ibid.*, p. 65.

²⁰ Id., *ibid.*, p. 65.

²¹ Id., *ibid.*, p. 65.

²² Id., *ibid.*, p. 78.

e. Unele concepte gramaticale în lumina explicațiilor de sub a. — d. Pentru a face clară relevanța gramaticală (și, în general, lingvistică) a noțiunilor introduse în subparagrafele a. — d., vom lua în discuție câteva din noțiunile cu care, în mod obișnuit, operează gramatica.

1° Sub acest punct vom discuta câteva probleme concrete legate de diversele categorii de semne. Prima observație pe care o facem în această ordine de idei este că relațiile discutate sub a. — d. și, în special, cele de sub d. stau, chiar dacă nu totdeauna în mod explicit, la baza diverselor clasificări ale morfemelor. Ne ocupăm în continuare de descrierea sumară a unor cazuri concrete :

(i) Astfel, referindu-ne la distincția introdusă în Capitolul 3. § 13. între morfemele *libere*, *legate* și *semilegate*, putem spune că aceasta are la bază relațiile *sintagmatice* dintre morfeme sau, în terminologia hjelmsleviană, *relațiile* și *corelațiile* dintre morfeme : morfemele pe care le-am numit *libere* pot fi considerate a aparține categoriei *constantelor* ; acestea *sînt selectate* de morfemul (sau morfemele) *legat(e)*, împreună cu care formează un *cuvînt*. Pe de altă parte, ceea ce am numit în același paragraf un morfem *semilegat* se definește prin aceea că este membru al unei funcții de *selecție* ; însă, spre deosebire de un morfem liber, morfemul *semilegat* aparține categoriei *variabilelor* și este elementul *selectat* al funcției. Mai departe, se poate observa că un morfem *semilegat* este un morfem *legat* care, împreună cu un morfem liber, poate alcătui o entitate care, la rîndul ei, contractează o *selecție* cu un alt morfem *legat*.

În această ordine de idei, trebuie să observăm că ceea ce am numit morfem *semilegat* poate fi încadrat, pe de o parte, în categoria morfemelor *legate*, întrucît nu poate forma *singur* un enunț : de ex., morfemul *intr-* din rom. *intru* nu poate constitui un enunț ; pe de altă parte însă, morfemul *intr-* se află în corelație cu morfeme ca *arăt-*, *cînt-*, *scap-* etc., deoarece, ca și acestea, poate intra în relație (sintagmatică) cu *-ă* : *intr-ă*, *arat-ă*, *cînt-ă*, *scap-ă* etc. Pentru acest din urmă motiv, *intr-* trebuie considerat a aparține aceleiași categorii cu morfemele *arăt-*, *cînt-*, *scap-*. Spre deosebire de ultimele trei morfeme, *intr-*, după cum am văzut, nu poate constitui singur un enunț (în timp ce toate celelalte morfeme cu care intră în corelație au posibilitatea de a constitui singure un enunț).

Pentru motivul că *intr-* este în corelație cu morfeme care pot constitui singure un enunț, trebuie să-l considerăm a aparține aceleiași categorii de morfeme la care aparțin *arăt-*, *cînt-*, *scap-*, anume categoriei morfemelor *libere* (sau — altfel spus — să-l considerăm a fi o *constantă*). Dat fiind însă că *intr-* are o particularitate care îl apropie de morfemele *legate*, anume aceea de a nu putea forma *singur* un enunț, este preferabil să considerăm că aparține unei subcategorii de morfeme *libere*, subcategorie pe care o numim a morfemelor *semilegate*. Folosind terminologia menținoată sub c., trebuie să spunem că un morfem *semilegat* este un morfem care are atît caracteristici de *constantă* (este selectat de un morfem *legat*), cît și caracteristici de *variabilă* (selectează, la rîndul lui, un alt morfem, împreună cu care poate forma un enunț). După cum se poate observa din analiza sumară de mai sus, elementul prevalent în specificarea *categoriei* la care aparține un morfem constituie apartenența acestuia la o anumită serie corelativă. O a doua observație care se impune este aceea că apartenența unui morfem la o anumită serie corelativă nu se stabilește pe baza unei *singure* relații (sintagmatice), ci pe baza *ansamblului* de relații contractate de morfemul respectiv. Astfel, morfemul *intr-* este totdeauna însoțit de un alt morfem

(legat). Aceasta ar putea motiva încadrarea lui *intr-* în categoria morfemelor legate (= ar trebui considerat o *variabilă*). Cu toate acestea, faptul că *intr-* intră în corelație cu morfeme care fac parte din categoria celor *libere* (sau din categoria *constantelor*) ne determină să-l considerăm, în esență, o specie de morfem *liber* (caracterizată prin aceea că, în anumite împrejurări, se comportă ca un morfem legat).

(ii) Distincția dintre *sufixe* și *flexiuni* se poate face tot pe baza funcțiilor definite sub c. Dificultatea de a face distincția între cele două categorii de morfeme constă în faptul că morfemele ambelor categorii ocupă aceeași poziție în cuvânt (apar *după* morfemul liber sau semilegat). Astfel, flexiunile *-u*, *-i* (de singular, respectiv, de plural) apar *după* morfemul *codr-*: *codr-u*, *codr-i*. Spunem că *-u*, *-i* aparțin „aceleiași categorii”, întrucât aparțin — după cum se poate observa din exemplul citat — aceleiași serii corelative. În aceeași poziție, deci după *codr-*, pot apărea și morfeme (sufixale) ca: *-uleț*, *-uț*, *-ean* etc., așa cum o dovedesc derivatele (sufixale) *codr-uleț*, *codr-uț*, *codr-ean* etc. S-ar putea spune, la prima vedere, că morfemele *-u*, *-i*, *-uleț*, *-uț*, *-ean* fac parte din *aceeași* serie corelativă (întrucât se combină cu morfemul *codr-*, situat „la stînga” seriei menționate). În realitate însă, trebuie admis că *-u*, *-i* aparțin unei serii corelative distincte de aceea la care aparțin *-uleț*, *-uț*, *-ean*, întrucât *-u*, *-i* pot apărea în urma (la dreapta) sufixelor *-uleț*, *-uț*, *-ean*, așa cum o arată forme ca: *codr-uleț-u-lui*, *codr-uț-u-lui*, *codr-ean-u-lui*; *codr-uleț-i-lor*, *codr-uț-i-lor*, *codr-en-i-lor*. Așadar, relațiile contractate de seria *-u*, *-i* sînt diferite de relațiile contractate de seria *-uleț*, *-uț*, *-ean* etc. Acesta este motivul pentru care sîntem constrînși să admitem că *-u*, *-i*, pe de o parte, *-uleț*, *-uț*, *-ean*, pe de altă parte, aparțin la *categorii* (corelații) distincte: primele aparțin la categoria *flectivelor*, celelalte aparțin la categoria *sufixelor*.

(iii) Faptele discutate sub (i) — (ii) au avut rolul de a pune în lumină două idei: (a) că ansamblul de „funcții” (în sensul lui Hjelmslev) discutate sub c. servesc drept criteriu de definire a diverselor entități și categorii gramaticale și (b) că, în aceste condiții, însăși „gramatica” unei limbi poate fi văzută ca un ansamblu de astfel de relații, în raport cu care *semnele* limbii respective se realizează *ca semne*.

2° Faptul că semnele unei limbi se organizează pe baza *relațiilor* și *corelațiilor* dintre ele face necesară o reconsiderare a raportului dintre cele două diviziuni tradiționale ale gramaticii, *morfologia* și *sintaxa*.

De altfel, necesitatea unei reexaminări a raportului dintre morfologie și sintaxă a fost formulată chiar de F. de Saussure, în urma teoriei dezvoltate de el a relațiilor sintagmatice și asociative: „[...] les divisions traditionnelles de la grammaire peuvent avoir leur utilité pratique, mais ne correspondent pas à des distinctions naturelles et ne sont unies par aucun lien logique. La grammaire ne peut s'édifier que sur un principe différent et supérieur”²³.

Într-adevăr, distincția tradițională dintre morfologie și sintaxă se bazează, în esență, pe ideea că ceea ce numim *cuvînt* este un fel de „dat direct” și neproblematic al observației noastre. De aici și definițiile uzuale ale *morfologiei* ca ramură a gramaticii care se ocupă de modificările formale²⁴ ale cuvintelor (deci de flexiune) și a *sintaxei* ca ramură a grama-

²³ Saussure, *Cours* ..., p. 187.

²⁴ „Morfologia [...] cuprinde regulile privitoare la forma cuvintelor și la modificările formale ale cuvintelor studiate pe părți de vorbire”. GLR I, p. 29.

ticiei care se ocupă de „îmbinarea”²⁵ cuvintelor în propoziții (și fraze). În realitate însă, atât în cazul morfologiei, cât și în cazul sintaxei, avem a face cu ceea ce F. de Saussure numește *relații sintagmatice*²⁶. La nivel „morfologic”, *sintagmele* sînt „îmbinări” de morfeme, iar aceste „îmbinări” de morfeme alcătuiesc *cuvinte*. La nivel „sintactic”, *sintagmele* sînt „îmbinări” de cuvinte, iar aceste „îmbinări” de cuvinte alcătuiesc diverse tipuri de *construcții* (nominale, verbale etc.). Însăși *propoziția* nu este altceva decît un tip special de sintagmă. Din punctul de vedere al relațiilor sintagmatice, deosebirea dintre morfologie și sintaxă constă exclusiv în *natura entităților* care contractează relațiile respective: în cazul morfologiei, relațiile se stabilesc *între morfeme*, în cazul sintaxei, relațiile se stabilesc *între cuvinte* (adică între sintagmele constituite din morfeme). De altfel, însuși F. de Saussure face observația că „toate faptele de sintaxă aparțin nivelului sintagmatic”²⁷. În cazul în care luăm în considerație „natura” relațiilor sintagmatice, constatăm că nu există diferențe esențiale între relațiile sintagmatice care se stabilesc *între cuvinte* (deci relații considerate tradițional „sintactice”) și relațiile sintagmatice care se stabilesc *între morfeme* (înregistrate în mod tradițional sub rubrica „modificări ale *formei* cuvintelor”). Într-adevăr, o sintagmă de tipul celei constituite dintr-un *substantiv* și atributul său nu diferă în mod esențial de sintagma constituită dintr-o bază flexionară și un flectiv; mai concret, nu există o diferență esențială între *creion albastru* și *intr-u*. În ambele cazuri avem a face cu o funcție între o *constantă* (substantivul și, respectiv, baza flexionară) și o *variabilă* (atributul și, respectiv, flectivul); conform cu cele arătate sub c., în ambele cazuri, variabila *selectează* constanta (atributul „selectează” substantivul, flectivul „selectează” baza flexionară). Trebuie adăugat și faptul că totalitatea atributelor care selectează un anumit substantiv:

creion mare
albastru
mic
roșu

formează o *serie corelativă* (conform definiției de sub c.), tot așa cum flectivele care selectează o anumită bază flexionară, de ex.:

intr -u
-i
-ă
 :

alcătuiesc o serie corelativă. Rezultă din exemplele discutate că atât noțiunea „sintactică” de *atribut*, cât și aceea „morfologică” de „morfeme de persoană ale conjugării” se constituie pe baza aceluiași principiu: o *serie corelativă* definită printr-o *relație* specifică. Deosebirea dintre cele două serii corelative constă, pe de o parte, în *natura entităților* care o constituie: *cuvinte*, în cazul „atributelor” (eventual, poate fi luat în considerație și cazul în care un substantiv este selectat ca determinat de o *propoziție* atributivă); *morfeme*, în cazul flexiunii verbale de persoană. Pe de altă parte, deosebirea constă și în *numărul* elementelor corelative: în cazul

²⁵ „Sintaxa [...] cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și fraze”. GLR II, p. 7.

²⁶ Saussure, *Cours* ..., p. 170.

²⁷ Id., *ibid.*, p. 188.

atributelor unui substantiv numărul elementelor care îl selectează în mod alternativ este foarte mare (practic, numărul acestora este egal cu totalitatea adjectivelor care pot determina substantivul respectiv; la acestea trebuie adăugată totalitatea substantivelor care, precedate de o prepoziție sau aflate în cazul genitiv, pot determina substantivul; la toate cele menționate se adaugă, de asemenea, totalitatea propozițiilor atributive introduse prin *care*, funcționând ca attribute ale substantivului respectiv); în cazul flectivelor de persoană care selectează o bază flexionară verbală acestea sînt, menținîndu-ne la exemplul luat din limba română, pentru fiecare astfel de bază, în număr de cel mult 6.

§ 28. Noțiunile de relație (sintagmatică) și corelație (asociativă) din perspectiva lingvisticii descriptive americane. În terminologia folosită de lingviștii americani de orientare descriptivistă nu figurează termenii discutați sub a.-c. ca termeni tehnici. Termenul (și conceptul) de *distribuție*, folosit de Z. Harris, unul dintre cei mai proeminenți reprezentanți ai descriptivismului american, are însă o legătură evidentă atît cu termenii hjelmslevieni de *relație* și *corelație*, cît și cu termenii saussurieni de *raporturi sintagmatice* și *raporturi asociative*.

Cităm, în continuare, definiția dată de Harris termenului de *distribuție*, făcînd în același timp observația că termenul menționat ocupă un loc central în metoda de analiză preconizată de lingvistul citat mai sus: „Distribuția unui element este totalitatea contextelor (engl. *environments*) în care acesta apare, adică suma tuturor pozițiilor (sau aparițiilor diferite) ale unui element în raport cu apariția altor elemente”²⁸. Pentru o mai bună înțelegere a conceptului de *distribuție*, cităm, mai departe, și definiția termenului de *context*, care, după cum am văzut, figurează în definiția primului termen: „Contextul sau poziția unui element constă în vecinătatea în interiorul unui enunț (engl. *utterance*) a acelor elemente care au fost degajate (engl. *set up*) pe baza aceluiași procedee fundamentale care au fost folosite în degajarea elementului în chestiune. Vecinătatea se referă la poziția elementelor care se află înaintea sau în urma elementului în chestiune sau în mod concomitent cu acesta (engl. *simultaneously with*)”²⁹.

Din examenul definițiilor citate mai sus, rezultă că noțiunea de *distribuție* este legată, evident, de noțiunile de *relație sintagmatică* (a lui F. de Saussure) și de *relație* (a lui L. Hjelmslev). Într-adevăr, ceea ce Harris numește „vecinătatea în interiorul unui enunț” a unui element cu alt(e) element(e) (rezultat(e) din aplicarea unui procedeu de analiză identic cu cel aplicat elementului a cărui distribuție se urmărește) poate fi definită în termeni saussurieni ca relație *sintagmatică* cu elementul (elementele) de același tip care figurează în același enunț. În aceste condiții, se poate observa că „totalitatea contextelor” în care apare un element, A, este totalitatea elementelor cu care A contractează o relație sintagmatică.

Mai departe, putem vorbi de *clasa elementelor* care apar în același context (= au aceeași distribuție). Aceste elemente alcătuiesc, în terminologia hjelmsleviană, o „serie corelativă”, iar, așa cum am încercat să arătăm sub d. 1° (ii), apartenența unor elemente la aceeași serie corelativă poate servi drept indiciu al apartenenței lor la o anumită *categorie* (gramaticală). În terminologia lui Harris, un element (morfem, de ex.) care

²⁸ Zellig S. Harris, *Structural Linguistics*, Chicago, London, University of Chicago Press, 1963 (a 6-a imprimare), p. 15—16.

²⁹ Id., *ibid.*, p. 15.

apartine unei clase (deci contractează în enunț o anumită relație sintagmatică) are proprietatea de a putea fi substituit în mod liber cu orice alt element al clasei. Deci orice element al clasei se caracterizează prin capacitatea de a contracta o relație sintagmatică cu elementul considerat a fi „poziție”³⁰.

Cele arătate au avut scopul de a pune în lumină faptul că termenii de bază ai teoriei descriptive (*context, poziție, distribuție*) își găsesc un echivalent suficient de clar în sistemul de concepte al lingvisticii saussuriene și glosematice. De aici și posibilitatea de a formula în termeni saussurieni sau glosematici rezultatele obținute în urma unei analize făcute în termeni descriptiviști. Ideea de bază pe care vrem s-o subliniem în urma discuției de mai sus este că termenul descriptivist de *clasă de distribuție* acoperă în esență conceptul saussurian de *serie asociativă* și pe cel glosematic de *serie corelativă*. În măsura în care modul de funcționare a semnelor unui limbaj se definește prin *relațiile* și *corelațiile* pe care acestea le contractează, în aceeași măsură același mod de funcționare a semnelor se poate descrie prin apartenența lor la anumite *clase de distribuție*.

§ 29. Conceptul de „gramatică” în lingvistica structurală și de „sintaxă” în accepția lui Ch. Morris. După ce în § 26. am căutat să precizăm ce înțelege Ch. Morris prin sintaxă, iar în § 27. am arătat în linii generale cum descrie lingvistica structurală modul de *organizare* a semnelor unui limbaj, putem, în momentul de față, să stabilim care este relația dintre *sintaxa* în sensul lui Morris și conceptul mai general de „organizare” a semnelor unui limbaj.

În § 27. am văzut că pentru F. de Saussure raporturile *sintagmatice* și *asociative* sînt „singurele care pot figura la baza unui sistem gramatical”³¹. Pe de altă parte, am văzut că pentru Ch. Morris relația semn—semn, care cade sub incidența sintaxei, este în primul rînd o relație de „combinare” sau de „succesiune” în timp a semnelor (cf. § 26.). Așadar, putem considera că, pentru Ch. Morris, relația semn—semn este în primul rînd o relație *sintagmatică*, în sensul lui F. de Saussure.

Pe de altă parte, am arătat (cf. § 26.) că pentru Ch. Morris relația *semn—semn* se definește ca relație de *implicație*. Pornind de la un exemplu dat de Morris, exemplu din care rezultă că orice semn își *implică interpretantul* (care este, la rîndul său, un semn), am făcut observația că relația *semn—semn* nu poate fi văzută exclusiv ca relație de succesiune în timp (deci ca relație *sintagmatică*, în terminologia saussuriană), ci și ca relație în care prezența unui termen (în cazul nostru, *semnul*) devine *condiție* necesară a prezenței unui anumit alt termen (*interpretantul* semnului respectiv). Avem a face deci, cel puțin în cazul discutat, cu raportul dintre o *constantă* (în sensul lui Hjelmslev) și o *variabilă* (tot în sensul lui Hjelmslev), deci cu o relație de *determinare* (în sensul lui Hjelmslev). Raportul semn—interpretant (și acesta tot semn) nu poate fi privit în primul rînd ca relație de succesiune în timp, ci ca un raport între două elemente ale aceluiași sistem,

³⁰ „The morphemes are grouped into morpheme classes, or classes of morphemes-in-environments, such that the distribution of one member of a class is similar to the distribution of any other member of that class [...] These morpheme classes and any sequences of morpheme classes which are substitutable for them within the utterance [...], are now grouped into larger classes (called position or resultant classes) in such a way that all the morpheme sequences (including sequences of one morpheme) in a position class substitute freely for each other in those positions in the utterance within which that class occurs”. Z. S. Harris, *op. cit.*, p. 363.

³¹ V. nota 8 mai sus.

în care prezența unuia presupune prezența celuilalt (este condiția necesară a prezenței celuilalt). Un astfel de raport nu este, evident, o simplă relație, ci trebuie privit ca o *corelație* (cf. § 27 c.); funcția de *corelație* între cei doi termeni se justifică prin aceea că, în conformitate cu practica lexicografică, definiția unui semn (cuvânt) are capacitatea de a putea fi substituită semnului (cuvântului) definit.

În condițiile discutate mai sus, trebuie să admitem că în concepția lui Ch. Morris relația „semn—semn” trebuie înțeleasă atât ca relație „în lanț”, adică sintagmatică (în sensul lui F. de Saussure și Hjelmslev), cât și ca relație „în sistem” (în accepția lui Hjelmslev) sau ca relație asociativă (în accepția lui F. de Saussure). Mai departe, dacă în concepția lui Ch. Morris *sintaxa* are ca obiect relația „semn—semn” și dacă această relație este concepută atât ca relație „în lanț”, cât și ca relație „în sistem”, atunci trebuie să admitem că termenul de *sintaxă* acoperă în concepția lui Ch. Morris întregul domeniu al *gramaticii*, și nu numai ceea ce, în mod tradițional, se înțelege prin sintaxă, adică relația de „înlănțuire” dintre cuvinte (semne).

§ 30. Gramatici „analitice” și gramatici „generative”. Înainte de a prezenta cele două moduri de a înțelege gramatica, este necesar să facem distincția între două sensuri cu care este întrebuințat cuvântul *gramatică*. Primul sens este acela care se referă la ceea ce am putea numi „modul de organizare” a unui sistem de semne. Este sensul cu care termenul a fost întrebuințat în § 26.—29. Am putea spune că acest sens se referă la „datul obiectiv” al experienței noastre în legătură cu natura limbilor. Cel de al doilea sens se referă la *modul de prezentare* a datelor furnizate de observarea funcționării sistemelor lingvistice. În cel de al doilea sens, cuvântul *gramatică* se referă la modul în care cunoștințele noastre asupra organizării sistemului lingvistic sînt sistematizate într-un text lingvistic. Notînd prin *gramatică*₁ primul sens al cuvîntului *gramatică* și prin *gramatică*₂ cel de al doilea sens al aceluiași cuvînt putem spune că *gramatică*₂ este un text în care se prezintă *gramatică*₁. În această ordine de idei, trebuie observat că *gramatică*₂ este un fel de „produs” al activității de investigare a obiectului pe care l-am numit *gramatică*₁, în timp ce acesta din urmă are o existență independentă de actul nostru de investigare.

Observația cu care am început acest paragraf este necesară pentru a face precizarea că distincția *gramatică analitică*/*gramatică generativă* privește exclusiv modul în care specialiștii „vorbesc despre” *gramatică*₁, adică despre gramatica pe care o putem numi „obiectivă”. Prin însăși natura sa, *gramatică*₁ nu este nici analitică, nici generativă.

a. Gramatici analitice. Atît ceea ce se numește în mod tradițional *gramatică* (inclusiv gramatica „școlară”), cât și ceea ce se înțelege prin *gramatică* în lingvistica structurală cade sub incidența termenului de *gramatică analitică*.

Calificativul „analitică” se justifică prin aceea că, în mod tradițional, gramatica își propune ca, pornind de la *cuvinte*, considerate ca „date imediate ale experienței”, să arate (i) că orice cuvînt este un element constitutiv al unei construcții mai largi (de ex., propoziția) și (ii) că în aceste construcții mai largi (propoziții, fraze etc.) fiecare cuvînt îndeplinește un rol determinat (determinabil), pe baza căruia cuvîntul respectiv se „leagă” de celelalte cuvinte ale construcției.

În „analiza” gramaticală practică, de altfel, și în școală, fiecare cuvânt al unei construcții (eventual, propoziție sau frază) este corelat cu „rolul” pe care acesta îl îndeplinește în construcția respectivă, criteriul pentru această „corelare” fiind ansamblul de „dependențe” contractate de cuvântul respectiv. Printr-un astfel de procedeu se ajunge până la sfârșit la identificarea „funcției sintactice” a fiecărui cuvânt (subiect, predicat, atribut, complement etc.). Vorbim în acest caz de *analiză*, întrucât construcția examinată este „descompusă” în elementele constitutive (prin „identificarea” cuvintelor din dicționar cu elementele constitutive ale construcției și subsumarea fiecărui element identificat unui concept definit, la rîndul său, prin relația pe care elementul respectiv o contractează cu unul sau mai multe dintre elementele construcției).

Pe de altă parte, tot în termeni tradiționali, examenul morfologic constă, în fond, din identificarea „flexiunilor” unui cuvânt, deci din descompunerea lui într-un element-bază și un alt element, flexiune, și corelarea acestuia din urmă cu o anumită semnificație (de ex., „caz”, „număr”, eventual, „gen”).

Trebuie observat că și descripția sintactică, și cea morfologică presupun încadrarea fiecărui element al textului într-o *clasă*, numită „parte de vorbire”: această încadrare este necesară atât pentru determinarea „rolului sintactic” al cuvintelor, cît și pentru identificarea flexiunilor.

Caracterul „analitic” al demersului „tradițional” rezultă din faptul că modul de „organizare” a semnului este descris prin specificarea rolului pe care fiecare cuvânt-semn îl deține în calitate de element constitutiv al construcțiilor în care apare.

Demersul analitic tradițional este dezvoltat și „perfecționat” de lingvistica structurală. Cea mai notabilă inovație a structuralismului în raport cu gramatica tradițională constă în faptul că acesta nu mai consideră cuvântul ca un „dat” direct al observației și nici ca entitate de bază a gramaticii. Începînd chiar de la F. de Saussure, cuvântul este considerat el însuși o „organizare” de elemente pe axa sintagmatică. Elementele constitutive ale cuvîntului sînt, așa cum am văzut în § 15., *morfemele*, care, la rîndul lor, sînt „semne minimale”.

În aceste condiții, dacă ne propunem să arătăm care este organizarea semnelor complexe dintr-o limbă dată prin specificarea elementelor constitutive și prin relațiile care se stabilesc între aceste elemente constitutive, este firesc să nu începem această operație luînd ca bază structuri complexe de semne, așa cum sînt cuvintele, ci elementele cele mai *simple*, adică morfemele. Consecința acestui mod de a vedea lucrurile este faptul că obiectivul unui demers structural îl constituie inventarierea acestor elemente „ultime”, mai simple, care intră în constituția oricărei construcții. Pentru Hjelmslev, însăși teoria limbii se identifică cu teoria „analizei” (= fragmentării) textelor, adică a semnelor de o complexitate mai mare sau mai mică. Acest proces al fragmentării are la bază „ideea de a supune materialul lingvistic unei analize care să ducă la *descoperirea unor entități cît mai limitate ca număr și ca dimensiuni*” (s.m., E.V.)⁸².

Procedeele pe care le elaborează lingvistica descriptivă au ca scop să determine ce anume poate fi considerat ca *identio* în enunțurile unei anumite limbi (la un moment determinat) și, de asemenea, să pună în

⁸² L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 81.

lumină felul în care enunțurile unei limbi pot fi descrise ca „aranjamente” obținute dintr-un număr relativ mic de elemente constitutive ³³.

Din punctul de vedere al teoriei lui Hjelmslev, limba poate fi văzută ca un *text*; în cazul limbilor vii, textul poate fi „prelungit” în mod nelimitat ³⁴.

Se poate observa că, atât din punctul de vedere al lingvisticii „descriptive”, cât și din punctul de vedere al glosematicii (teoria lui L. Hjelmslev), a descrie o limbă echivalează cu a specifica elementele care intră în constituția textului (= limba) și a arăta care sînt *relațiile* pe care aceste unități le contractează cu diversele contexte în care apar. Am putea spune că „gramaticile” la care ne-am referit au un caracter *analitic* în măsura în care descrierea construcțiilor de diverse tipuri echivalează cu a spune *din ce sînt alcătuite* construcțiile respective.

b. Gramatici generative. Din punct de vedere „generativist”, o limbă (naturală) este concepută ca *mulțimea propozițiilor* acceptate ca atare de către orice vorbitor care aparține colectivității care folosește limba respectivă. În aceste condiții, a descrie o limbă echivalează cu a *specifica* (= enumera) propozițiile care aparțin mulțimii respective ³⁵. Ținînd seamă de cele spuse, o gramatică este un dispozitiv care „produce” (= generează) toate propozițiile gramaticale (= corecte) și nu generează nici o propoziție negramaticală (= incorectă) ³⁶.

În acord cu cele arătate, o gramatică a unei limbi oarecare, L, trebuie considerată a fi un mijloc prin care putem defini conceptul de „propoziție în L”.

După cum se poate observa, o gramatică de tip generativ nu-și propune să definească noțiunea de „propoziție în L” printr-o proprietate sau printr-un ansamblu de proprietăți ale unor secvențe de semne, ci prin simpla „enumerare” a propozițiilor care constituie mulțimea numită „limba L”.

Concepută astfel, o gramatică generativă este de natură să capteze și să exprime în ce anume constă cunoașterea și modul de utilizare a limbii de către cei care o vorbesc ³⁷. Aceasta nu înseamnă însă că un vorbitor al limbii L este *conștient* de regulile gramaticii sau că opiniile sale despre limba pe care o folosește sînt, în mod necesar, corecte ³⁸. Cu toate acestea, o gramatică generativă nu trebuie înțeleasă nici ca exprimînd activitatea

³³ Z. S. Harris, *op. cit.*, p. 1: „Starting with the utterances which occur in a single language community at a single time, these procedures determine what may be regarded as identical in various parts of various utterances, and provide a method for identifying all the utterances as relatively few stated arrangements of relatively few stated elements”.

³⁴ L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 80.

³⁵ „I will consider a *language* [s.a.] to be a set (finite or infinite) of sentences, each finite in length and constructed out of a finite set of elements”. N. Chomsky, *Syntactic Structures*, The Hague, Mouton & Co. 'S-Gravenhage, 1963 (Third printing), p. 13; iar mai departe: „The fundamental aim in the linguistic analysis of a language L is to separate the *grammatical* [s.a.] sequences which are the sentences of L from the *ungrammatical* [s.a.] sequences which are not sentences of L and to study the structure of the grammatical sequences”. Id., *ibid.*

³⁶ „The grammar of L will thus be a device that generates all of the grammatical sequences of L and none of the ungrammatical ones”. Chomsky, *op. cit.*, p. 13. Chomsky are în vedere, atunci cînd vorbește despre „secvențe”, elementele din care sînt constituite propozițiile.

³⁷ N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., The M.I.T. Press, 1965, p. 8.

³⁸ Id., *ibid.*: „Every speaker of a language has mastered and internalized a generative grammar that expresses his knowledge of his language. This is not to say that he is aware of the rules of the grammar or even that he can become aware of them, or that his statements about his intuitive knowledge of the language are necessarily accurate”.

celui care vorbește, nici ca exprimând activitatea celui care „înțelege” propozițiile care îi sînt adresate. Această gramatică nu face decît să caracterizeze în termeni foarte generali și „neutri” în raport cu distincția vorbitor/ascultător în ce constă cunoașterea unei limbi de către un vorbitor-auditor și în ce constă capacitatea acestuia de a o folosi³⁹.

Cunoașterea de către un vorbitor-auditor a limbii și deci a gramaticii acesteia este numită de Chomsky ⁴⁰ *competență*; actualizarea competenței prin folosirea concretă a sistemului lingvistic este numită de Chomsky *performanță* ⁴¹.

Pentru a înțelege în ce constă o gramatică generativă (de tipul celei construite de Chomsky), vom preciza că o propoziție nu este altceva decît o îmbinare de semne (deci un semn complex rezultat din articularea — cf. § 8. — unor semne simple). În acord cu cele arătate, o gramatică are rolul de a arăta care sînt „înlănțuirile” de semne care formează propoziții în L. Înțelegea în felul arătat, o gramatică este un ansamblu de *reguli* de „combinare” a semnelor unei limbi. Prin urmare, gramatica presupune, în primul rînd, existența unui „inventar” de semne.

Dat fiind că posibilitățile de „combinare” a semnelor sînt în mare măsură dependente de categoria (gramaticală) la care aparțin, „inventarul” de semne trebuie să conțină o *partiție* a acestora în *categorii*. Pentru a ne da seama de rolul pe care apartenența unui semn la o anumită categorie îl are în determinarea posibilităților de combinare ale acestuia, este suficient să ne gîndim, de ex., la faptul că pentru a forma o propoziție (corectă), două semne trebuie alese în așa fel încît unul dintre ele să aparțină categoriei *substantiv* (sau *pronume*), iar cel de al doilea categoriei *verb*. Reguli gramaticii sînt formulate în așa fel încît să prevadă posibilitățile de „combinare” a semnelor în dependență de apartenența lor la anumite categorii.

Vocabularul (V) pe care se definește gramatica este constituit, în consecință, din două feluri de simboluri: simboluri ale semnelor (numite și simboluri *terminale*) și simboluri ale diverselor *categorii* din care semnele fac parte. Este de observat că simbolurile categoriilor nu se referă exclusiv la ceea ce gramatica tradițională numește „parte de vorbire”, ci și la construcții de complexitate mai mare (= alcătuite din combinații de semne), aparținînd și ele la diverse tipuri: *Propoziție*, *Grup verbal*, *Grup nominal* etc. În principiu, o parte din regulile unei gramatici generative sînt reguli prin care simbolul unui anumit tip de construcție este „rescris”, după caz, fie printr-o secvență de simboluri ale elementelor (de complexitate mai mică) din care este alcătuită construcția, fie prin simboluri ale semnelor (ultime) din care este alcătuită construcția.

Astfel, pentru a „genera” o propoziție de tipul

(1) *elevul citește cartea*,

este necesară o gramatică (minimală) de forma următoare:

(2) (i) $P \rightarrow GN + GV$

(ii) $GN \rightarrow N + Art$

(iii) $GV \rightarrow V + GN$

(iv) $N \rightarrow \text{elev, carte}$

(v) $Art \rightarrow \begin{cases} -ul & \text{cînd } N \text{ e un s.m. de decl. II} \\ -a & \text{cînd } N \text{ e un s.f. de decl. III} \end{cases}$

³⁹ Id., *ibid.*, p. 9.

⁴⁰ Id., *ibid.*, p. 4.

⁴¹ Id., *ibid.*, p. 4.

(vi) $V \rightarrow \text{citi}$.

Semnul $\rightarrow$ trebuie înțeles ca o „instrucțiune” de tipul „rescrie pe X ca Y”; semnul „+” trebuie înțeles ca o „marcă” a faptului că simbolurile care se află în dreapta săgeții sînt „concatenate” (și că aparțin aceleiași construcții). Simbolul căruia i se aplică prima regulă a gramaticii poartă numele de *simbol inițial*. În gramatica (2), simbolul inițial este P; după cum se poate observa, simbolul inițial nu rezultă din aplicarea vreunei reguli a gramaticii. Pentru a obține o propoziție ca (1), se pornește de la simbolul inițial, P, care se scrie primul:

(3) P.

Sub simbolul P se scrie secvența de simboluri rezultată din aplicarea regulii (i); deci

(i) GN + GV (prin (i)).

Secvenței (i) i se aplică regula (ii), iar secvența rezultată din aplicarea acestei reguli se scrie sub prima secvență

(ii) N + Art + GV (prin (ii)).

Secvenței de sub (ii) i se aplică, în continuare, regula (iii), de unde rezultă

(iii) N + Art + V + GN (prin (iii)).

Dat fiind că secvența de sub (iii) conține un simbol GN, căruia i se poate aplica, în continuare, una dintre regulile gramaticii, anume regula (ii), obținem secvența

(iv) N + Art + V + N + Art (prin (ii)).

Mai departe, secvenței (iv) i se aplică regulile (iv), (v) și (vi), după cum urmează:

(v) *elev* + Art + V + *carte* + Art (prin (iv))

(vi) *elev* + -ul + V + *carte* + -a (prin (v))

(vii) *elev* + -ul + *citi* + *carte* + -a (prin (vi)).

Se poate observa că secvenței (vii) nu i se mai poate aplica nici una dintre regulile gramaticii (2). Simbolurile din această secvență poartă numele de simboluri terminale (spre deosebire de simbolurile care se referă la diversele categorii de construcții, sau la componentele lor, ca P, GN, GV, N, V, Art, cărora li se pot aplica regulile gramaticii (2), deci figurează în stînga săgeții, și care se numesc simboluri non-terminale).

Se numește *derivație* mulțimea șirurilor de simboluri (șiruri scrise unul sub celălalt) în care fiecare șir este obținut din precedentul prin aplicarea uneia dintre regulile gramaticii. În exemplul de mai sus, șirurile de simboluri (i) — (vii) reprezintă o *derivație*, în sensul indicat mai sus.

O derivație se numește *încheiată* atunci cînd ultimul șir de simboluri nu conține decît *simboluri terminale* (derivația este încheiată, întrucît ultimul șir de simboluri nu conține nici un simbol căruia să i se poată aplica vreuna dintre regulile gramaticii). În exemplul dat mai sus, este clar că rîndurile (i) — (vi) nu alcătuiesc o derivație încheiată, întrucît rîndul (vi) conține simbolul V, care nu este terminal, și prin urmare acestui rînd i se poate aplica în continuare o regulă a gramaticii, anume regula (vi).

Sumara descriere de mai sus a formei (foarte simplificate a) unei gramatici generative comportă un număr de precizări.

1° *Sele c ții l e x i c a l e*. În forma de sub (2), gramatica poate genera o singură propoziție, anume (1). În cazul în care vrem să construim o gramatică prin care să se poată genera propoziții cu structură identică dar cu material lexical diferit, este necesar să reformulăm regulile prin care se introduc simbolurile terminale, astfel încît prin (iv) N să poată fi rescris și prin cuvinte ca *pisică*, *șoarece*, *copil* etc.; prin (vi), V să poată fi rescris

și prin *mînca*, *lovi* etc. În acest fel, gramatica admite selecții lexicale diferite de cele prevăzute de (iv) și (vi). Astfel modificată, o gramatică de același tip va putea genera și propoziții ca :

(4) *Pisica mănîncă șoarecele.*

(5) *Copilul lovește mingea.*

. . . . .

etc.

2° *G r a m a t i c ă* și *s e m a n t i c ă*. O observație legată de 1° este următoarea : chiar limitîndu-ne în mod strict la gramatica de sub (2), pe lângă propoziția (1), putem genera și o altă propoziție, și anume

(6) *Cartea citește elevul*

(alegînd pentru primul N rescrierea prin *carte*, iar pentru cel de al doilea — rescrierea prin *elev*).

Este evident că (6) nu este o „propoziție corectă”. Trebuie însă precizat că „incorectitudinea” propoziției (6) nu este gramaticală, în sensul că (6) este în perfectă conformitate cu regulile de sub (2). Rezervele care se pot formula cu privire la (6) au în vedere exclusiv *sensul* propoziției. Rezultă din cele discutate aici, sub 2°, că o propoziție poate fi gramatical corectă fără a fi în mod necesar și semantic corectă, tot așa cum o propoziție poate fi semantic corectă, dar gramatical incorectă ; de ex., o propoziție ca

(7) *Elevul citește cartea*

este o propoziție semantic corectă, dar gramatical incorectă.

Concluzia care urmează din cele spuse este că noțiunea de corectitudine gramaticală nu este echivalentă cu noțiunea de corectitudine semantică. De asemenea, rezultă din cele de mai sus că nu este suficient să vorbim pur și simplu despre *corectitudine* (a unei propoziții), ci trebuie să avem în permanență în vedere că termenul de *corectitudine* se poate referi la nivelul strict gramatical sau la nivelul strict semantic. Acesta este motivul pentru care, cel puțin în prima versiune a gramaticii generativ-transformaționale, se vorbește în mod explicit despre faptul că gramatica (sintaxa) este independentă de semantică (= de sens)⁴².

3° *O r d o n a r e a r e g u l i l o r*. Regulile unei gramatici de tipul celei de sub (2) se aplică într-o ordine care nu este dictată decît de structura șirurilor de simboluri ; de ex., regula (ii) nu poate fi aplicată înaintea regulei (i), deoarece în cazul în care (i) n-ar fi aplicată *înaintea* regulei (ii) aceasta din urmă n-ar mai avea cărui simbol să i se aplice. Altfel spus, o regulă se aplică în măsura în care regula (sau regulile) precedentă (precedente) a(u) generat un șir de simboluri care să conțină simbolul care urmează a fi „rescris” prin regula respectivă.

În afară de această restricție, regulile gramaticii (2) se pot aplica în indiferent care ordine, rezultatul aplicării lor fiind același, anume propoziția (1). Astfel, această propoziție poate fi generată și prin următoarea succesiune a aplicării regulilor : (i), (iii), (ii), (iv), (v), (vi) sau (i), (iii), (ii), (vi), (iv), (v).

Tipul de condiționare a aplicării regulilor de care ne-am ocupat pînă aici, sub 3°, reprezintă o *ordonare naturală* a lor.

⁴² N. Chomsky, *Syntactic Structures* (v. nota 35 aici mai sus), p. 15 : „The notion „grammatical” cannot be identified with „meaningful” or „significant” in any semantic sense”. Iar mai jos : „Any search for a semantically based definition of „grammaticalness” will be futile”.

Există însă și o ordonare care nu depinde exclusiv de prezența sau absența unui simbol din șirul căruia urmează să i se aplice o regulă, și anume una care rezultă din faptul că aplicarea unei anumite reguli creează condiția necesară aplicării unei (sau unor) alte reguli.

În cazul gramaticii (2), regula (v) nu poate fi aplicată *înaintea* regulii (iv), întrucât alegerea formei *-ul* sau *-a* a articolului depinde de simbolul introdus prin regula (iv): *-ul* trebuie ales numai în cazul în care simbolul terminal este *elev* sau orice alt substantiv masculin de declinare a II-a, iar *-a* poate fi ales numai în cazul în care simbolul terminal ales prin (iv) este *carte* (sau orice substantiv feminin de declinare a III-a).

Este ușor de văzut că, aplicând regulile menționate în ordinea: (v) — (iv), se poate obține

(i) $N + -ul$ (prin (iv))

întrucât alegerea între *-ul* și *-a* este *liberă* în raport cu simbolul *N*. În schimb, alegerea între *-ul* și *-a* este *determinată* de selecția lexicală concretă făcută prin regula (iv): dacă prin (iv) se selectează un substantiv feminin (de declinare a III-a), atunci prin (v) trebuie selectată forma *-a* de articol; dacă prin (iv) se selectează un substantiv masculin (de declinare a II-a), atunci prin (v) trebuie selectată forma *-ul* de articol.

În aceste condiții, este clar că aplicarea regulilor în ordinea (v) — (iv) poate conduce la generarea unei secvențe incorecte de simboluri terminale, de tipul **carte-ul*, în timp ce ordinea (iv) — (v) este de natură să evite o astfel de secvență.

4° *Reguli contextuale determinate și reguli libere de context*. Cele arătate sub 3° arată că există reguli (de ex., regula (v)) a căror modalitate de aplicare este determinată de *structura secvenței* de simboluri la care se aplică: prin (v), simbolul *Art* trebuie rescris ca *-ul* în cazul în care, prin (iv), *N* a fost, în prealabil, rescris ca *elev* și ca *-a*, în cazul când, tot prin (iv), *N* a fost rescris prin *carte*. În cazul în care această restricție nu este respectată, gramatica (2) va putea genera secvențe incorecte, ca cea menționată în 3° sub (i). Spunem de aceea că regula (v) este *contextual determinată*. Se poate observa că o regulă contextual determinată este o regulă a cărei modalitate de aplicare este determinată de contextul în care apare simbolul care urmează a fi rescris prin aplicarea ei: *Art* se rescrie ca *-ul* când este precedat de simbolul *elev* (sau orice alt substantiv de declinare a II-a) și se rescrie ca *-a* când este precedat de simbolul *carte* (sau orice alt substantiv feminin de declinare a III-a).

Pentru a nu complica prea mult prezentarea unei gramatici de tipul (2), lăsăm la o parte modalitatea de exprimare formală a restricțiilor contextuale ale unei reguli de rescriere; ne limităm la precizarea că o gramatică de tipul (2) este o gramatică determinată contextual dacă și numai dacă printre regulile ei figurează cel puțin o regulă contextual determinată. În cazul în care nu conține nici o astfel de regulă, o gramatică de tipul (2) este o *gramatică liberă de context*. Cele arătate aici sub 3° și 4° ne determină să considerăm că (2), în forma în care a fost prezentată în b., este o gramatică determinată de context, întrucât modul de aplicare a regulii (v) este determinat de aplicarea regulii (iv).

5° *Reguli recursive*. Gramatica prezentată sub (2) nu are capacitatea de a produce decât un număr limitat de propoziții, mai exact, una singură, și anume propoziția (1). Prin reformularea regulilor de inserție lexicală sugerată sub 1°, gramatica (2) poate fi făcută aptă de a „genera” un număr înal mai mare de propoziții, dar totuși un număr *limitat*. În această

ordine de idei, trebuie observat că propozițiile (mai numeroase) generate de o gramatică de forma (2), dar conținând reguli de inserție lexicală de felul celor sugerate sub 1°, sînt propoziții care diferă între ele exclusiv prin elementele lexicale pe care le conțin, și nu prin *structura relațiilor sintactice* dintre ele.

După cum arătam la începutul acestui subparagraf (b.), o limbă naturală este văzută ca *mulțime infinită* de propoziții. În aceste condiții, o gramatică de forma (2) nu are, în mod evident, capacitatea de a genera *toate* propozițiile unei limbi. Acesta este motivul pentru care se admite ideea că o gramatică de forma (2) este obligată să conțină un tip special de reguli, și anume reguli cu caracter *recursiv*, adică reguli care se aplică în cursul unei derivații *de mai multe ori* (eventual, de un număr infinit de ori).

Pentru a avea proprietatea de recursivitate, o regulă de „rescriere” trebuie să aibă o anumită structură formală. Este vorba de faptul că o astfel de regulă prevede rescrierea unui simbol printr-un șir de simboluri care conține cel puțin unul căruia să i se poată aplica regula prin care a fost rescris sau totalitatea regulilor aplicate pînă la obținerea lui. Astfel, de ex., dacă în gramatica (2) dăm regulii (iii) forma

(iii a) $GV \rightarrow V + \text{Conj} + P$

regula (iii) devine o *regulă recursivă*: după aplicarea regulilor (i) — (iii a), derivația poate reîncepe prin aplicarea regulii (i) la simbolul P din șirul

(8) $N + \text{Art} + V + \text{Conj} + P$

rezultat din aplicarea regulilor (i), (ii), (iii a). Șirul de simboluri (8) trebuie interpretat ca reprezentînd structura sintactică a unei fraze în care grupul verbal este constituit dintr-un verb (tranzitiv) urmat de o completivă (introdusă printr-o conjuncție). Este ușor de observat că, în cazul în care, după obținerea șirului (8), aplicăm din nou regulile (i), (ii), (iii a), obținem șirul

(9) $N + \text{Art} + V + \text{Conj} + N + \text{Art} + V + \text{Conj} + P$,

care reprezintă structura sintactică a unei fraze în care grupul verbal al completivei este constituit, la rîndul lui, dintr-un verb tranzitiv urmat de o completivă. Ca exemplu de frază cu structura (9) poate fi luată următoarea:

(10) *Elevul a spus că profesorul a spus că P*

(unde P stă în locul unei posibile propoziții completive dependente de cea de-a doua apariție a verbului *a spune*).

Este evident că aplicarea secvenței de reguli (i) — (iii a) poate fi reluată, *în principiu*, de un număr nedefinit de ori. Limita posibilității de reluare a secvenței menționate de reguli nu este determinată *prin structura gramaticii* (care dă seama de *competența* vorbitorilor, v. mai sus sub b.), ci de posibilitățile reale pe care le au vorbitorii de a *construi* sau *înțelege* o frază (aspect care ține de *performanță*, v. mai sus sub b.); ni se pare destul de clar că o frază produsă prin repetarea, să spunem, de 50 de ori, a secvenței de reguli (i) — (iii a) nu va putea fi efectiv nici construită, nici înțeleasă de vreun vorbitor; aceasta fie și numai pentru simplul motiv că producerea și/sau înțelegerea ei ar suprasolicita *memoria* (vorbitorului sau a ascultătorului).

În încheierea precizărilor făcute referitor la regulile recursive, e necesară o precizare privitoare la *forma* unor astfel de reguli.

Se poate cu ușurință observa că ceea ce creează posibilitatea de a „relua” ciclul derivațional (i) — (iii a) este faptul că regula (iii a) reintroduce în derivație simbolul *inițial*, P, deci creează condiția necesară pentru „reînceperea” derivației.

Exemplul la care ne-am referit este însă un caz particular : o regulă este recursivă nu numai cînd „reintroduce” *simbolul inițial* (adică simbolul care nu rezultă din aplicarea vreunei reguli a gramaticii ; numit de aceea de unii cercetători și „simbol-axiomă”). Spre exemplu, pentru a exprima o structură sintactică în care un substantiv este determinat de un atribut substantival în genitiv, care, la rîndul lui, este determinat de un atribut substantival în genitiv, determinat, la rîndul lui, de un atribut substantival în genitiv ș.a.m.d. (tipul *fiul fiului fiului ... fiului lui Ion*), este suficientă o regulă, în linii mari, de forma

$$(11) \text{GN} \rightarrow \text{N} + \text{GN}$$

(regula trebuie formulată în așa fel încît să indice faptul că numele (substantiv) trebuie să fie în genitiv ; în (11), pentru simplificare, am lăsat la o parte detaliul că simbolul GN se referă, conform cu (2) (ii), la numele însoțit de articol).

Pentru a face o caracterizare generală a regulilor recursive, ne vom referi la aspectul lor strict formal, spunînd că o regulă recursivă s-ar putea caracteriza prin aceea că simbolul care apare în stînga „săgeții” ($\rightarrow$) apare și în șirul de simboluri aflat în dreapta ei, deci în secvența de simboluri prin care se „rescrie” simbolul din stînga

$$\text{sau } (12) \text{A} \rightarrow \text{A} + \text{B}$$

$$(13) \text{A} \rightarrow \text{B} + \text{A}$$

Se poate observa din (12), (13) că ceea ce caracterizează o regulă recursivă este faptul că simbolul căruia i se aplică este *inclus* în șirul de simboluri care „rescrie” simbolul la care regula se aplică. Am putea spune că simbolul căruia regula i se aplică se *auto-include* în șirul rezultat din aplicarea ei.

6° **Reguli de transformare**. O gramatică bazată în mod exclusiv pe reguli de „rescriere” (sau „de constituenți”), așa cum este gramatica de sub (2), nu are capacitatea de a „genera” decît un număr limitat de construcții⁴³. Printre inconvenientele unei astfel de gramatici, trebuie avut în vedere faptul că, prin (2), nu se pot exprima o serie de „echivalențe sintactice”, cum ar fi, de ex., aceea dintre ceea ce în mod tradițional se numește o „parte de propoziție” și propoziția care îndeplinește funcția părții de propoziție respective⁴⁴. Mai concret spus, o gramatică de tipul (2) nu poate exprima o echivalență sintactică de felul celei existente între o construcție ca

(14) *Pe cînd mergea pe stradă, Ion s-a întîlnit cu Gheorghe*
și o construcție ca

(15) *Mergînd Ion pe stradă, l-a întîlnit pe Gheorghe.*

De asemenea, o gramatică de tipul (2) nu are capacitatea de a capta diferența de semnificație dintre două structuri sintactice identice, cum este diferența dintre

(16) *Scrierea cărții i-a luat mult timp lui Ion,*
unde avem a face cu un „genitiv obiectiv” (adică un genitiv care are rolul de *obiect direct* pe lîngă substantivul verbal pe care îl determină), și

⁴³ Tipurile de construcții care nu pot fi generate de o gramatică de tipul (2), chiar în condițiile în care aceasta este suplimentată cu reguli de inserție lexicală mai variate și cu reguli cu caracter recursiv (v. mai sus sub 5°), sînt discutate de N. Chomsky, *Syntactic Structures*, p. 34–48.

⁴⁴ Pentru relațiile între părți de propoziție și propozițiile corespunzătoare v. Mioara Avram, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG I, 1956, p. 141–164 ; problema a fost reluată de Ion Diaconescu în *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, EȘE, 1989, p. 64–76.

(17) *Plecarea lui Ion m-a surprins*, unde avem a face cu un „genitiv subiectiv” (adică un genitiv care are rolul de subiect pe lângă substantivul verbal pe care îl determină).

Pentru a putea exprima relații de tipul celor existente între perechile (14) - (15) și (16) - (17), este necesar ca gramatica (2) să fie suplimentată cu reguli cu un caracter diferit de cel al regulilor „de rescriere”.

Regulile din această categorie se aplică *nu unui singur simbol* (pe care îl „înlocuiește”, în secvența respectivă, cu *un șir de simboluri*), ci unei întregi structuri de simboluri.

Astfel, pentru a obține pe (15) din (14), o regulă trebuie să prevadă :

(i) trecerea verbului din propoziția temporală la un mod nepredicativ (astfel încît grupul de cuvinte al cărui nucleu este verbul să nu mai poată funcționa ca propoziție și să poată juca rolul de complement circumstanțial al unui verb predicativ) ;

(ii) suprimarea adverbului relativ *pe cînd*, care în (14) are rolul de a lega două propoziții. Suprimarea adverbului relativ este dictată, în acest caz, de faptul că *mergînd Ion pe stradă* nu mai are caracter de propoziție, astfel încît nu mai poate fi legată de propoziția regentă, *l-a întâlnit pe Gheorghe*, printr-un element de legătură între propoziții.

Pentru a obține în (16) un genitiv obiectiv, trebuie să presupunem o structură propozițională de tipul

(18) *Ion scrie cartea*

(unde *Ion* este subiect, iar *cartea* este obiect). Această structură activă poate fi pasivizată printr-o transformare :

(19) *Cartea este scrisă de Ion*.

Pentru a putea ocupa locul unui grup nominal-subiect (ca în (16)), verbul din (19) trebuie înlocuit cu un verb la mod nepredicativ, în cazul nostru, cu infinitivul lung :

(20) *Scrierea cărții de (către) Ion*.

Construcția nominală (20) este inserată apoi în locul grupului nominal-subiect din structura :

(21) GN + *i-a luat mult timp lui Ion* ;
prin această inserție se obține :

(22) *Scrierea cărții de către Ion i-a luat mult timp lui Ion*.

Se observă recurența substantivului *Ion* (în forma *de către Ion* și *lui Ion*) în cele două propoziții ale frazei (22). În aceste condiții, este necesară o operație care să aibă ca efect fie *suprimarea* uneia dintre apariții, fie *înlocuirea* substantivului *Ion* cu un pronume la cea de a doua apariție. Prima operație poate avea ca efect fie fraza (16), fie o frază de forma :

(23) *Scrierea cărții de către Ion i-a luat mult timp acestuia*.

Pentru obținerea propoziției (17) este necesar ca o propoziție de forma

(24) *Ion pleacă*

să fie transformată într-o construcție nominală, prin trecerea verbului la un mod nepredicativ, anume la *infinitiv*, și transformarea subiectului *Ion* în atribut în genitiv al substantivului verbal, *plecarea* ; se obține astfel grupul nominal

(25) *Plecarea lui Ion*.

Acest grup nominal se inserează apoi în locul simbolului GN din structura :

(26) GN + *m-a surprins*.

Ni se pare destul de clar că structurile nominale ca (20) și (25) fac explicite cele două semnificații (sintactice) pe care le poate avea o structură de tipul : *substantiv verbal + atribut în genitiv*.

În încheierea exemplificărilor de mai sus, facem precizarea, de o importanță esențială, că operațiile de transformare amintite *nu se aplică propozițiilor concrete*, ci structurilor propoziționale specificate prin șiruri de simboluri *non-terminale* obținute printr-un proces de derivare prealabil.

Deosebirea dintre regulile „de rescriere” (de tipul celor de sub (2)) și regulile de transformare (de tipul celor exemplificate aici, sub 6°) constă în următoarele :

A. „Intrarea” regulilor de rescriere este totdeauna un singur simbol dintr-o secvență, în timp ce „intrarea” regulilor de transformare este constituită totdeauna de un *șir de simboluri* (neterminale) obținute printr-un prealabil proces de derivație (prin reguli de rescriere); acest „șir” este reprezentarea formală a *structurii sintactice* a construcțiilor care cad sub incidența unei reguli de transformare.

B. Spre deosebire de regulile de „rescriere” care sînt operații simple de înlocuire a unui simbol prin altul (altele), *transformările sînt operații complexe*; caracterul complex al acestor reguli rezultă și din exemplele discutate : o transformare poate avea ca rezultat *suprimarea* unor simboluri dintr-o secvență, înlocuirea unor simboluri cu altele, rearanjarea ordinii simbolurilor etc. Toate aceste operații simple reprezintă un fel de „părți” ale unor operații complexe numite operații de transformare.

C. Domeniul de aplicare a unei transformări este determinat de *condițiile structurale* pe care o clasă de propoziții trebuie să le satisfacă pentru a deveni „intrarea” unei reguli de transformare.

7° Conceptul de „gramatică transformatională” în raport cu cel de „gramatică generativă”. Din precizările făcute la începutul subparagrafului b. cu privire la noțiunea de *gramatică generativă*, ca și din explicațiile date sub 1° — 6° în legătură cu (2), rezultă că, în esență, gramatica (2) este o *gramatică de tip generativ*; cele discutate sub 6° au rolul de a arăta că (2) trebuie completată, printre altele, adică pe lângă cele prevăzute sub 1° — 5°, cu *reguli de transformare*, pentru a putea capta cît mai mult din complexitatea limbilor (naturale).

Spunem de aceea că o gramatică generativă de tipul celei de sub (2) completată cu reguli de transformare este o *gramatică transformatională*. Așadar, o gramatică transformatională este o *varietate* de gramatică generativă și, în consecință, conceptul de gramatică transformatională *nu se confundă* cu conceptul de gramatică generativă.

Faptul că, pentru a arăta ce trebuie înțeles prin gramatică generativă, ne-am referit la gramatica transformatională se explică prin aceea că acest tip de gramatică este, în momentul de față și a fost încă din momentul în care a fost creat, tipul de gramatică generativă care s-a bucurat de atenția cea mai largă.

Facem în încheiere, de asemenea, precizarea că în subparagraful consacrat gramaticilor generative am avut în vedere aproape în exclusivitate prima versiune a gramaticii transformatională, fără a ne referi la foarte numeroasele modificări propuse (și, de multe ori, acceptate) ale formei de origine. Am procedat în acest fel în primul rînd pentru a evita încărcarea expunerii cu prea multe noțiuni, nu totdeauna necesare pentru

înțelegerea *principiului* (sau principiilor) care stă (stau) la baza abordării generativiste a gramaticii.

De altfel, pentru motive asemănătoare, și în prezentarea punctului de vedere structuralist ne-am limitat la prezentarea câtorva principii de bază, fără a lua în considerare numeroasele revizui și nuanțări propuse (și uneori acceptate) de cei care au dezvoltat teoriile lui F. de Saussure și/sau ale lui L. Hjelmslev.

c. **Relația dintre punctul de vedere analitic și cel generativ.** Deși cele două puncte de vedere din care poate fi concepută gramatica unei limbi par, la prima vedere, opuse, la un examen mai amănunțit, gramatica generativă (cel puțin cea de tipul descris sub b. în (2)) și gramaticile structurale (cel puțin cele de tipul discutat sub a.) se dovedesc a avea o serie de trăsături conceptuale comune, în sensul că se pot cu ușurință stabili corespondențe semnificative între multe concepte ale gramaticii generative și ale gramaticii analitice (de tip saussurian, hjelmslevian sau descriptivist).

Pentru a susține această afirmație, ne vom opri în primul rând la conceptul de „regulă de inserție lexicală”, adică o regulă de forma (2) (iv)–(vi) sau în forma modificată de sub b. 2°, adică o regulă prin care, într-un punct al derivației, se inserează, în locul simbolurilor categoriale (N, V, Art etc.), simboluri terminale (adică simboluri cărora nu li se mai aplică nici una din regulile gramaticii). Din simpla inspecție a unei astfel de reguli, rezultă în mod clar că simbolurile (terminale) pe care le inserează se află într-o relație de *alternativitate*: o regulă ca

(iv) $N \rightarrow \text{copil, soarece, pisică} \dots$

este o instrucțiune de „rescriere” prin care se prevede „înlocuirea” simbolului non-terminal N (al categoriei „Nume”) prin simbolurile terminale *copil* sau *soarece* sau *pisică* etc. Trebuie remarcat că, în conformitate cu cele arătate în a., seria *copil, soarece, pisică* se află într-un raport de *corelație* sau, conform cu terminologia lui F. de Saussure, într-un raport *asociativ*; pe de altă parte, prin însăși natura lor *corelativă* (*asociativă*), termenii respectivi contractează fiecare în parte o *relație* (*sintagmatică*) cu contextul în care regula respectivă prevede că trebuie inserați. Mai departe, trebuie să remarcăm că o regulă lexicală poate fi interpretată ca exprimând *apartenența* simbolurilor care apar în dreapta semnului „ $\rightarrow$ ” la *categoria* indicată prin simbolul care apare în stînga semnului „ $\rightarrow$ ”, în cazul nostru, N (= nume). Sîntem deci în situația în care o categorie, N, este definită printr-o *serie corelativă*, așa cum am văzut în § 27. d. Mai mult, în măsura în care o „serie corelativă” poate fi privită ca „clasă de distribuție” (cf. § 28.), putem vedea, de asemenea, că o regulă de inserție lexicală poate fi considerată ca un fel de „analog generativ” al conceptului descriptivist de clasă de distribuție. Deosebirea dintre punctul de vedere „generativist” și cel „analitic” constă, în cazul pe care îl discutăm, în faptul că, în lingvistica generativă, „categoria N” se definește prin „enumerare”, în timp ce, în lingvistica de tip analitic, categoria N se definește printr-o *proprietate*: seria corelativă... care contractează relația X (care urmează a fi specificată) cu contextul Y (care urmează a fi specificat).

În încheierea considerațiilor privitoare la raportul dintre punctul de vedere analitic și cel generativ în gramatică, menționăm următoarea observație a lui Hjelmslev, care formulează un punct de vedere chiar „mai tare” decît cel pe care noi l-am formulat aici mai sus: „Metoda deductivă [termen folosit uneori de Hjelmslev pentru ceea ce noi am numit metoda „analitică”] nu ne împiedică să stabilim din nou o ierarhie, stabilită cu

ajutorul ei, de data aceasta însă în sens opus [...]. Acest procedeu nu ne va furniza rezultate noi, ci doar un punct de vedere nou, pe care uneori e indicat să-l adoptăm, pentru interpretarea rezultatelor obținute”⁴⁵.

Se poate observa că, pentru Hjelmslev, deosebirea dintre cele două tipuri de gramatică este numai de „punct de vedere”; un proces de sinteză (sau „generare”) n-ar avea deci decât rolul de a „interpreta” sau, eventual, de a verifica, adăugăm noi, rezultatele unei operații de analiză.

§ 31. Considerații finale: gramatică și sintaxă. La începutul acestui capitol (cf. § 26.) am arătat că în concepția lui Ch. Morris raporturile dintre semnele unui sistem semiotic reprezintă obiectul de studiu al *sintaxei*. După ce am încercat să arătăm ce trebuie înțeles prin „raporturile dintre semnele unui sistem (de semne)” sau prin „relația semn—semn”, în paragrafele următoare ne-am propus să explicăm ce s-a înțeles și se înțelege prin termenul de *gramatică*, cu scopul de a vedea dacă și în ce măsură domeniul tradițional de investigație al gramaticii coincide cu domeniul de investigație al sintaxei, așa cum este conceput de Ch. Morris. Comparația nu are ca scop să stabilească „semantica” termenilor *gramatică* și *sintaxă*, deci nu este o discuție asupra *termenilor*, ci o încercare de delimitare a *domeniilor* la care se referă termenii respectivi.

Am văzut (§ 26.) că pentru Ch. Morris noțiunea de „relație semn—semn” acoperă în primul rând relația de „înlănțuire” sau de „concatenare” a semnelor, relație care stă la baza diverselor tipuri de *construcții* alcătuite din semne (de extindere mai mică).

Am căutat să arătăm (cf. § 27.—29.) că, văzut astfel, domeniul *sintaxei* este acoperit atât de conceptul tradițional de *gramatică* (în special de un capitol al ei, anume *sintaxă*), cât și de studiul *structural* al „relațiilor sintagmatice” (în accepția lui F. de Saussure) și al „relațiilor în proces” (în accepția lui L. Hjelmslev).

Același aspect îl constituie și domeniul *gramaticii* de tip generativ-transformațional, care este concepută ca ansamblu de reguli prin a căror aplicare la un vocabular (finit) se obțin din elementele acestui vocabular construcțiile (propoziționale) ale limbii date.

Pe de altă parte, am arătat că pentru Ch. Morris „relația semn—semn” pe care sintaxa o are în vedere se poate defini ca o relație de *implicație*. Din prezentarea făcută în § 26., a rezultat că noțiunea de *implicație* nu este propriu-zis *definită* în lucrarea lui Ch. Morris, pe care am avut-o în vedere, ci este numai exemplificată. Examinând exemplul dat de Morris, am ajuns la concluzia că această relație se stabilește între un termen, *A* (= semn al sistemului), care *presupune* existența unui alt termen, *B* (= semn al aceluiași sistem); altfel spus, termenul *B* este condiția necesară a apariției termenului *A*. Am arătat (§ 26., 27. c.) că, cu această accepție, se poate considera că noțiunea de *implicație* utilizată de Ch. Morris se referă la un raport de *corelație* în accepția lui Hjelmslev, și anume o corelație în care unul dintre termeni „determină” sau „specifică” (în proces) pe celălalt (în accepția lui Hjelmslev).

Am căutat în acest paragraf, pornind de la observațiile făcute în § 27. — 30. referitoare la diversele tipuri de gramatică, să ajungem la un

⁴⁵ L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 58.

argument — pe care îl considerăm destul de puternic — în favoarea ideii următoare : relația „semn — semn” (constituind, alături de „relația semn — denotat” și de „relația semn — interpret”, una dintre cele trei dimensiuni fundamentale ale semiozei, cf. § 1.) poate fi descrisă în termenii oricăruia dintre tipurile de gramatică existente, analitic (de tip saussurian, hjelmslevian sau descriptivist) sau generativ (eventual, generativ-transformațional, de tip Chomsky); aceasta pentru că cele două aspecte avute în vedere de Morris, (a) înlănțuirea semnelor și (b) „implicațiile” dintre semne, pot fi captate în termenii oricăreia dintre gramaticile menționate (și discutate în acest capitol).

Capitolul 6: Semantica

§ 32. Considerații introductive. După cum am arătat în § 1., obiectul *semanticii* îl constituie raportul dintre *semne* și *designata*. În acest capitol ne propunem să clarificăm următoarele chestiuni:

(a) ce trebuie să înțelegem prin *designatum*-ul unui semn (dacă *designatum*-ul este de natură materială sau conceptuală);

(b) cum se exprimă relația semn—*designatum* și, în legătură cu acest aspect, ce este o „regulă semantică”;

(c) tipuri de *designata*;

(d) relația dintre *designatum*-ul unei construcții (eventual propoziție sau frază) și *designatum*-ul fiecăruia din semnele ei constituyente; caracterul „compozițional” al semnului;

(e) relația dintre semantică și sintaxă.

§ 33. Semn și *designatum*. După cum arată Ch. Morris¹, în procesul de semioză (cf. Cap. 1. § 1.) acționează trei (sau patru) factori: cel care funcționează ca *semn*, cel care reprezintă *efectul* semnului asupra celui care îl „interpretează” și, în sfârșit, cel pentru care ceva funcționează ca semn. După cum precizăm în § 1., primul factor este denumit de Morris *vehicul-semn* (sau, pur și simplu, *semn*, denumire pe care am folosit-o noi pînă aici), al doilea factor — *interpretant*, iar al treilea — *designatum*.

Problema pe care vrem să o clarificăm în acest paragraf privește *natura* „*designatum*-ului”. Pentru a lămuri această chestiune, trebuie să avem în vedere faptul că pentru Morris într-un proces de semioză „ceva ia cunoștință de altceva în mod mediat”, adică prin intermediul unui al treilea element². Modul în care „se ia cunoștință de ...” reprezintă, după cum am arătat, *interpretantul* semnului³; elementul de care „se ia cunoștință” prin semn este numit (tot de Morris) *designatum*⁴.

Precizarea de mai sus a fost necesară pentru a pune în evidență faptul că în semioză intervine totdeauna un factor care ține de *raportarea* celor care folosesc semnul (interpreți) la realitate, deci un factor pe care l-am putea numi *mental*.

Precizările pe care le-am făcut pînă aici în acest paragraf conduc la ideea că *semnul* este *pentru conștiința interpretului* un fel de „substitut” al obiectului real. Acesta este — credem — motivul pentru care Ch. Morris⁵

¹ Ch. Morris, *Writings* ..., p. 19.

² Ch. Morris, *loc. cit.*: „In semiosis something takes account of something else mediatly, i.e., by means of a third something”.

³ Id., *ibid.*, p. 19: „the takings-account-of are *interpretants*”.

⁴ Id., *ibid.*, p. 19: „what is taken account of are *designata*”.

⁵ Id., *ibid.*, p. 20.

insistă asupra ideii că semnul este semn numai *pentru un interpret* și deci că nu există ca atare în mod „absolut”.

Din acest punct de vedere, concepția lui Ch. Morris asupra semnului pare a se situa pe linia concepției lui Aristotel asupra noțiunii de *nume*. „Sunetele articulate prin voce sînt simboluri ale stărilor sufletești”⁶ sau : „Prin nume înțelegem un sunet avînd înțeles prin convenție”⁷; iar mai departe : „«Înțeles prin convenție» s-a introdus pentru că nimic nu este de la natură un nume, ci devine așa numai cînd ajunge un simbol”⁸.

O concepție asemănătoare o găsim și în formularea scolasticilor medievali : *vox significat [rem] mediantibus conceptibus*.

În lumina celor arătate, se poate sesiza mai ușor cum trebuie înțeleasă afirmația lui Ch. Morris referitoare la faptul că, prin semioză, cineva ia cunoștință de realitatea obiectivă prin *intermediul* semnului : pentru cei care îl folosesc, semnul „stă în locul” unui obiect; iar acest „stă în locul” trebuie înțeles ca exprimînd proprietatea semnului de a „declanșa” în conștiința celor care îl folosesc un proces mental de natură asemănătoare (sau identică) cu aceea declanșată de perceperea obiectului (în locul căruia „stă” semnul).

Sîntem în măsură acum să facem explicit ceea ce trebuie înțeles printr-o formulare ca „semnul A semnifică B”, și anume : „semnul A acționează asupra conștiinței vorbitorului în același fel în care acționează asupra conștiinței lui obiectul B”. Așadar, cînd spunem că „semnul semnifică ceva” spunem că semnul *determină un proces mental* identic cu procesul mental declanșat de percepția (directă a) acelui „ceva”.

Ajunși în acest punct, ne putem întreba : ce anume „semnifică” semnul (= care este „semnificatul”, cum spune F. de Saussure) : *procesul mental*, despre care am vorbit mai sus, sau însuși *obiectul* real în locul căruia stă semnul ?

Deși F. de Saussure nu și-a pus în mod explicit o astfel de întrebare, el îi dă un răspuns implicit atunci cînd își precizează terminologia prin care se referă la semn : pentru el, semnul nu unește o „*image acustică*” și un lucru, ci o „*image acustică*” și un *concept*⁹.

Răspunsul de tradiție „nominalistă” medievală este că semnul semnifică *obiectul*, contestîndu-se astfel rolul „mediator” al conceptului¹⁰.

În legătură cu punctul de vedere „nominalist” expus mai sus, facem observația că omul nu poate *identifica* obiectele decît în măsura în care le subsumează unui concept. Așadar, teza lui Ch. Morris conform căreia vorbitorii *iau cunoștință* de obiectele reale „prin intermediul” semnului nu poate fi reținută decît în măsura în care admitem că ei își formează un „concept” în legătură cu obiectul despre care „iau cunoștință” prin semn.

Luînd în considerație observația de mai sus, ni se pare mai rezonabil să presupunem că semnul semnifică obiectul împreună cu corelatul lui

⁶ Aristotel, *Interpr.* 1, 16a 4—5 (Aristotel, *Organon I*, Traducere și interpretare de Mircea Florian, București, EȘ, 1957).

⁷ Id., *ibid.* 2, 16a 26—27.

⁸ Id., *ibid.* 2, 16a 38—40.

⁹ Saussure, *Cours* ..., p. 98.

¹⁰ J. L. Austin, „The Meaning of a Word”, în *Philosophical Papers* (ed. a II-a), London, Oxford, New York, Oxford University Press, 1970, p. 60, consideră că cei care admit „conceptul” ca element semnificat fac uz de o simplă „*flecțiune*”. Nelson Goodman, *Predicates without Properties*, în Peter French, Theodore Uehling Jr., Howard K. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, Minneapolis, 1970 (University of Minnesota Press), consideră că o entitate „intermedlă” între semn și obiect nu este necesară (p. 348) și că semnul este în relație directă cu lucrurile (p. 347—348).

mental, conceptul, decât să „alegem” între soluția de tradiție saussuriană și cea de tradiție „nominalistă”.

În acord cu punctul de vedere pe care l-am adoptat, putem considera că, în absența unui obiect, *semnul* are ca *designatum* un concept. În această situație spunem că semnul este folosit pentru a „exprima” conceptul. Pe de altă parte, în prezența obiectului, conceptul are rolul de a face posibilă identificarea obiectului despre care vorbitorul vrea să-l determine pe interlocutor să „ia cunoștință”; altfel spus, în prezența obiectului, conceptul face posibilă *referința la* obiectul respectiv.

§ 34. Reguli semantice; intensiune și extensiune. În paragraful precedent, am stabilit că ceea ce un semn semnifică, adică *designatum*-ul semnului, nu este altceva decât *un obiect împreună cu corelatul lui conceptual*. Obiectul (sau obiectele) la care un semn se referă alcătuiește *extensiunea* semnului respectiv, în timp ce elementul conceptual care permite identificarea obiectului (sau obiectelor) alcătuiește *intensiunea* lui.

Din cele arătate în paragraful precedent, anume din faptul că intelectul nostru identifică orice obiect prin *concept*, rezultă că *intensiunea unui semn îi determină extensiunea*. Altfel spus, pentru a ști care sînt obiectele care cad sub incidența semnului *creion*, trebuie să știm *ce este un creion*, adică trebuie să deținem mental *conceptul-de-creion*.

Cînd vorbim de „conceptul-de-creion” avem în vedere *totalitatea* acelor proprietăți (probabil „esențiale”, în sensul aristotelic) care ne permit ca dintr-o multitudine de obiecte să le putem separa pe acelea (și numai pe acelea) „care sînt creioane”. Urmînd terminologia aristotelică, în conformitate cu care *noema* este esența unor lucruri, așa cum este captată de intelectul uman prin actul de noeză (= actul prin care intelectul captează în mod direct „esența” lucrurilor), putem spune că „*intensiunea*” unui semn se identifică cu *noema*. În cele ce urmează, nu vom folosi decât termenul de *intensiune*; termenul paralel de *noemă* a fost menționat numai cu scopul de a sugera o posibilă fundamentare filozofică a relației de determinare dintre *intensiune* și *extensiune*. De altfel, unii cercetători folosesc termenul de *noemă* cu o semnificație foarte apropiată de aceea a termenului de *intensiune* folosit de noi.

În urma celor arătate, putem considera că orice *designatum* poate fi privit fie în *extensiune* (= obiectele desemnate), fie în *intensiune* (= elementul de natură conceptuală care „determină” obiectul sau clasa de obiecte).

a. Categoriile de semne. Nu toate semnele unui limbaj (natural) se caracterizează prin același *tip de designatum*. Prima distincție care trebuie făcută din acest punct de vedere este aceea între semnele *descriptive* și semnele *non-descriptive* (sau *logice*). Distincția între cele două categorii de semne se bazează pe ceea ce am putea numi natura *intensiunii* și a *extensiunii*. *Designatum*-ul semnelor *descriptive* este de natură *descrișă* în linii mari mai sus, în § 33.: *extensiunea* este constituită din „obiecte”, iar *intensiunea* din „concepte” (de diverse tipuri) sub a căror incidență cad obiectele respective. Ceea ce caracterizează *designatum*-ul semnelor *descriptive* este faptul că acesta poate fi specificat *numai prin raportarea la realitatea* despre care se vorbește în termenii limbajului respectiv. Semnele *non-descriptive* (sau *logice*) au un *designatum* care nu poate fi specificat decât prin raportare la limbajul însuși. De obicei, semnele *logice* desem-

nează diverse „operații” care se fac cu semnificațiile. Este evident însă, chiar din felul în care a fost formulată distincția dintre cele două categorii de semne, că nu există un criteriu foarte riguros pe a cărui bază să putem decide în orice caz concret dacă avem a face cu un semn descriptiv sau cu un semn logic.

b. *Semne descriptive.* În cele ce urmează nu ne propunem să dăm o listă, și cu atât mai puțin o listă „completă” a semnelor descriptive. Ne limităm la câteva exemple, prin care să ilustrăm faptul că, în categoria semnelor descriptive trebuie distinse mai multe subcategorii, în raport cu (sub)tipul de designatum asociat semnelor din categoria pe care o avem în vedere. Înainte de a ne referi la câteva exemple concrete, vom face observația că, în linii mari, tipul de designatum asociat unui cuvânt (semn) este, de cele mai multe ori, determinat de clasa (parte de vorbire) la care aparține cuvântul respectiv.

În raport cu faptul dacă extensiunea unui cuvânt este constituită dintr-un singur obiect și numai unul singur sau din mai multe obiecte se face distincția între *semne individuale* și *semne generale*.

(i) Din categoria *semnelor individuale* fac parte, în primul rând, *numele proprii*. După cum se știe, numele proprii au calitatea de a individualiza un obiect dintr-o clasă de obiecte asemănătoare. Un nume propriu ca *Ion* individualizează o anumită persoană din multitudinea persoanelor. Un nume propriu ca *București* individualizează o anumită localitate din mulțimea localităților existente. *Extensiunea* semnelor din această categorie este constituită din „obiectul” individualizat prin nume, în timp ce *intensiunea* lor este constituită din *conceptul individual*¹¹ sub incidența căruia cad obiectele denumite prin semnele respective, concept care are rolul de a individualiza fiecare obiect separându-l de toate celelalte obiecte asemănătoare. Termenul de *concept individual* trebuie înțeles ca un fel de sumă a proprietăților definitorii (deci *esențiale*) ale obiectelor respective, proprietăți prezente în conștiința noastră și cu ajutorul cărora un vorbitor poate distinge pe individul-numit-Ion de toate celelalte persoane (pe care le cunoaște în mod efectiv sau, pur și simplu, a căror existență o presupune); în mod analog, un *concept individual* de același gen este, de exemplu, intensiunea semnului *București* și nu este altceva decât totalitatea elementelor care permit identificarea localității respective din multitudinea de localități existente (și/sau posibile).

O categorie — diferită, în anumite privințe — de semne individuale o constituie pronumele personale ca *eu*, *tu*. Deosebirea față de celelalte semne individuale constă în faptul că, în timp ce numele proprii au ca extensiune *un obiect* (și numai unul) *constant* (adică *totdeauna același*), extensiunea unui pronume ca *eu* variază în raport cu fiecare situație concretă de comunicare: în principiu, oricare dintre vorbitorii limbii române poate cădea în extensiunea lui *eu*, în măsura în care pronunță efectiv cuvântul *eu*. Intensiunea unui cuvânt ca *eu* este conceptul individual „acea persoană care rostește (acum și aici) cuvântul *eu*”¹².

¹¹ Pentru termenul de „concept individual” ca intensiune a termenilor singulari, v. Rudolf Carnap, *Meaning and Necessity* (al treilea tiraj), Chicago, Chicago University Press, 1960, p. 41.

¹² Acest mod de a trata intensiunea și extensiunea „numelor proprii” și a „pronumelor” a fost prezentat mai amplu în Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere, București, ESE, 1984, p. 69—71.*

(ii) Din categoria *semnelor generale* fac parte cuvinte care aparțin unor părți de vorbire ca substantivul, adjectivul, verbul. Cuvintele din această categorie se caracterizează prin aceea că extensiunea lor este constituită totdeauna din *clase* de obiecte, iar intensiunea — din ceea ce logicienii numesc „concepte generale”. Aceste concepte sînt din categoria acelor care captează trăsăturile definitorii (deci „esențiale”) care sînt comune tuturor obiectelor aparținînd clasei. Extensiunea unui substantiv ca *creion* este constituită din totalitatea „obiectelor-creion” existente (sau posibile). Intensiunea unui cuvînt ca cel aici în discuție este constituită din „conceptul-creion”, concept care reunește toate trăsăturile care ne determină să identificăm un obiect oarecare ca fiind un creion. (Eventual, „conceptul-creion” poate fi considerat conceptul care corespunde definiției lexicografice a cuvîntului *creion*.)

Dacă lucrurile sînt suficient de clare cu privire la extensiunea și intensiunea substantivelor comune, celelalte categorii de cuvinte menționate mai sus fac necesare unele explicații suplimentare. Astfel, în mod tradițional se consideră că adjectivele denumesc *calități ale obiectelor*¹³. În fond, această idee conține, după părerea noastră, o mare doză de inexactitate: este greu de admis că un adjectiv ca *alb* denumește „calitatea-alb” ca atare, căci limba română dispune de o categorie specială de semne care „denumesc o calitate”; de exemplu, substantive ca *albeață* și toate așa-numitele „abstracte ale calității”; or, *alb* și *albeață* nu sînt sinonime pentru nici un vorbitor al limbii române. În realitate, un adjectiv ca *alb* nu denumește „calitatea-alb”, ci o multitudine de obiecte caracterizate prin această culoare. Se poate observa din cele arătate că nu există o deosebire de natură între un substantiv ca *creion* și un adjectiv ca *alb*; *creion* se aplică obiectelor care au „calitatea-creion”, iar *alb* se aplică obiectelor care au „calitatea-alb” (de observat că, în mod deliberat, am folosit formularea „calitatea-creion” atunci cînd ne-am referit la obiectele care intră în extensiunea cuvîntului *creion*, pentru a pune în lumină faptul că nu există o diferență „de esență” între intensiunea unui substantiv și intensiunea unui adjectiv). În ce privește extensiunea adjectivelor, trebuie făcută observația că aceasta este constituită, ca și aceea a substantivelor, din *obiecte* avînd „calitatea” care constituie intensiunea adjectivelor; deci: extensiunea unui adjectiv ca *alb* este constituită din totalitatea *obiectelor* (reale sau posibile) caracterizate prin „proprietatea-alb”.

În ce privește *verbele*, trebuie să remarcăm că nici acestea nu diferă în mod esențial de substantive din punctul de vedere al designatum-ului. În mod tradițional, se consideră că verbele „exprimă acțiuni sau stări”¹⁴. Ca și în cazul adjectivelor, facem observația că, în fond, verbul nu se referă la „acțiuni sau stări”; „acțiunile” și „stările” sînt „exprimate” prin ceea ce numim de obicei *abstracte verbale* (ca, de exemplu, infinitivul lung sau supinul substantivat: *mergere*, *ședere*, *mers*, derivate sufixale: *șporovăială*, *stăruință*) sau prin perifraze constituite din expresia *acțiunea de* urmată de infinitivul scurt precedat de *a* etc. Așa cum am admis că adjectivele, în extensiune, sînt *obiecte* caracterizate prin anumite „calități” (care constituie intensiunea adjectivelor), tot așa trebuie să admitem că,

¹³ GLR I, p. 114: „adjectivul este partea de vorbire care se declină și exprimă o calitate a unui obiect”; în legătură cu obiectele care se pot aduce acestui mod de definiție, v. Emanuel Vasiliu, „Note asupra semnificației unor părți de vorbire: substantivul și adjectivul”, LR, XXXIX, 1990, nr. 1, pp. 18—20.

¹⁴ GLR I, p. 202.

în extensiune, verbele desemnează tot *obiecte* și că „proprietatea” care reunește aceste obiecte într-o anumită clasă este fie tipul „acțiune”, fie tipul „stare”. Astfel un verb ca *merge* desemnează (în *extensiune*) totalitatea obiectelor (reale sau posibile) care se caracterizează prin faptul că intră sub incidența „conceptului-*merge*”; un verb ca *sta* desemnează totalitatea obiectelor (reale sau posibile) care se caracterizează prin faptul că intră sub incidența „conceptului-*sta*”. Dacă sîntem de acord cu cele arătate mai sus, sîntem constrînși să ne sustragem tentației de a considera că substantivele desemnează „obiecte” (eventual prin intermediul „conceptelor” corespunzătoare), în timp ce adjectivele și verbele au un designatum de tip diferit, adică *numai* un element de natură „conceptuală” („calități”, „acțiuni”, „stări”), fără a cuprinde și „obiecte” (deci că semnele respective ar avea *numai* o intensiune de natură conceptuală, fără a avea și o extensiune corespunzătoare de natură „obiectuală”).

c. Semne non-descriptive (sau logice). Dacă extensiunea semnelor descriptive se determină prin raportarea lor la realitatea extralingvistică (= universul de discurs), așa cum am arătat mai sus (v. începutul subparagrafului a.), semnele logice se definesc în mod exclusiv prin raportare la sistemul lingvistic din care fac parte. Se poate spune că, în general, semnele logice *nu au o extensiune* de natură obiectuală care să le corespundă. Cu alte cuvinte, putem caracteriza acești termeni arătînd că nu există nici un obiect în lumea reală (= universul de discurs) care să facă parte din „extensiunea” semnelor din această categorie. Într-adevăr, pentru a ne referi la un exemplu concret, nu există nici un obiect propriu-zis al lumii reale care să cadă sub incidența unei conjuncții ca *și* sau a unui adverb de negație ca *nu*. Deci un cuvînt ca *și* nu se referă la nici un obiect din realitate. Conjuncția aici în discuție are totuși o *intensiune* de un tip special, care poate fi determinată destul de simplu: după cum se știe, atunci cînd *și* este plasat între două propoziții, P_1 și P_2 (unde P_1 , P_2 stau în locul unor propoziții concrete), construcția P_1 și P_2 alcătuiește o *frază*. Așa cum vom vedea mai jos (v. § 37. b. 2° (iv)), o frază formată din două propoziții legate prin *și* poate fi considerată ca o judecată „adevărată” în condiții diferite de acelea în care poate fi considerată „adevărată” o frază constituită din două propoziții legate prin *sau*: P_1 sau P_2 . Fraza P_1 și P_2 este adevărată numai în cazul în care ambele propoziții, P_1 , P_2 , exprimă o judecată „adevărată”, în timp ce o frază ca P_1 sau P_2 exprimă o judecată adevărată numai în cazul în care *cel puțin una* dintre propozițiile P_1 , P_2 exprimă o judecată adevărată. Se poate observa că, din punctul de vedere al sensului, ceea ce „aduce în plus” conjuncția *și* față de propozițiile P_1 , P_2 este *condiția în care* fraza formată cu ajutorul conjuncției respective este adevărată, condiție a cărei realizare *depinde de* adevărul judecăților exprimate de propozițiile constituyente ale frazei.

O propoziție ca *Ion doarme* exprimă o judecată „adevărată” atunci cînd starea de lucruri reală corespunde cu starea de lucruri descrisă prin propoziția pe care o discutăm; aceeași propoziție exprimă o judecată „falsă” în cazul contrar (= cînd judecata exprimată prin propoziția respectivă nu corespunde stării de lucruri reale).

Correspondența negativă a propoziției *Ion doarme*, adică *Ion nu doarme*, exprimă o judecată care este adevărată exact în cazul în care judecata „*Ion doarme*” este falsă. Se poate observa că deosebirea de sens dintre propoziția *Ion doarme* și propoziția *Ion nu doarme* constă într-un fel de

„inversare” a condițiilor în care judecățile exprimate de cele două propoziții sînt adevărate sau false. Această „inversare” se datorează prezenței negației *nu* în cea de a doua propoziție. În plus, trebuie observat că, și în acest caz, modificarea de sens introdusă de semnul logic este specificabilă (= depinde) în mod exclusiv prin sensul pe care îl are constituentul (sau, mai general, constituenții) la care semnul logic se atașează.

Din exemplele discutate se poate înțelege mai clar ce trebuie înțeles, pe de o parte, prin afirmația că semnele logice nu conțin în extensiune „obiecte” și, pe de altă parte, ce trebuie înțeles prin afirmația că intensiunea acestor semne se definește în mod exclusiv prin raportare la însuși sistemul din care fac parte (intensiunea conjuncției și se definește prin raportare la semnificația propozițiilor pe care le leagă; intensiunea negației se definește exclusiv prin raportare la semnificația propoziției „negate” cu ajutorul adverbului *nu*).

§ 35. Intensiunea ca „funcție”. În § 34. am definit *intensiunea* unui semn prin *conceptul* sub incidența căruia cad toate „obiectele” care aparțin extensiunii semnului. Dacă avem în vedere totalitatea obiectelor despre care se poate „vorbi” sau „se vorbește” într-o limbă (naturală) dată, deci obiectele care constituie *extensiunea* semnelor (descriptive) dintr-o limbă, aceasta înseamnă că avem în vedere *universul de discurs* sau *domeniul* (total) al limbii respective. Considerînd *intensiunea* unui semn anumit, *A*, putem spune că pe baza ei se poate face o *partiție* a domeniului în două mulțimi: (i) mulțimea obiectelor care constituie extensiunea semnului *A* și (ii) mulțimea obiectelor care nu constituie extensiunea lui *A*. În condițiile arătate, putem considera că intensiunea (conceptul) asociată unui semn are rolul de a pune în corespondență fiecare element din mulțimea semnelor unei limbi (o vom nota mai departe prin Σ) cu cîte un element care aparține domeniului obiectelor. Conceptul (sau intensiunea) are deci rolul de a asocia fiecăruia dintre membrii mulțimii Σ (a semnelor unei limbi) cîte o *mulțime* de obiecte din domeniu¹⁵.

Definim domeniul (= universul discursului) ca totalitate a obiectelor despre care se poate vorbi. Trebuie să avem în vedere faptul că, pentru a vorbi despre ceva, este necesar ca acel „ceva” să fie, pînă la un punct, accesibil cunoașterii și/sau experienței celui care vorbește. Desigur că atunci cînd vorbim despre „totalitatea obiectelor” în acest context, avem în vedere, în primul rînd, ceea ce putem numi „lumea reală” așa cum e cunoscută de noi sau, eventual, așa cum *este* ea. Putem să ne închipuim însă și *lumi care sînt altfel* decît lumea a cărei experiență mai mult sau mai puțin directă o avem. Dacă ne gîndim că suma cunoștințelor noastre se modifică în timp, dacă ne gîndim la faptul că ceea ce percepem în mod efectiv din lumea înconjurătoare depinde în mare măsură atît de „punctul de observație” în care ne situăm, cît și de faptul dacă ne limităm la observația directă sau folosim diverse *instrumente* menite să amplifice posibilitățile noastre de observație, ne putem da seama că „lumea așa cum este” este o noțiune relativă. Pe de altă parte, ținînd seamă de toate acestea, putem

¹⁵ Ideea că *noțiunea* (conceptul) poate fi interpretată ca *funcție* a fost formulată mai întîi de Gottlob Frege, în *Funcție și concept*, în *Serieri logico-filozofice* (trad. și studiu introductiv de Sorin Vieru), București, EȘE. 1977, p. 235—280.

înțelege în ce poate consta o „lume” care este altfel decât lumea la care avem acces ¹⁶.

Se numesc — în conformitate cu tradiția inaugurată de Leibnitz — *lumi posibile* lumile alternative la lumea „reală” în sensul celor discutate mai sus. În cazul semanticii numite „a lumilor posibile”, termenul de *lume posibilă* trebuie înțeles ca o „stare” a domeniului (de discurs) în raport cu un anumit punct de referință. Cu acest înțeles, termenul de *lume posibilă* se referă la un subdomeniu al domeniului de referință și este deci o *mulțime* (de obiecte) care aparțin la domeniu. Dat fiind că există *mai multe* lumi posibile, se obișnuiește, în studiile formale de semantică, să se simbolizeze o lume posibilă printr-un w indexat: $w_1, w_2, \dots, w_n, \dots$. În acord cu cele arătate mai sus, trebuie să admitem pentru orice $w_i, w_i \in D$ (unde w_i desemnează o lume posibilă, D reprezintă domeniul, iar semnul ‘ $\in$ ’ notează *apartenența* unui element la o mulțime; așadar expresia de mai sus „se citește” *ic, aparține mulțimii D (= domeniul)*).

După cum am văzut, extensiunea unui semn este totalitatea obiectelor care cad sub incidența conceptului (= intensiune); în cazul semnelor individuale, extensiunea este constituită dintr-un *singur* obiect; în cazul semnelor generale, extensiunea e constituită din *mai multe* obiecte.

Ținând seamă de explicațiile date mai sus cu privire la noțiunea de „lume posibilă”, putem să înțelegem ușor în ce sens se spune că extensiunea unui semn este *determinată de lumea posibilă* la care îl raportăm: dacă admitem, prin ipoteză, că o sală de curs este una dintre lumile posibile, atunci este clar că extensiunea unui cuvânt ca *elefant* (cu sensul general cunoscut) nu va include nici un element, întrucât în *această* lume nu există nici un element care cade sub incidența conceptului „elefant”. Spunem, de aceea, că *în această lume* (sau *în raport cu această lume*) extensiunea cuvântului *elefant* este *vidă*; în schimb, dacă facem ipoteza că grădina zoologică este o altă lume posibilă (evident, diferită de prima), extensiunea aceluiași cuvânt (*elefant*) nu va mai fi vidă în raport cu această lume posibilă (există cel puțin un „obiect-elefant” care cade sub incidența „conceptului elefant” și care face parte din această lume posibilă).

La începutul acestui paragraf, am considerat că intensiunea-concept poate fi interpretată formal ca *funcție* care pune în corespondență fiecare element al mulțimii Σ , a semnelor unei limbi, cu câte un element care aparține domeniului de referință (D).

După cum am arătat aici imediat mai sus, extensiunea unui semn *depinde* de „lumea posibilă” la care raportăm semnul. Așadar intensiunea-concept poate fi considerată ca funcție care pune în corespondență o lume posibilă cu o mulțime care aparține la D . Valoarea funcției (deci mulțimea din D) este determinată, așa cum am văzut, de „lumea posibilă” care constituie „argumentul” funcției respective. Notînd prin f_e *extensiunea* cuvîntului *elefant*, putem scrie, în acord cu cele arătate: pentru orice w_i , $f_e(w_i) = A_i^e \in D$, unde A_i^e este o mulțime de obiecte din D ; indicele superscris simbolului A este folosit pentru a distinge mulțimea asociată semnului *elefant* de alte mulțimi din D , asociate sau asociabile altor semne; indexul subscris marchează dependența mulțimii A de lumea posibilă w_i (sau, eventual, faptul că A „face parte din” lumea w_i).

¹⁶ Pentru explicații mai detaliate asupra termenului de „lume posibilă” v. E. Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazelor*, București, EȘE, 1987, p. 70–80; id., *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, EȘE, 1984, p. 39–41, 51–56.

Mai departe, avînd definită funcția f ca mai sus, putem spune, în mod firesc, că *designatum*-ul unui cuvînt ca *elefant* este funcția f_e sau, în formă mai generală, putem spune că *intensiunea* oricărui semn, α , este o funcție, f_α , definită pe mulțimea W (a lumilor posibile) și avînd ca „valori” mulțimi din D , astfel încît pentru orice w_i , pentru care $w_i \in W$, are loc $f_\alpha(w_i) = A_{w_i}^\alpha$, iar pentru $A_{w_i}^\alpha$ are loc: $A_{w_i}^\alpha \in D$.

Definind, ca aici mai sus, *intensiunea* unui semn printr-o funcție cu argumente în mulțimea W a lumilor posibile și avînd ca valori mulțimi din D , n-am făcut altceva decît să dăm o exprimare formală (și deci mai exactă) rolului pe care îl îndeplinește *conceptul* în relația dintre semn și obiect(e).

§ 36. **Reguli de designație (reguli semantice).** Dacă, la nivel sintactic, un sistem semiotic se specifică prin indicarea regulilor cu ajutorul cărora semnele de întindere mai mică se assemblează în construcții care reprezintă semne cu caracter complex și, prin aceasta, de întindere mai mare, la nivel semantic (= raportul semn-designatum), un sistem semiotic se specifică prin enumerarea **regulilor semantice**, care exprimă raportul dintre semne (de diverse categorii) și designata. În § 33. am reținut ideea că ceea ce un semn „semnifică” este un *obiect* (sau o *mulțime* de obiecte) împreună cu *conceptul* sub a cărui incidență obiectul (sau obiectele) respectiv(e) cad(e). Așadar *sensul fiecărui semn este o intensiune și o extensiune*. Regulile semantice (sau de *designație*) au, prin urmare, rolul de a specifica pentru fiecare semn al sistemului o intensiune determinată și o extensiune determinată.

Întrucît, așa cum am văzut (cf. § 33.), extensiunea este determinată de intensiune, este suficient ca, printr-o regulă semantică, să indicăm *intensiunea* unui semn pentru ca, prin însăși această specificare, să obținem și specificarea extensiunii semnului respectiv. Mai departe, întrucît tipul de designatum al unui semn depinde, în mare măsură, de *categoria gramaticală* la care aparține semnul respectiv (cf. § 34.a.—c.), fiecare regulă de designație trebuie să se refere, în mod explicit, la *categoria* la care aparține semnul căruia i se aplică.

Regulile de designație sînt și ele *funcții* care asociază fiecărui element din mulțimea semnelor cîte o intensiune care, la rîndul ei, este o funcție care asociază semnului respectiv o *extensiune*.

Întrucît, în cele ce urmează, nu ne interesează descrierea unui anumit sistem semiotic din punct de vedere semantic, ci numai clarificarea ideii de „regulă semantică”, ne vom limita la cîteva exemple (legate în special de tipul de designata menționate în § 34. a. — c.). Începem exemplificările cu regulile referitoare la semnele *descriptive* (§ 34. b.).

1° Pentru *semne individuale*. Fie α un semn oarecare, fie $\mathfrak{D}$ funcția de designație de care am vorbit mai sus și w_i o „lume posibilă”; dacă α aparține categoriei semnelor individuale, atunci $\mathfrak{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha$ astfel încît, pentru orice $w_i \in W$, $f_\alpha(w_i) = x \in D$. Regula arată că funcția $\mathfrak{D}$ asociază, în raport cu o lume posibilă, w_i , semnului α o funcție f_α , care, pentru argumentul w_i (= o lume posibilă), selectează un singur element, anume x , și că x aparține domeniului D .

În măsura în care, așa cum am arătat în § 34., intensiunea ca funcție nu este altceva decît expresia formală a *conceptului* care ne permite să identificăm obiectul (sau obiectele) la care se referă semnul, sîntem îndrep-

tățiți să considerăm funcția f_α asociată semnului individual α , ca simbol al unui „concept individual” (§ 34. b. (i)).

2° Pentru *semne generale*. Fie α un semn oarecare și $\mathfrak{D}$, ca sub 1°, funcția de designație și w_i o lume posibilă. Dacă α este un *semn general*, atunci $\mathfrak{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha$, astfel încît, pentru orice $w_i \in W$, $f_\alpha(w_i) = A_\alpha^i$ și $A_\alpha^i \in \mathfrak{D}$.

Regula 2° arată că funcția $\mathfrak{D}$ asociază oricărui semn general, α , în raport cu o lume posibilă, w_i , intensiunea f_α , care, la rîndul ei, selectează, pentru lumea posibilă w_i , mulțimea A_α^i și A_α^i aparține domeniului de referință. În mod evident, A_α^i trebuie înțeleasă ca *extensiune* a semnului α .

O regulă de forma 2° este caracteristică pentru *substantive, adjective și verbe* (cf. § 33. b.). Conform cu o regulă de acest tip, un substantiv precum *creion* va avea ca extensiune în w_i mulțimea „obiectelor-creion” existente în w_i .

După cum se poate observa, deosebirea dintre semnele *individuale* și cele *generale* constă, din punct de vedere semantic, în faptul că extensiunea semnelor individuale este constituită din mulțimi cu un singur element $\{x\}^i$, în timp ce extensiunea semnelor generale este constituită din mulțimi cu un număr de elemente mai mare decît unu.

§ 37. Caracterul „compozițional” al sensului. În § 8. am arătat că una dintre caracteristicile importante ale semnului lingvistic este caracterul lui *articulabil*: dacă A este un semn lingvistic și B este, de asemenea, un semn lingvistic, atunci combinația AB (sau BA) este, de asemenea, un semn lingvistic; dat fiind că substantivul *creion* este un semn din limba română și *negru* este, de asemenea, un semn din limba română, secvența *creion negru* este, de asemenea, un semn în limba română. Pentru a stabili un paralelism cu cele ce vor fi discutate în acest paragraf, putem spune că semnul are caracter compozițional, în sensul că din semne cu caracter (mai) simplu se pot realiza, prin combinare, semne cu caracter complex. Atragem atenția asupra faptului că „articulabilitatea” (sau „compoziționabilitatea”) semnului se realizează totdeauna *pe axa sintagmatică* a structurii limbajului (cf. § 27. a.) și că un semn compus (= rezultat al unei *articulări* de semne) se realizează totdeauna pe baza regulilor *gramaticii*. Așadar *nu orice* „articulare” de semne dintr-o limbă dată are ca rezultat un alt semn în aceeași limbă: dacă *pe masă* este un semn al limbii române rezultat din articularea semnelor *pe* și *masă*, în schimb *masă pe* nu este un semn în limba română, întrucît această succesiune nu se conformează regulii gramaticale care cere ca prepoziția să fie plasată *înainte* de elementul (substantiv, pronume etc.) de care este legată.

a. Semne complexe formate numai cu semne descriptive. Dacă ceea ce rezultă din articularea semnelor este, de asemenea, un semn, este firesc ca semantica unui limbaj determinat să conțină reguli determinate prin care fiecărui semn complex (= rezultat din articularea unor semne mai simple) să i se asocieze cîte un designatum. Cum numărul de semne rezultate din articularea unor semne (mai) simple este, în principiu, infinit (cf. § 8.), numărul de reguli care asociază *designata* acelor semne ar trebui să fie, tot în principiu, infinit. Cu toate acestea, este posibil ca sensurile să fie asociate semnelor printr-un *număr finit* (și relativ mic) *de reguli*, în cazul în care regulile componentului semantic au (ca și cele ale componentului gramatical) un caracter *recursiv*. În cazul regulilor semantice (= de *designație*), caracterul recursiv se poate explica, aproximativ, în felul următor: una și aceeași regulă se aplică *de un număr nelimitat de ori* (de fiecare dată cînd

semnele cărora li se aplică satisfac condiția semantică și gramaticală prevăzută de regula respectivă). Altfel spus, se aplică oricărei structuri complexe de semne care se caracterizează printr-un anumit *tip de designatum* și o anumită structură sintactică.

În general, trebuie precizat că este necesar ca fiecărui semn (complex) să i se asocieze printr-o regulă semantică proprie câte un designatum, întrucât sensul fiecărui semn complex rezultă din sensul fiecăruia dintre semnele componente. Mai precis, nu este necesar să avem o regulă specifică pentru o sintagmă de tipul *creion negru*; este suficient să dispunem de o regulă prin care să se specifice designatum-ul semnului *creion*, de o alta, prin care să se specifice designatum-ul semnului *negru* și, în sfârșit, de a o treia regulă, prin care se „compune” sensul sintagmei *creion negru* din sensul fiecăruia din elementele ei constitutive. Regula de „compunere” a sensului se aplică, dacă e cazul, *din nou*, atunci când, prin adăugarea unei noi determinări adjectivale la sintagma *creion negru* se obține un semn de o complexitate și mai mare, ca de exemplu: [(creion negru) lung] (unde parantezele au rolul de a face explicită structura gramaticală a semnului complex). În cazul în care sintagmei astfel obținute i se adaugă un nou determinant adjectival, aceeași regulă (de compunere) se aplică încă o dată: [((creionul negru) lung) ascuțit].

Pentru a face mai intuitive cele arătate mai sus, vom examina, în continuare, un exemplu concret:

1° Sintagme de tipul *substantiv + adjectiv*. Întrucât atât *creion*, cât și *negru* sînt semne generale, regulile de designație pentru cele două cuvînte românești vor fi:

(i) $\mathfrak{D}(\text{creion}, w_i) = f_c$, astfel încît, pentru orice lume posibilă, w_i ,
 $f_c(w_i) = A_c^i \in D$.

(ii) $\mathfrak{D}(\text{negru}, w_i) = f_n$, astfel încît, pentru orice lume posibilă, w_i ,
 $f_n(w_i) = A_n^i \in D$.

În regulile (i), (ii), f_c și f_n reprezintă, așa cum am văzut, *intensiunile* cuvintelor *creion* și, respectiv, *negru*.

Extensiunile celor două cuvinte sînt, în conformitate cu cele discutate în § 34. b., *multimi* de obiecte din D , selectate ca valori pentru argumentul w_i , ale celor două funcții, f_c și f_n .

Avînd specificate regulile pentru cele două elemente constitutive ale sintagmei, urmează să formulăm, mai departe, o regulă pentru „compunerea” sensului sintagmei *creion negru*, din sensurile constituenților *creion* și *negru*. Pentru simplificarea notației, vom simboliza uneori prin $f_c(w_i)$ și $f_n(w_i)$ atât funcțiile propriu-zise, cât și *valorile* pe care aceste funcții le iau pentru diversele argumente. Înainte de a formula această regulă, facem precizarea că, în sistemul formal la care ne referim, se presupune că există funcții de rang superior, care pot lua, la rîndul lor, ca argumente, alte funcții (de rang inferior).

Pentru cazul nostru particular, vom considera că o astfel de funcție este f_{sa} (= funcția care are rolul de a „compune” sensul sintagmelor nominale de tipul *substantiv + adjectiv*). Vom avea deci ca designatum al unei astfel de sintagme funcția f_{sa} . Regula semantică de designație a unei sintagme cu o astfel de structură va fi deci:

(iii) Dacă *creion* este substantiv și *negru* este adjectiv, atunci
 $\mathfrak{D}(\text{creion negru}, w_i) = f_{sa}$, astfel încît pentru $\mathfrak{D}(\text{creion}, w_i) = f_c$ și
 $\mathfrak{D}(\text{negru}, w_i) = f_n$, $f_{sa}(\mathfrak{D}(\text{creion}, w_i), \mathfrak{D}(\text{negru}, w_i)) = f_{sa}(f_c(w_i), f_n(w_i)) =$
 $= f_c(w_i) \cap f_n(w_i)$.

În regula de mai sus, expresia $f_c(w_i) \cap f_n(w_i)$ reprezintă, în fond, intersecția valorilor celor două funcții, deci intersecția: $A_c^i \cap A_n^i$. Așadar, în conformitate cu (iii), în extensiune, designatum-ul sintagmei *creion negru* este reprezentat de mulțimea obiectelor care aparțin, în același timp, mulțimii A_c^i (= obiectele caracterizate prin „proprietatea-creion” din lumea w_i) și mulțimii A_n^i (= obiectele caracterizate prin „proprietatea-negru” în lumea w_i), deci aparțin mulțimii caracterizate atât prin „proprietatea-creion”, cât și prin „proprietatea-negru”.

Pentru a obține o regulă semantică valabilă nu numai pentru sintagma discutată mai sus, ci pentru orice altă sintagmă cu aceeași structură (substantiv + adjectiv), vom reformula regula (iii) după cum urmează:

- (iv) Pentru orice două semne, α , β , dacă α este un substantiv pentru care $\mathfrak{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha(w_i)$ și β este un adjectiv pentru care $\mathfrak{D}(\beta, w_i) = f_\beta(w_i)$, atunci $\mathfrak{D}(\langle \alpha, \beta \rangle, w_i) = f_{sa}(\mathfrak{D}(\alpha, w_i), \mathfrak{D}(\beta, w_i)) = f_{sa}(f_\alpha(w_i), f_\beta(w_i)) = f_\alpha(w_i) \cap f_\beta(w_i) = A_\alpha^i \cap A_\beta^i$.

Regula (iv) arată că, în cazul în care două semne oarecare, α și β , aparțin primului clasei substantivelor și al doilea clasei adjectivelor, și dacă designatum-ul lui α în w_i este exprimat prin regula $\mathfrak{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha(w_i)$, iar designatum-ul lui β în w_i este exprimat prin regula $\mathfrak{D}(\beta, w_i) = f_\beta(w_i)$, atunci designatum-ul sintagmei $\langle \alpha \beta \rangle$ va fi specificat prin regula $\mathfrak{D}(\langle \alpha \beta \rangle, w_i) = f_{sa}(w_i)$ unde $f_{sa}(w_i)$ are ca argumente designatum-urile semnelor α și, respectiv, β , adică $\mathfrak{D}(\alpha, w_i)$, $\mathfrak{D}(\beta, w_i)$. În aceste condiții, valoarea funcției f_{sa} (pentru cuplul de argumente $\mathfrak{D}(\alpha, w_i)$, $\mathfrak{D}(\beta, w_i)$) este reprezentată de intersecția funcțiilor $f_\alpha(w_i)$ și $f_\beta(w_i)$, adică de intersecția mulțimilor selectate de cele două funcții, pentru o anumită „lume posibilă”, luată ca argument.

Din exemplul analizat mai sus în detaliu, rezultă cu mai multă claritate în ce anume constă caracterul „compozițional” al sensului și, pe de altă parte, se poate înțelege cu mai multă ușurință ce trebuie înțeles prin formularea uzuală în conformitate cu care „sensul (general) al unei construcții este funcție de sensul fiecăruia dintre constituenții construcției respective”: funcția care reprezintă intensiunea unei sintagme constituite din *substantiv + adjectiv* are o valoare care este în întregime determinată de valoarea luată de fiecare dintre funcțiile reprezentând designatum-ul fiecăruia dintre constituenții sintagmei (deci de valorile luate de funcțiile f_α și f_β pentru diversele argumente posibile luate din clasa W , a lumilor posibile).

2° Sintagme de tipul *nume propriu (subiect) + verb (predicat)*. În cele ce urmează, ne vom opri la un alt exemplu, cu o structură gramaticală (și semantică) diferită, pentru a arăta în mod concret ce trebuie înțeles prin faptul că tipul de designatum asociat printr-o anumită regulă unei construcții *depinde de natura construcției respective*.

Vom considera, în continuare, situația în care o construcție este formată dintr-un *nume propriu* (semn individual) și un verb (cu funcție de predikat) pe lângă acest nume propriu. După cum se poate observa, categoria (gramaticală) la care aparține construcția pe care o avem în vedere este aceea de *propoziție*. Rezultatele la care vom ajunge trebuie înțelese ca având relevanță și pentru situațiile în care avem a face cu propoziții a căror structură este mai complexă. De exemplu, *subiectul* poate fi o *construcție* cu un sens rezultat dintr-o operație de „compunere” asemănătoare cu aceea la care ne-am referit mai sus, sub 1°, iar *predicatul* poate

fi, și el, o *construcție* predicativă, cu sensul rezultat dintr-o operație de „compunere”.

Vom avea în vedere un *tip* de propoziție și nu o propoziție determinată. Considerăm că α este un semn individual care îndeplinește funcția de subiect, iar β un verb predicativ (sau, eventual, un *grup* constituit din *verb + determinanți*). Propoziția are deci forma $\langle \alpha \beta \rangle$ (unde β poate fi, eventual, un *grup* de cuvinte (= semn complex)).

Întrucât α este un semn individual, regula semantică prin care i se specifică designația este $\mathcal{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha$, pentru care avem, pentru orice w_i , $f_\alpha(w_i) = \{x\}_\alpha^i$.

Pentru β avem următoarea regulă de designație: $\mathcal{D}(\beta, w_i) = f_\beta$, pentru care, pentru orice w_i , $f_\beta(w_i) = B_\beta^i$.

În acest moment avem la dispoziție noțiunile necesare pentru a defini o nouă funcție, f_v , care exprimă *sensul întregii construcții*. Această funcție, f_v , are rolul de a „compune” din conceptele reprezentînd intensiunea lui α și intensiunea lui β o *judecată*¹⁷ (v. mai sus, § 33.a.). Întrucât, așa cum am spus mai sus, o *judecată* poate fi *adevărată* (A) sau *falsă* (F), vom considera că funcția f_v pune în corespondență construcția respectivă (= *propoziția*) cu una și numai una din cele două valori, A sau F , în condiții specificate, în raport cu o anumită lume posibilă. În urma celor arătate, vom avea pentru cazul în care $\langle \alpha \beta \rangle$ este o propoziție:

(v) $\mathcal{D}(\langle \alpha \beta \rangle, w_i) = f_v$, astfel încît $f_v(\mathcal{D}(\alpha, w_i), \mathcal{D}(\beta, w_i)) =$
 $= A$ dacă și numai dacă $f_\alpha(w_i) \subset f_\beta(w_i) = A_i^\alpha \subset A_i^\beta$; în caz
 contrar, $f_v(\mathcal{D}(\alpha, w_i), \mathcal{D}(\beta, w_i)) = F$.

În regula (v), *adevărul* și *falsul* (A , respectiv, F) reprezintă *extensiunea* propoziției $\langle \alpha \beta \rangle$, în timp ce formula care urmează după *dacă și numai dacă* reprezintă *condiția* în care propoziția $\langle \alpha \beta \rangle$ este adevărată sau, așa cum se mai spune, „condiția de adevăr” a propoziției respective. Deci propoziția $\langle \alpha \beta \rangle$ este *adevărată* (= extensiunea ei este A , adică *adevărul*) în cazul în care „incluziunea” exprimată de propoziția respectivă (anume $f_\alpha(w_i) \subset f_\beta(w_i)$) are loc și aceeași propoziție este *falsă* (= extensiunea ei este F , adică *falsul*), în cazul în care *judecata* exprimată de propoziție este falsă (incluziunea $f_\alpha(w_i) \subset f_\beta(w_i)$ nu are loc).

O observație de o deosebită importanță pe care trebuie să o facem în legătură cu explicațiile de mai sus este aceea că *forma* condiției de adevăr pe care am arătat-o mai sus (ca și întregul conținut al acestei condiții) este valabil *numai* pentru propozițiile în care subiectul este un *semn individual* (= nume propriu sau pronume personal de persoana I sau a II-a): în cazul în care subiectul este exprimat printr-un substantiv comun precedat de *unii* sau *niște*, condiția de adevăr este ca *intersecția* mulțimii denumite de subiect cu mulțimea denumită de predicat să nu fie vidă (= să conțină cel puțin un singur element).

b. *Semne complexe* formate cu ajutorul „semnelor logice”. De multe ori semnele complexe sînt formate cu ajutorul unor semne care au exclusiv rolul de a *lega* între ele alte semne. De obicei, aceste semne, numite și *conectori*, fac parte din categoria celor care nu se referă la obiecte din universul de discurs, adică sînt *semne logice* (v. mai sus § 34.). Semnele

¹⁷ Pentru ideea că intensiunea unei propoziții este „judecata” pe care o exprimă v. Carnap, *lucr. cit.*, p. 27.

din această clasă nu au sens decât împreună cu semnele pe care le leagă. De aceea, unii le numesc semne *sincategorematice*. Lipsa de autonomie a semnelor din această clasă ne-a determinat să le tratăm în acest paragraf, consacrat caracterului *compozițional* al sensului.

Ca și în subparagraful precedent, ne limităm la examinarea câtorva exemple, cu intenția, pe de o parte, de a face mai intuitivă natura rolului pe care semnele logice îl au în „compunerea” semnelor și, pe de altă parte, de a face mai clară însăși „natura” semnificației semnelor logice.

1° Începem cu cel mai simplu caz, anume acela al unor particule negative ca *nu* sau *non-* (*ne-*). Dacă pornim de la ideea că un verb ca *dormi* are ca designatum (în „extensiune”) clasa de obiecte care cad sub incidența „conceptului-dormi”, atunci forma negativă a verbului, să spunem *nu doarme*, are ca extensiune acele obiecte care *nu* cad sub incidența „conceptului-dormi”, deci toate obiectele domeniului care *nu au* calitatea conținută de conceptul respectiv. În teoria mulțimilor, obiectele care nu fac parte dintr-o mulțime A , aparțin *complementului* mulțimii A , adică mulțimii $\bar{A}$.

Sensul unei particule negative ca *nu* este natural să fie specificat, deci, după cum urmează: dacă semnul α are ca extensiune mulțimea A_i^α , atunci adăugînd semnului α semnul negației, obținem un semn care are ca extensiune complementul mulțimii A_i^α , deci $\bar{A}_i^\alpha$. Prin urmare, se poate spune că negația atașată unui semn are rolul de a face ca semnul căruia i se atașează să aibă ca extensiune nu clasa de obiecte corespunzătoare semnului negat, ci complementul acestei clase.

Exact pe această idee se bazează modul în care este reprezentat rolul semantic al *negației*. În aceste condiții, intensiunea unei particule negative trebuie considerată a fi o funcție, f_{neg} , care are rolul de a „modifica” în acord cu cele arătate aici mai sus extensiunea cuvîntului la care particula negativă se atașează.

Vom spune deci că f_{neg} este o funcție care ia ca argument o altă funcție (de rang inferior) și care este intensiunea semnului căruia negația i se atașează. Așadar, dacă semnul α are ca intensiune funcția $f_\alpha(w_i) = A_i^\alpha$, atunci $f_{neg}(f_\alpha(w_i)) = \bar{A}_i^\alpha$. În mod mai exact, vom spune, folosind simbolism din subparagraful a al acestui paragraf, următoarele:

Fie γ o particulă negativă și α un semn descriptiv oarecare.

(i) $\mathfrak{D}(\gamma, w_i) = f_{neg}$ astfel încît pentru orice semn, α , pentru care are loc $\mathfrak{D}(\alpha, w_i) = f_\alpha(w_i) = A_i^\alpha$, $f_{neg}(\mathfrak{D}(\alpha, w_i)) = f_{neg}(f_\alpha(w_i)) = \bar{A}_i^\alpha$.

În conformitate cu (i), dacă pentru *doarme* avem regula $\mathfrak{D}(\text{doarme}, w_i) = f_d(w_i) = A_i^d$, atunci sensul sintagmei *nu doarme* este specificabil prin:

(ii) $\mathfrak{D}(\text{nu doarme}, w_i) = f_{neg}(\mathfrak{D}(\text{doarme}, w_i)) = f_{neg}(f_d(w_i)) = \bar{A}_i^d$.

Este clar că, în cazul în care argumentul funcției f_{neg} este constituit din funcția f_v (care, la rîndul ei, este, conform cu cele arătate sub a.1°, intensiunea oricărei propoziții de forma $\langle \alpha \beta \rangle$), vom avea pentru cazul în care *negația* se referă la o întregă propoziție, deci pentru $\gamma(\langle \alpha \beta \rangle)$:

$$\begin{aligned} \text{(iii)} \quad \mathfrak{D}(\gamma \langle \alpha \beta \rangle, w_i) &= f_{neg}(\mathfrak{D}(\alpha, w_i), (\mathfrak{D}(\beta, w_i))) = \\ &= f_{neg}(f_\alpha(w_i) \subset f_\beta(w_i)) = \overline{A_i^\alpha \subset A_i^\beta} \end{aligned}$$

(unde, ca și sub (ii), bara de deasupra expresiei $A_i^\alpha \subset A_i^\beta$ exprimă complementul mulțimii obținute prin incluziunea mulțimii A_i^α în mulțimea A_i^β).

adică situația în care există cel puțin un element al mulțimii A_i^α care *nu* aparține mulțimii A_i^β (sau, altfel spus, aparține complementului mulțimii A_i^β). Este evident că, în cazul în care A_i^α este o mulțime cu un singur element, relația $A_i^\alpha \subset A_i^\beta$ are loc exact în cazul în care unicul element al mulțimii A_i^α *nu* aparține mulțimii A_i^β sau, ceea ce este exact același lucru, aparține complementului mulțimii A_i^β , adică mulțimii $\overline{A_i^\beta}$.

2° Designatum-ul conjuncției *și*. În cele ce urmează, pentru simplificarea notației și pentru a ne conforma uzului general, atunci cînd vom vorbi despre designatum-ul unei propoziții oarecare, P , vom avea în vedere numai *valoarea ei de adevăr* și nu *și condiția ei de adevăr*; vom scrie deci, pur și simplu: $f_v(P, w_i) = A$ sau $f_v(P, w_i) = F$ fără a mai menționa *și condiția* în care P are, în w_i , valoarea A sau condiția în care are valoarea F .

În urma celor arătate, vom spune că $\mathcal{D}(\text{și}, w_i) = f_v^*$, deci că intensiunea lui *și* este funcția f_v^* , și această funcție se definește după cum urmează:

(iv) $\mathcal{D}(\langle P_1 \text{ și } P_2 \rangle, w_i) = f_v^*(\mathcal{D}(P_1, w_i), \mathcal{D}(P_2, w_i)) = A$ dacă și numai dacă $f_v(P_1, w_i) = f_v(P_2, w_i) = A$; în caz contrar, deci, dacă avem sau $f_v(P_1, w_i) = F$, sau $f_v(P_2, w_i) = F$ sau ambele, atunci $f_v^*(\mathcal{D}(P_1, w_i), \mathcal{D}(P_2, w_i)) = F$.

Se poate observa că valoarea A sau F pe care o atribuie funcția $\mathcal{D}$ propoziției P_1 și P_2 depinde în mod exclusiv de valorile A sau F pe care funcția f_v o atribuie fiecăreia dintre propozițiile legate prin *și*. Altfel spus, designatum-ul construcției P_1 și P_2 este „funcție” de designatum-ul fiecăreia dintre propozițiile constituente.

§ 38. Scurtă caracterizare a „semanticii intensionale”. Noțiunile de semantică prezentate în acest capitol aparțin unei teorii care, în momentul de față, este cunoscută și sub numele de „semantică intensională”. Aceste noțiuni pot fi găsite, în special, în lucrările lui Richard Montague¹⁸, M. J. Cresswell¹⁹ ș.a. În ce ne privește, am pornit de la concepte asemănătoare cu cele explicate mai sus în *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*²⁰.

Ideea că designatum-ul unui semn este de natură conceptuală sau în primul rînd de natură conceptuală are o veche tradiție în lingvistică²¹. Ceea ce caracterizează teoria descrisă aici mai sus sînt următoarele trăsături: (a) că sensul unui semn este considerat a fi nu numai concept, ci și „lucrul” (sau lucrurile) care cad(e) sub incidența conceptului respectiv; (b) că, în acord cu (a), designatum-ul (sensul) unui semn este constituit din *intensiune* (de natură conceptuală) și *extensiune* (de natură „obiectuală”); (c) că intensiunea unui semn se poate exprima (și se exprimă) formal cu ajutorul ideii de *funcție*; (d) că această funcție are rolul de a asocia fiecărui semn cîte o mulțime de obiecte selectate din totalitatea obiectelor aparținînd domeniului de discurs; (e) că „asocierea” de care vorbeam sub (d) se face în raport cu o „lume posibilă”; (f) că, prin (e), se admite că

¹⁸ Richard Montague, *English as a Formal Language*, în Bruno Visentini (ed.), *Linguaggi nella società*, Milano, 1970 (Edizioni di Comunità), p. 189–223; cf. și id., *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*, edited and with an introduction by Richmond Thomason, New-Haven, Connecticut, Yale University Press, 1974.

¹⁹ M. J. Cresswell, *Logics and Languages*, London, Methuen & Co., 1973.

²⁰ Cf. nota 16, mai sus.

²¹ Pentru o succintă trecere în revistă a principalelor concepții orientate în această direcție, cf. Emanuel Vasiliu, *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în AUBLLR XXXIII, 1984, p. 71–78.

„extensiunea” unui semn nu este totdeauna aceeași; (g) că, dacă, în mod tradițional, noțiunea de „semantică” este legată în primul rînd (dacă nu chiar exclusiv) de *cuvînt*, deci dacă, în mod tradițional, semantica are ca obiect *sensul cuvîntului*, teoria semantică prezentată în acest capitol are ca obiect *sensul oricărui semn*, deci și sensul unor *semne complexe*, rezultate din combinarea semnelor simple (cuvinte). Contribuția cea mai notabilă a „semanticii intensionale” (sau, cum i se mai spune, a „lumilor posibile”) decurge — credem — în primul rînd din (g): pe de o parte, se renunță la limitarea în nici un fel justificată a ideii de *sens* (sau *designatum*) la *sensul cuvîntului*; pe de altă parte, semantica intensională oferă și un mecanism formal coerent cu ajutorul căruia poate fi descris *sensul oricărui tip de semn (complex)* pornind de la *sensul elementelor constitutive ale construcției (= semn complex)*.

§ 39. Alte modalități de abordare a sensului. Conceptele semantice de care ne vom ocupa în acest paragraf sînt, în mare măsură, legate de ideea tradițională că obiectul de studiu al semanticii îl constituie *sensul cuvîntului* (cf. § 38., (g)).

a. Analiza semică. Inovația cea mai importantă pe care o aduce „analiza semică” în raport cu punctul de vedere tradițional este ideea că *sensul (unui cuvînt)* se poate descompune în unități semantice mai mici (seme) și că semele obținute prin operația de „descompunere” nu caracterizează numai *sensul unui singur cuvînt*, ci pot fi regăsite în *structura sensului unui număr mai mare de cuvinte*. De aceea, semanticianul nu mai este ținut să înregistreze și să descrie *sensul fiecărei unități lexicale (cuvînt) în parte*, ci, în momentul în care dispune de un inventar general de seme, poate specifica *sensul fiecărui cuvînt prin combinațiile de seme*, care îl disting de *sensul altor cuvinte*. *Sensul unui cuvînt este, deci, un fascicul de seme* (evident, distinct de alte fascicule).

Acest mod de a înțelege *sensul* ni se pare, în mod evident, influențat de ideea dezvoltată în fonologie, în conformitate cu care *fonemul* este văzut ca un *fascicul de trăsături (fonologice) distinctive*. Semele, ca „trăsături distinctive minimale de sens”, sînt identificate pe baza unui procedeu paralel cu cel utilizat în fonologie: cînd *sensul a două cuvinte este pus în contrast*, diferența minimală de sens dintre cele două cuvinte este considerată a fi un *sem* (sau o *trăsătură semantică distinctivă*). Pentru a ne referi la un exemplu discutat de Pottier²², diferența de sens dintre fr. *fauteuil* și fr. *chaise* constă în faptul că din *sensul celui dintîi* face parte și ideea „avec bras”, care lipsește din *conținutul de semnificație al celui de al doilea*. În consecință, diferența de sens exprimată prin „avec bras” este un *sem* al *cuvîntului fr. fauteuil*.

Paralelismul dintre semantică (văzută ca analiză semică) și fonologie a fost discutat și analizat pe larg de Coșeriu²³. Trebuie observat că „analiza semică” se bazează în mod esențial pe raporturile de *corelație* (deci *paradigmatice*, v. § 27. b.) dintre semne; de aceea această modalitate de analiză semantică se mai numește și *semantică paradigmatică*. În măsura în care, în analiza semică, se face în mod esențial uz de metodele lingvis-

²² B. Pottier, *Présentation de la linguistique. Fondements d'une théorie*, Paris, Klincksiek, 1967, p. 23—24.

²³ E. Coșeriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în *Travaux de linguistique et de littérature* 3, 1964, p. 139—186 și în special p. 150.

ticii structurale (aşa cum au fost descrise în § 39. a.), această modalitate de abordare a *sensului* este numită şi *semantică structurală* ²⁴, fără ca prin aceasta să înţelegem (sau să se înţeleagă) că „analiza semică” este singura modalitate de a face semantică structurală.

b. Teoria „cîmpurilor semantice”. Conform cu teoria pe care o avem în vedere, sensul cuvintelor este descris în termenii unui sistem de noţiuni considerat în mod independent de sensurile cuvintelor: cuvintele unei limbi date sînt grupate în interiorul diferitelor „cîmpuri semantice”, iar un „cîmp semantic” este constituit dintr-un „cuvînt împreună cu conceptele înrudite cu acesta” ²⁵. Un cîmp lexical corespunde totalităţii cîmpului conceptual. Aşadar, un cîmp conceptual este divizat prin intermediul cuvintelor care aparţin cîmpului respectiv. Sensurile cuvintelor aparţinînd aceluiasi cîmp lexical nu sînt altceva decît rezultatul acestei „diviziuni” a cîmpului. Suprafaţa cîmpului conceptual este „acoperită” de sensurile cuvintelor aşa cum suprafaţa unui mozaic este acoperită de piesele din care acesta este făcut. După cum observă S. Ohman, se poate spune că „imaginea mozaicului a însoţit teoria cîmpurilor [semantice, n.n.] încă de la începuturile ei” ²⁶. Distincţia cîmp conceptual/cîmp lexical (corespunzătoare distincţiei care se face de multe ori între „concept” şi „sens”) serveşte ca bază pentru două direcţii distincte de abordare a sensului: *semasiologia* şi *onomasiologia*. După K. Baldinger, diferenţa dintre cele două modalităţi de investigare a sensului trebuie înţeleasă după cum urmează: „Semasiologia porneşte de la semnificat (germ. Bedeutungsumfang) şi examinează diversele semnificaţii sau *sememe*, degajînd semele sau *differentiae specifica*; onomasiologia, dimpotrivă, porneşte de la concept, care [...] este independent de structura unei limbi date, pentru a descoperi designatum-urile, adică realizările lingvistice dintr-una sau mai multe limbi date” ²⁷.

Limitîndu-ne exclusiv la terminologia saussuriană (deci lăsînd la o parte, ca nerelevantă pentru discuţia noastră, distincţia semnificat/semem), putem considera că punctul de plecare al semasiologiei îl constituie *semnificatul* (cărui îi sînt uneori asociate mai multe *sememe*), în timp ce onomasiologia se bazează în mare măsură pe distincţia uzuală dintre *concept* şi *sens*.

²⁴ Pentru o prezentare de ansamblu a „analizei semice” (în domeniul romanic) şi a diverselor ei variante, v. E. Vasiliu, *Some Problems in Semantic Investigation*, în Rebecca Posner & John N. Green (eds.), *Trends in Romance Linguistics and Philology*, vol. II, The Hague, Paris, New York, Mouton, 1981; multe dintre cercetările româneşti de semantică din ultimii ani sînt în mod esenţial situate pe această linie de gîndire. Cf., pentru exemplificare, Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, Bucureşti, EARSR, 1976, Angela Bidu-Vrănceanu şi Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Timişoara, Facla, 1984, id., *Cuvinte şi sensuri*, Bucureşti, EŞE, 1988, Narcisa Forăscu, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane*, Bucureşti, TUB, 1978, id., *Probleme ale analizei semice şi studiul sinonimiei adjectivale*, în *Semantică şi semiotică*, sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald, Bucureşti, EŞE, 1981.

²⁵ S. Ohman, *Theories of the „Linguistic Field”*, în *Word*, 1953, nr. 9, p. 126.

²⁶ Id., *ibid.*, p. 103.

²⁷ K. Baldinger, *Sémantique et structure conceptuelle (Le concept de 'se souvenir')*, în *Cahiers de lexicologie*, 8, 1, 1966, p. 12–13.

Unii cercetători ²⁸ consideră că distincția (introdusă de Weisgerber) între *semasiologie* și *onomasiologie* este pur terminologică.

Din punctul de vedere al unei teorii saussuriene a semnului (ca și din punctul de vedere al teoriei „semelor”, de altfel), principala obiecție care se poate face (și s-a făcut) teoriei cîmpurilor semantice este următoarea: „sistemul conceptual” nu rezultă din investigarea structurii semantice a limbilor reale, ci este luat oarecum „din afară” și, ulterior, suprapus limbilor naturale ²⁹.

c. Semantica transformațională. Așa cum a fost gîndită în forma originală de J. J. Katz și J. A. Fodor ³⁰, semantica transformațională a fost concepută ca acea parte a teoriei transformaționale a limbii care are rolul de a asocia structurilor (propozițiilor) generate de o gramatică transformațională o „interpretare semantică”, deci de a asocia propozițiilor generate de gramatică cîte un sens ³¹.

Semantica transformațională — în varianta prezentată de cei doi lingviști menționați mai sus — are o trăsătură care o apropie de semantica discutată în acest paragraf, sub a, sub numele de analiză semică: sensul fiecărui element al lexiconului este reprezentat printr-un ansamblu de „trăsături semantice distinctive”, care nu sînt altceva decît analogul *semelor* din „analiza semică”, adică trăsături minimale de sens prin care elementele vocabularului diferă între ele ³². Așadar fiecare element, *A*, al vocabularului are asociată în lexicon o configurație de „trăsături semantice distinctive”: $(a_1 + a_2 \dots a_n)$. În exemplul (foarte general) la care ne referim, configurația $(a_1 + a_2 \dots a_n)$ reprezintă *sensul* elementului *A*.

Spre deosebire de semantica structurală (bazată pe „analiza semică” sau pe teoria „cîmpurilor semantice”), semantica transformațională își pune și problema „compoziționalității” sensului în termenii următori: pentru oricare două elemente ale vocabularului, *A*, *B*, al căror sens este reprezentat prin configurațiile $(a_1 + a_2 \dots a_n)$ și, respectiv, $(b_1 + b_2 \dots b_k)$, dacă *A*, *B* sînt astfel încît rezultă din aplicarea unei reguli gramaticale de forma $X \rightarrow A + B$, atunci sensul lui *X* este dat de o regulă semantică de „amalgamare” a celor două configurații corespunzătoare elementelor *A* și *B*, de forma:

$$X \rightarrow A(a_1 + a_2 \dots a_n) + B(b_1 + b_2 \dots b_k) = X(a_1 + a_2 \dots a_n) \\ (b_1 + b_2 \dots b_k).$$

²⁸ Cf. H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, Winter, 1952, p. 62; în B. Quadri, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung*, Bern, Francke, 1952, K. Baldinger, *Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks*, Berlin, Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1957, se poate găsi o discuție mai amănunțită a acestor termeni.

²⁹ În același sens trebuie interpretate și observațiile făcute de S. Ullmann, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, în *Word*, 1953, nr. 9, p. 226—227; B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în *Travaux de linguistique et de littérature*, 2, 1964, p. 110; Coseriu, *art. cit.* (v. nota 23 mai sus), p. 114.

Pentru o prezentare sintetică a teoriei „cîmpurilor lexicale” (cu privire specială asupra domeniului romanic) v. E. Vasiliu, *Some Problems in Semantic Investigation* (v. nota 24 mai sus), p. 91—94.

³⁰ J. J. Katz and J. A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, în J. A. Fodor & J. J. Katz (eds.), *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1965 (ed. a doua), p. 479—518.

³¹ Atragem atenția asupra faptului că, în forma originală din 1957, gramatica transformațională era concepută ca ansamblu de reguli (de combinare) care se aplică elementelor unui vocabular, în mod *independent* de semnificația elementelor vocabularului.

³² După cunoștințele pe care le avem, Katz și Fodor nu menționează nicăieri această nruđire esențială cu semantica bazată pe „analiza semică”.

Prin regula de mai sus, elementului X i se asociază o configurație de trăsături semantice distinctivă rezultată din alăturarea (sau *amalgamarea*, în terminologia celor doi autori) configurațiilor de trăsături care caracterizează fiecare dintre elementele prin care este „rescris” simbolul X ³³. O astfel de regulă face parte din ceea ce Katz și Fodor numesc „reguli de proiecție”, adică reguli care au rolul de a „proiecta” numărul *finit* de sensuri (cuprinse în lexicon) pe *mulțimea infinită* a propozițiilor generate de gramatică.

Această ultimă observație pune în evidență următoarele : (a) regulile de proiecție au, prin însuși felul în care sînt formulate, un *caracter recursiv* (= ele se aplică de un număr nelimitat de ori) ; prin aceasta, regulile de „amalgamare” a sensurilor seamănă cu regulile de „compunere” a sensurilor pe care le-am discutat în § 36.) ; (b) semantica transformatională, prin însăși prezența regulilor de „amalgamare”, se deosebește de semanticele de tip „structural” exact prin faptul că oferă o modalitate de a face explicit caracterul „compozițional” al sensului și de a arăta în ce mod sensul constituentilor *determină* în mod efectiv sensul construcției. Or, după cum se poate vedea din cele arătate în subparagrafele precedente, nici în lingvistica tradițională, nici în lingvistica structurală („analiza semică” sau teoria „cîmpurilor semantice”), această problemă nu apare în nici un fel.

În ciuda faptului că, prin (a) și, mai ales, (b), semantica transformatională marchează un progres evident al cunoștințelor noastre asupra structurii semantice a limbilor naturale, în măsura în care pentru Katz și Fodor semantica se reduce la investigarea *conceptelor* (sensul este indentificat exclusiv cu conceptul, ca și pentru lingvistica structurală), relația dintre *semn* și *obiect(e)* rămîne neelucidată (așa cum rămîne, de altfel, și în „analiza semică” sau în teoria „cîmpurilor semantice”³⁴.

§ 40. Considerații finale (asupra aspectelor teoretice discutate în paragrafele precedente). După cum am căutat să arătăm în Capitolul 1 și la începutul acestui capitol, în concepția lui Ch. Morris, într-un sistem semiotic *semnul* este un „vehicul” care are rolul de „intermediar” între realitate și cel care utilizează *semnul*. Conform terminologiei instaurate de Ch. Morris (pe care am preluat-o și noi), *obiectul* (a cărui natură o lăsăm în mod intenționat nespecificată) în legătură cu care se folosește *semnul* sau de care un subiect „ia cunoștință” prin intermediul *semnului* se numește *designatum*. *Modul* în care cineva ia cunoștință de un *obiect* prin intermediul *semnului* se numește *interpretant*. Într-un proces de semioză, alături de *semn* și *împreună cu acesta*, intervin, în concepția lui Ch. Morris, și alți doi factori : *obiectul* (din realitate) și *interpretantul*. Independent de faptul dacă „*obiectul*” de care *semnul* este „legat” (în procesul de semioză) este sau nu este „prezent”, orice *semn are o designație*, adică *se referă*, fie și numai în mod *virtual*, la *ceva* (*obiect*), chiar dacă, așa cum arată Ch. Morris, acest „*ceva*” este absent. Am putea spune, în termeni figurați, că *semnul*

³³ Forma regulii date de noi aici este puțin diferită de aceea pe care o dau cei doi autori (*loc. cit.*, p. 507) ; modificarea se datorește intenției noastre de a ne dispensa de o parte din aparatul formal utilizat de cei doi autori, aparat care ar fi făcut necesare explicații mai ample.

³⁴ O prezentare sintetică a semanticii transformatională (cu specială privire asupra domeniului romanic) poate fi găsită la E. Vasillu, *art. cit.* (v. notele 24, 29 mai sus), p. 101–105 ; cf. de asemenea Tzv. Todorov, *Recherches sémantiques*, în *Langages*, 1966, 1, p. 26–37 ; A. Rey, *Remarques sémantiques*, în *Langue française*, 1969, 4, p. 22–27.

este, în principiu, totdeauna *orientat către ceva*. Acest „ceva” este ceea ce unii numesc *referent*, iar în terminologia lui Ch. Morris este numit *designatum*.

Raportînd teoriile semantice discutate în acest capitol la concepția lui Morris asupra semnului, pe care am reluat-o pe scurt aici mai sus, se poate cu ușurință observa că nici „analiza semică” structurală, nici teoria „cîmpurilor semantice”, nici semantica transformațională nu acoperă întregul domeniu teoretic al semanticii, așa cum acesta este delimitat de Ch. Morris.

Aceasta se întîmplă pentru că, începînd de la F. de Saussure, teoriile semantice menționate se limitează în mod exclusiv la investigarea relației dintre *semn* și *concept*³⁵. În măsura în care „conceptul” (= *signifié*) din teoria lui F. de Saussure sau „sensul” așa cum e conceput de semantica structurală (inclusiv teoria „cîmpurilor semantice”) poate fi echivalat cu ceea ce Ch. Morris numește *interpretant*, se poate spune că aceste teorii nu au în vedere decît doi dintre cei trei termeni considerați de Morris a face parte din structura semnului: *semn* — *obiect* — *interpretant*. Altfel spus, întreaga problematică legată de *referință* rămîne în afara domeniului teoretic de investigație al tuturor teoriilor bazate pe ideea că în modul de funcționare a semnului intervin doar doi termeni: *semnul* și *conceptul* (*semnul* și *interpretantul*, pentru a transpune această caracterizare în terminologia lui Ch. Morris)³⁶.

Cele arătate în acest paragraf servesc și drept justificare a faptului că, în capitolul de față, am dat o dezvoltare mai mare prezentării făcute semanticii „intensionale” sau „a lumilor posibile”. Această semantică, după cum se poate observa, acoperă *întreg domeniul* de investigație teoretică, așa cum acesta a fost delimitat de Ch. Morris: cu ajutorul unui aparat formal care asigură exactitatea formulărilor, semantica intensională stabilește în mod clar și explicit raportul *intensiune—extensiune* (deci raportul *concept—obiect*) și, în special, aduce precizări asupra caracterului „compozițional” al sensului, precum și asupra modalităților efective de reprezentare formală a acestei proprietăți, esențiale, caracteristică pentru *semnul lingvistic*.

³⁵ În lucrarea *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, p. 16—19, am folosit termenul de *teorii de tip saussurian* pentru a ne referi la teoriile semantice care nuiau în considerație decît relația *semn—concept*; la p. 19—21 ne-am referit la inconvenientele pe care le prezintă o astfel de teorie.

³⁶ „A sign must have a designatum; yet obviously every sign does not, in fact, refer to an actual existent object” (Ch. Morris, *Writings* . . . , p. 20) sau „While every sign has a designatum, not every sign has a denotatum. A designatum is not a thing, but a kind of object or a class of objects — and a class may have many members, or one member, or no members. The denotata are the members of the class. This distinction makes explicable the fact that one may reach in the icebox for an apple that is not there and make preparation for living on an island that may never have existed or has long since disappeared beneath the sea” (Id., *ibid.*, p. 20—21).

Capitolul 7: PRAGMATICA

§ 41. **Considerații introductive.** După cum am văzut (cf. § 1.), domeniul de investigație al pragmaticii îl constituie, conform terminologiei instituite de Ch. Morris, „relația dintre semn și interpreți”¹, adică relația dintre semn și „agenții” (= vorbitori și/ sau auditori) procesului de semioză. După cum s-a observat², ceea ce se înțelege prin „relația semn—interpret” are nevoie de anumite clarificări.

În primul rând, vom încerca să vedem care este locul *pragmaticii* în raport cu *gramatica* și *semantica*. În al doilea rând, ca și atunci când am discutat despre *gramatică* (cf. cap. 5), vom încerca să arătăm care este raportul dintre *pragmatică* în sensul lui Morris și diferite alte domenii de cercetare tradiționale. Cu alte cuvinte, vom încerca să arătăm care este raportul dintre abordările tradiționale ale sistemului lingvistic și ceea ce Morris a considerat a cădea sub incidența *pragmaticii*. Atragem atenția că prin „tradițional” înțelegem aici (ca și în cap. 5) punctul de vedere care stă la baza cercetărilor teoretice care precedă în timp sau care nu se bazează pe triada *gramatică—semantica—pragmatică*, așa cum a fost definită de Ch. Morris.

În sfârșit, ne vom ocupa de acele cercetări (teoretice) în domeniul *pragmaticii* care nu-și au originea în teoriile tradiționale (inclusiv cele structuraliste) ale limbii.

§ 42. **Pragmatica în relație cu gramatica și semantica.** Orice investigație asupra unei limbi naturale pornește de la datele pe care le oferă *pragmatica*, adică de la datele oferite de un tip special de *comportament uman*, anume acela în care se folosesc *semne* (= semioză). Altfel spus, *datele* pe care se bazează analiza cercetătorului sînt oferite de acest tip special de comportament³. În măsura în care „abstragem” din totalitatea acestor date comportamentale numai pe acelea care privesc modul în care în această activitate semnele sînt folosite în raport cu obiectele (designata), rezultatele constatărilor noastre se subsumează *semanticii*; în măsura în care *abstragem* din totalitatea datelor comportamentale numai pe acelea care privesc modul în care semnele sînt puse în relație unele cu altele (pentru a forma expresii complexe), rezultatele constatărilor noastre

¹ Ch. Morris, *Writings* ..., p. 21.

² R. M. Martin, *Toward a Systematic Pragmatics*, Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1953, p. XI.

³ „Pragmatical observations are the basis of all linguistic research. We see that pragmatics is an empirical discipline dealing with a special kind of human behaviour and making use of the results of different branches of science (principally social science, but also physics, biology, and psychology)”. R. Carnap, *Foundations of Logic and Mathematics*, in J. A. Fodor și J. J. Katz (eds.), *The Structure of Language* ..., p. 422.

se subsumează gramaticii⁴ (sau *sintaxei*, conform cu terminologia lui Morris).

Cele arătate ne conduc la ideea că elementele unui proces de semioză nu sînt „în sine” nici *semantice*, nici *gramaticale* sau, evident, sînt și *semantice*, și *gramaticale* : clasificarea lor într-o rubrică sau alta depinde exclusiv de *punctul de vedere al cercetătorului*.

În ce privește *pragmatica*, trebuie observat că, prin însăși definiția ei ca domeniu al „relației semn—interpret”, se identifică cu însăși „activitatea de semioză”; căci, prin această activitate, *agenții* procesului folosesc un număr de obiecte numite *semne*, pe care le pun în legătură cu alte obiecte (*designata*) în conformitate cu o anumită *intenție*, anume aceea de a „influența” într-un mod determinant pe partenerul (*partenerii*) incluși în acest proces.

Pe de altă parte, trebuie relevată în acest context și următoarea idee a lui Ch. Morris : elementele de bază ale unui proces de semioză, anume *semnul*, *designatum*-ul, *interpretantul* și *interpretul*, nu au aceste calități „prin natura” lor, ci numai prin raportarea fiecăruia dintre ei la ceilalți (sau celălalt) : un obiect oarecare este un *designatum* numai în măsura în care un agent se referă la el printr-un *semn* ; un obiect oarecare este *semn* numai în măsura în care un agent îl folosește ca semn (al unui obiect) ; cînd un agent ia cunoștință în mod direct de un obiect, acest mod de „a lua cunoștință” este un *interpretant* numai în măsura în care este determinat de un *semn*⁵. Ar mai trebui adăugată la aceste observații ale lui Morris și următoarea : cineva este *interpret* (deci „agent” într-un proces de semioză) numai în măsura în care își realizează intenția de a influența pe altcineva prin intermediul unor obiecte care sînt *semne* în condițiile indicate mai sus și prin însuși faptul că, în aceste condiții, folosește *semne*. Am putea spune că *ceva* este semn totdeauna *pentru cineva* (care îl folosește și/sau care îl percepe ca *semn*). Formularea rezumativă de mai sus are — credem — calitatea de a pune în evidență faptul că însăși calitatea de *semn* a unui obiect este o consecință a unei *întrebuințări* specifice a obiectului respectiv *de către cineva*. Prin urmare, trebuie să acceptăm ideea că relația cu un „interpret” este aceea care conferă unui obiect calitatea de semn.

Mai departe, ținînd seamă de faptul că relația unui obiect cu agentul definește nivelul *pragmatic* al semiozei, putem găsi în considerațiile de mai sus o explicație a faptului că atît relația semn—obiect (*semantică*), cît și relația semn—semn (*gramatică*) sînt ambele date observației în primul rînd ca *fapte de pragmatică*. De aici și ideea unor cercetători că atît sintaxa, cît și semantica sînt „inseparabile” de pragmatică și, în consecință, tot de aici tendința acestora de a descrie aspectele semantice și/sau gramaticale dintr-o perspectivă pragmatică⁶. Totuși, dacă este adevărat că relația pragmatică dintre semn și agent străbate întreaga textură a structurii

⁴ Ch. Morris, *Writings* ..., p. 21—22.

⁵ Ch. Morris, *loc. cit.* ..., p. 19—20.

⁶ Pentru conceptele semantice analizate (și definite) din perspectiva pragmatică, v. H. I. Grice, *Meaning*, în A. D. Feinberg, L. A. Jakobovits, *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, p. 53—59 ; unii cercetători consideră că limba poate fi descrisă *integral* (semantică și gramatică) în termeni pragmatice, cf. J. Searle, *Les actes de langage*, Traduction française par Hélène Pauchard, Paris, Hermann, 1972 ; J. Bonett, *Linguistic Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976. Pentru o prezentare mai amănunțită a acestui punct de vedere, v. D. Chițoran, Alexandra Cornilescu, *Elements of English Pragmatics*, București, TUB, 1985, p. 9—10.

oricărei limbi naturale, deci ne este dată *împreună cu* obiectul de cercetare, nu este mai puțin adevărat că cercetătorul poate să-și concentreze atenția în mod *exclusiv* asupra unui mod specific de manifestare a relației *semn—agent*, anume : a) raportul pe care un agent îl stabilește între un semn determinat și un obiect determinat, sau b) raportul pe care un agent îl stabilește între un semn și alt(e) semn(e) (realizînd un „semn complex”). În primul caz, cercetătorul se ocupă, după cum am văzut, de *semantică*, în al doilea caz, de *gramatică*. În ambele cazuri însă cercetătorul „face abstracție” de faptul că atât relația *semn—obiect*, cît și relația *semn—semn* sînt un fel de „părți” ale *actului de semioză efectuat de cineva (agent)*. Am putea spune că, dacă la relația *semn—agent* avem acces *prin simpla observație* (relația menționată fiind un „dat” al observației), la celelalte două relații (*semn—obiect* și *semn—semn*) ajungem pe cale mentală, printr-o operație de *analiză* (a relației *semn—agent*) și de *izolare* (a *modului de manifestare* a relației „date”) de relația însăși.

Ajunși în acest punct, ne putem întreba : care anume rămîne obiectul de studiu specific al pragmaticii, de vreme ce domeniul relației *semn—agent* pare a fi epuizat prin descrierea manifestării acestei relații în *gramatică* și *semantică*?

Un răspuns acceptabil, însă (la prima vedere, cel puțin) prea „speculativ”, pare a fi următorul : obiectul de investigație al pragmaticii este constituit de *relația semn—agent „în sine”*, adică oarecum independent de concretizările sale prin relații semantice și sintactice. Ar fi deci vorba de rezultatul unei noi „abstrageri”, de data aceasta a relației „în sine” din modalitățile ei de manifestare (*gramaticală* și *semantică*).

Pe de altă parte, într-un mod concret, putem delimita domeniul pragmaticii spunînd că aceasta se ocupă de *determinarea* tuturor modalităților de manifestare a relației *semn—agent*, adică de precizarea *modului* în care relația *semn—agent* se constituie într-un fel de element-motor care face ca un proces de semioză să aibă loc. Ar fi deci vorba de un fel de recompunere a unității semiotice primordiale (dintre *pragmatică*, pe de o parte, *semantică* și *gramatică*, pe de altă parte). Mai simplu spus : dacă *semantica* și *gramatica* ne arată *cum este* un sistem semiotic, *pragmatica* are scopul de a ne arăta *ce se face* cu un sistem semiotic sau, cu alte cuvinte, de a descrie relația *semn—agent in actu*. Este evident că, pentru realizarea acestui scop, *pragmatica* trebuie să aibă la dispoziție o serie de concepte clare, care rezultă din investigarea oarecum „anatomică” a procesului de semioză (realizată prin cercetarea separată a celor două moduri de manifestare : prin *semantică* și prin *gramatică*, adică în sensul celor arătate în cap. 5 și 6).

§ 43. *Pragmatica „tradițională”*. Prin acest titlu nu vrem să acredităm ideea că „pragmatica” în sensul lui Morris și-ar avea originea în lingvistica prestructuralistă. Ceea ce vrem să facem în acest paragraf este numai să punem în lumină faptul că cercetările în domeniul pragmaticii sînt premergătoare apariției *conceptului teoretic* de „pragmatică”. Pe de altă parte, vrem să arătăm că, în special în lingvistica teoretică de orientare structuralistă, s-a produs chiar o cristalizare a unor concepte care, evident, cad sub incidența pragmaticii în sensul lui Morris. Acest paragraf îl consacram în special analizei acestor concepte.

a. **Lingvistica presaussuriană.** 1° Una dintre ideile „pragmatice” de bază apărute în perioada prestructuralistă este aceea a legăturii esențiale dintre *limbă* și *psihicul* (vorbitorului)⁷. Fondatorii școlii „neogramatice”, Hermann Osthoff și Karl Brugmann, au meritul de a se fi delimitat de predecesorii lor prin aceea că au pus un accent deosebit pe ideea că limba nu este o entitate de natură pur fizică (așa cum era considerată de către adepții concepției „naturaliste” a limbajului), ci că „trăiește în și prin colectivitatea indivizilor vorbitori”. Ei reproșează cercetătorilor care i-au precedat, ca și contemporanilor care continuă linia mai veche de gândire, faptul că „au acordat o atenție excesivă părții fizice a limbajului, neglijând cu totul elementul psihic”⁸.

Referindu-se la concepția lui A. Leskien (care, la rîndul său, l-a urmat pe Scherer), Osthoff și Brugmann scot în evidență următoarele două idei: „întîi, că limba nu-i un lucru care se găsește în afara și deasupra oamenilor și nici nu duce o viață a ei proprie, ci își are adevărata existență numai în individ [...], iar al doilea, că activitatea psihică și fizică a omului de a-și însuși limba moștenită de la ascendenți, de a reproduce și forma din nou imaginile fonetice primite în conștiință, trebuie să fie, în esență, aceeași de cînd lumea”⁹.

Așadar limba nu este o „entitate autonomă”, ci există în individ, iar achiziționarea (și transmiterea) ei este o *activitate* a omului. Ni se pare evident că acest mod de a concepe limba ne duce cu gîndul la *relația semn—agent*, de care avea să vorbească Ch. Morris cîteva zeci de ani mai tîrziu și care constituie obiectul *pragmaticii*.

Legătura dintre *limbă* și *psihologia* vorbitorilor ocupă un loc și mai important (devenind chiar un fel de *principiu explicativ* pentru anumite aspecte ale limbajului, în special pentru schimbările pe care la suferă) în teoria lui Karl Vossler, teorie care stă la baza așa-numitei școli lingvistice „idealiste”. Pentru Vossler, ca și pentru școala „idealistă”, „«spiritul limbii» este forța care constituie și întregeste propoziția cu elementele ei alcătuitoare: cuvintele și sunetele. În concepția idealistă, *limba apare ca o expresie a sufletului omenească*” [s. m., E.V.]¹⁰.

Unul dintre lingviștii care au contribuit la constituirea „școlii idealiste” a fost Wilhelm von Humboldt¹¹. În concepția lui W. von Humboldt, limba este legată de „sufletul” uman prin aceea ce el a numit „*innere Sprachform*” (= formă (lingvistică) internă). Iorgu Iordan¹² dă următorul citat, cu scopul de a explica termenul: „Elementul constant și uniform, existent în munca pe care o depune spiritul pentru a transforma sunetul articulat în expresie a gîndirii, conceput cît mai complet posibil în raporturile lui și prezentat în mod sistematic, alcătuiește forma limbii”. Mai departe, Iorgu Iordan citează din nou: „Limba este prezentă pentru suflet în totalitatea ei, adică fiecare parte din ea se comportă în așa fel, încît corespunde altor părți, rămase încă nelămurite, și unui tot determinat prin

⁷ În acest subparagraf, folosim, după cum se va vedea, în mod extensiv informațiile bibliografice care se găsesc în lucrarea profesorului Iorgu Iordan *Lingvistica romanică. Evoluție—curenți—metode*, București, 1960, EARSR.

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 21.

⁹ Hermann Osthoff, Karl Brugmann, (prefața la) *Morphologische Untersuchungen*, I. Teil, Leipzig, 1878, p. XII—XIII (ap. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 22—23).

¹⁰ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 89.

¹¹ Id., *ibid.*, p. 110.

¹² Id., *ibid.*, p. 111.

suma fonemelor și prin legile spiritului sau, mai degrabă, apt de a fi creat¹³. Sau, în continuare, „Limba nu s-ar putea inventa dacă tipul ei n-ar exista de mai înainte în mintea omului”¹⁴.

Se poate observa, din pasajele reproduse mai sus, că, pentru W. von Humboldt, „forma internă” reprezintă un fel de „tipar” sau „model” existent în spiritul uman, care, într-un anumit sens, îi „dirijează” activitatea lingvistică.

Ideea de „formă internă”, așa cum a formulat-o W. von Humboldt, este suficient de obscură¹⁵, oricum; pentru discuția noastră, ni se pare importantă următoarea observație a lui Iorgu Iordan: „Această «formă interioară a limbii» face parte din constituția intimă și primordială a sufletului omenesc”¹⁶.

Pentru Benedetto Croce, care, și el, se număra printre cei care au pus bazele „idealismului” lingvistic¹⁷, „limbajul este cea dintâi manifestare a spiritului”¹⁸. Mai departe, ceea ce Croce numește „formă estetică” nu este altceva decât limbajul „luat în sensul lui cel mai pur și în toată extensiunea lui adevărată și științifică”¹⁹. Comentînd ideile lui B. Croce, Iorgu Iordan arată: „Dacă expresia lingvistică și cea artistică sînt identice, urmează că aceeași disciplină se va ocupa de amîndouă”²⁰.

2° O altă idee care este de natură „pragmatică”, în sensul lui Morris, și care nu este independentă de faptul că limba este esențial legată de psihicul uman, este aceea că limba este o *activitate*, și nu un „lucru”; este — cum considera Humboldt — nu un *ἔργον*, ci o *ἐνέργεια*.

Ca „activitate” limba presupune existența unor „agenți” (care desfășoară această activitate), astfel că, încă o dată, concepția conform căreia limba este o manifestare a psihicului uman se întîlnește cu pragmatica, așa cum avea să fie concepută cu cîteva zeci de ani mai tîrziu de către Morris.

3° Fiind legată de „psihicul uman”, limba apare, în mod firesc, legată de *colectivitatea* care o vorbește, în măsura în care activitatea psihicului individual este, în mod firesc, condiționată de colectivitatea la care aparține individul. Ajungem astfel la o nouă idee de natură „pragmatică” a lingvisticii tradiționale, anume aceea că limba este social (și deci și cultural) condiționată. Ideea că limba „trăiește în și prin colectivitatea indivizilor vorbitori”²¹ este destul de răspîndită printre lingviști începînd din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Ideile filozofului german W. Wundt sînt discutate în epocă în legătură cu conceptul de *psihologie lingvistică* (germ. Sprachpsychologie) pus în circulație de către acesta²², care acreditează

¹³ Loc. cit.

¹⁴ Id., *ibid.*, p. 111; citatele făcute de Iorgu Iordan sînt din B. Delbrück, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung*, VI Auflage, Leipzig, 1919, p. 51—52. La rîndul său, Delbrück citează în pasajele reproduse pe W. von Humboldt.

¹⁵ În această situație, au apărut ca necesare o serie de clarificări ulterioare; pentru prezentarea unora dintre aceste clarificări, v. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 111 și urm.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 111.

¹⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 110.

¹⁸ Benedetto Croce, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, ed. a 5-a, Bari, 1922, p. VIII (ap. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 116).

¹⁹ Id., *ibid.*, p. VIII (ap. Iorgu Iordan, *loc. cit.*).

²⁰ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 119.

²¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 21.

²² W. Wundt, *Völker Psychologie*, ed. I, Leipzig, 1900 (ap. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 93), în special vol. I, *Die Sprache*.

ideea că limba este o manifestare a „psihologiei popoarelor”. Avem a face deci nu numai cu o condiționare a limbii de către „psihicul individual”, ci și de către „psihicul colectiv”. De această idee nu este străin nici W. von Humboldt : „limba este oarecum manifestarea exterioară a spiritului popoarelor ; limba este spiritul lor și spiritul lor este limba lor ; amândouă trebuie considerate ca fiind identice”²³.

4° Ideea că limba reprezintă o manifestare a „spiritului” unei colectivități trebuie pusă în legătură cu interesul care se manifestă pentru *limba vorbită*. Acest interes se manifestă încă din perioada școlii neogramatice : „Osthoff și Brugmann recomandau stăruitor cercetarea limbilor și a dialectelor vorbite în prezent, pentru că numai pe acestea le putem observa direct (în special *din punctul de vedere al chipului cum funcționează limbajul omenesc* [s.m., E.V.]). Către sfârșitul secolului trecut dorința corifeilor neogramatici începe să se realizeze. Este adevărat că graiurile populare se bucuraseră și mai înainte de atenția multor oameni, pe care-i atrăgea, ca un ecou al romantismului, *viața mulțimilor anonime, sub toate aspectele ei, printre ele și limba* [s.m., E.V.]. [...] De-abia cu Ascoli dialectologia devine o disciplină într-adevăr științifică”²⁴.

Interesul pentru limba vorbită ni se pare a fi, în fond, interesul pentru ceea ce am numit în § 42. sistemul semiotic *in actu*.

Se poate spune că examenul sistematic și amănunțit întreprins de dialectologi (începând de la Ascoli) a pus în evidență faptul că relația *semn-agent* (de care vorbește Morris și pe care am menționat-o în §42. ca obiect al pragmaticii) se manifestă în mod concret și determinant prin ceea ce am putea numi „dispoziția teritorială” a agenților. În măsura în care aspectul menționat ține de *pragmatică*, sîntem îndreptățiți să considerăm că întreaga dialectologie (independent de metodele concrete pe care le utilizează) reprezintă o *abordare pragmatică* a sistemului lingvistic²⁵.

5° Ca expresie a spiritului (unui individ sau al unei colectivități), limba este *istoric determinată*. Modul de funcționare a unui sistem semiotic este deci influențat de *istoria agenților* care intervin în procesul de semioză.

Întrucît în limbă „se exprimă sufletul omenesc”, studiul limbii este o *disciplină istorică*. Acesta este în esență și punctul de vedere al lui Vossler²⁶. Ținînd seamă de punctul de vedere formulat mai sus, putem considera, alături de D. Chițoran și Alexandra Cornilescu²⁷, că întreaga istorie a limbii cade sub incidența *pragmaticii* (înțeleasă în spiritul celor arătate în § 42.). În măsura în care, pentru Vossler, limbajul este în mod esențial *expresie* a spiritului, studiul acestuia aparține „istoriei *stilului și literaturii*” [s.n. E.V.]²⁸.

Pornind de la o idee asemănătoare (anume de la aceea că faptul de limbă este fapt de *expresie*), B. Croce ajunge, după cum am văzut, la

²³ Ap. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 115.

²⁴ Id., *ibid.*, p. 38 ; cf. și p. 16—17 ; „Ascoli a recunoscut din capul locului ce folos mare poate aduce lingvisticii generale studiul graiurilor populare, căci înțelegea un lucru, care nici astăzi nu pare a fi admis de către partizanii fanatici ai istorismului, anume că observarea directă a fenomenelor lingvistice, aplicată asupra limbajului viu, nu poate spune cu destulă siguranță cum se vor fi petrecut modificările de tot felul în fazele anterioare ale unui idiom oarecare, pe cînd reciproca nu este totdeauna adevărată”.

²⁵ D. Chițoran, Alexandra Cornilescu, *op. cit.*, p. 6 : „the study of language varieties is [...] a pragmatic problem”.

²⁶ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 88.

²⁷ D. Chițoran, Alexandra Cornilescu, *op. cit.*, p. 6 : „the historicity of natural language is another² pragmatic feature of languages, being a consequence of changes in users and contexts”.

²⁸ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 89.

concluzia că expresia lingvistică urmează a fi cercetată de aceeași disciplină care are ca obiect expresia *artistică* (anume *estetică*) ²⁹.

Metoda „stilistică” de descriere a limbilor de care a vorbit Vossler este utilizată în mod consecvent de către unul dintre cei care i-au adoptat și dezvoltat ideile, anume de Leo Spitzer. Pentru Spitzer, *principiul explicativ* al tuturor faptelor de limbă îl constituie „psihologia individuală”, așa cum se reflectă în *faptul de stil* ³⁰.

6° Prin prezentarea sumară a aspectelor teoretice și metodologice cu caracter pragmatic din perioada prestructuralistă am încercat să punem în lumină următoarele aspecte: a) că o serie de idei „tradiționale” privitoare la *natura* însăși a fenomenului lingvistic privesc raportul *semn-agent* și, în consecință, cad sub incidența noțiunii de *pragmatică*, în sensul lui Ch. Morris; b) că, în consecință, însăși modalitatea și direcțiile de investigare tradițională a fenomenului lingvistic sînt *de natură pragmatică*; c) că, prin b), domenii întregi ale investigației tradiționale (evoluția istorică a limbilor, stilistica descriptivă și/sau istorică, dialectologia) sînt, în esență, investigații asupra *pragmaticii* limbilor naturale.

C₃ b. Distincția „*langue* — *parole*” și *pragmatica* ³¹. Una dintre distincțiile fundamentale introduse de Ferdinand de Saussure este distincția *langue/parole* (= limbă/vorbire). Vom încerca să arătăm în acest subparagraf că distincția la care ne referim poate fi privită ca un fel de primă încercare de a delimita *pragmatica* de celelalte două componente ale unui sistem semiotic (gramatica și semantica).

Pentru F. de Saussure, limbajul reprezintă un conglomerat eteroclit de elemente de natură socială, psihică, fizică etc. Din punctul de vedere al lui F. de Saussure, limba nu se confundă cu *limbajul*, ci este numai o parte, esențială, a acestuia și constă dintr-un „ansamblu de convenții necesare adoptate de corpul social pentru a permite indivizilor exercitarea facultății [de limbaj]” ³².

În opoziție cu limbajul (multiform și eteroclit), *limba* este un tot în sine ³³. Acest „tot” este un instrument „creat și pus la dispoziția” individului de către colectivitate, pentru ca acesta să-și poată actualiza capacitatea de a „articula cuvinte” ³⁴. Convenția socială se reflectă în mod esențial, după F. de Saussure, în relația care se stabilește între semne și conceptele care le corespund (în terminologia adoptată de noi: între *semne* și *designata*): „Între toți indivizii legați prin limbaj se stabilește un fel de medie: toți vor reproduce — desigur, nu exact, ci [numai] aproximativ — aceleași semne unite cu aceleași concepte” ³⁵.

Deși parte a „limbajului” (care conține și un important element psihic), ceea ce F. de Saussure numește *limbă* nu conține elementul „psihologic” al limbajului, întrucît, după părerea sa, „execuția [= actuali-

²⁹ Id., *ibid.*, p. 119.

³⁰ „Mereu și pretutindeni el [= L. Spitzer, n.m., E.V.] caută să înțeleagă, cu ajutorul psihologiei individuale, în ce mod a luat naștere o inovație lingvistică, în ce împrejurări s-a produs și răspîndit cutare modificare, fie foarte veche, fie recentă, aparținînd limbii comune (scrise ori vorbite) sau graiurilor populare”. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 140.

³¹ Pasajul care urmează reproduce ideile din articolul nostru *Distincția „langue — parole” și pragmatica*, SCL, XLI, 1990, nr. 4, p. 393—398.

³² Saussure, *Cours* ..., p. 25.

³³ Id., *loc. cit.*

³⁴ Id., *ibid.*, p. 27.

³⁵ Id., *ibid.*, p. 29.

zarea convențiilor, n.m. E.V.] nu este niciodată făcută de către masă; ea este totdeauna individuală”³⁶. Acest element *individual* prin care se manifestă „limba” este numit de Saussure *vorbire* (fr. parole).

După cum subliniază F. de Saussure, prin separarea *limbii* de *vorbire* se realizează (a) separarea a ceea ce în limbaj este *social* de ceea ce este *individual* și, de asemenea, (b) separația dintre ceea ce este *esențial* de ceea ce este *accesoriu* și mai mult sau mai puțin *accidental*³⁷.

Pentru înțelegerea mai exactă a distincției saussuriene, cităm și următoarele observații făcute de autorul *Cursului*..., în legătură cu distincția pe care o discutăm aici: „Limba există în colectivitate sub forma unei sume de amprente depuse în fiecare creier, aproape ca un dicționar, ale cărui exemplare identice sînt repartizate între indivizi [...]. Este, deci, ceva care există în fiecare dintre ei, fiind în același timp comun pentru toți și plasat în afara voinței depozitarilor”³⁸.

În ce privește modul de existență a *vorbirii* în colectivitate, F. de Saussure observă: „Aceasta este suma a ceea ce oamenii [= vorbitorii din colectivitate, n.m., E.V.] spun și înțeleg și conține [*vorbirea*, n.m., E.V.]: a) combinațiile individuale dependente de voința celor care vorbesc, b) acte de fonație, de asemenea voluntare, necesare pentru executarea acestor combinații. Așadar *nu există nimic colectiv* [s.m., E.V.] în *vorbire*. Manifestările ei [= *vorbirii*, n.m., E.V.] sînt *individuale* și *momentane* [s.m., E.V.]”³⁹.

Pentru a vedea mai clar care este relația dintre opoziția *limbă*—*vorbire*, pe de o parte, și, pe de altă parte, noțiunea de pragmatică, așa cum am definit-o în §1., trebuie să observăm că noțiunea de *limbă* este obținută de F. de Saussure prin „eliminarea” din totalitatea eteroclită a faptelor de limbaj a tot ceea ce este considerat a ține de *etnologie*, a tuturor relațiilor existente între istoria unei limbi și „istoria unei rase” sau a unei civilizații⁴⁰ și, adăugăm noi, a tot ceea ce ține de elementele *individuale* (= nedeterminate social) care apar în *vorbire*. După cum am văzut, elementele definitorii (și esențiale) pentru *limbă* sînt: ① relația dintre semn și designatum (= semnificant și semnificat), care nu este instituită de individ, ci îi este impusă acestuia de către colectivitate și ② modul de „organizare” a semnelor (înțelegînd prin aceasta „relațiile asociative” dintre semne, relații existente, probabil, în „creierul” fiecărui vorbitor, împreună cu „dicționarul” pe care fiecare membru al colectivității îl are mental la dispoziție, precum și „relațiile sintagmatice”, adică relațiile care fac posibilă „articularea cuvintelor”). Evident că nici relațiile asociative, nici cele sintagmatice nu sînt „institute” de individ, ci sînt „învățate” de acesta de la colectivitate, prin însușirea *convențiilor* (sociale) de folosire a semnelor⁴¹.

Am putea spune că ceea ce F. de Saussure numește „limbă” reprezintă un fel de „schemă” de asociere între semnificanți și semnificații, de asociere mentală a semnelor (relații asociative), precum și de asociere „în

³⁶ Id., *ibid.*, p. 30.

³⁷ Id., *loc. cit.*

³⁸ Id., *ibid.*, p. 38.

³⁹ Id., *loc. cit.*

⁴⁰ Id., *ibid.*, p. 40.

⁴¹ Cele arătate sub (b) nu sînt, desigur, formulate explicit de F. de Saussure în capitolele analizate de noi în acest paragraf. Ele rezultă însă suficient de clar din felul în care F. de Saussure prezintă noțiunile de „relație asociativă” și „relație sintagmatică” (v. aici mai sus, Cap. 5) în momentul în care aceste explicații sînt corelate cu unele formulări din citatele făcute de noi mai sus.

lant” a semnelor (relații sintagmatice). Este drept că, în ce privește asocierile sintagmatice, individul dispune de mai multă libertate, în sensul că poate să stabilească sau să nu stabilească unele relații sintagmatice (adică poate să folosească sau să nu folosească anumite construcții). Cu toate acestea, existența anumitor convenții și în acest domeniu nu poate fi ignorată: în română, de exemplu, după prepoziția *contra* numele trebuie să stea în genitiv, după un verb intransitiv nu poate apărea un substantiv cu funcția de obiect direct etc. Acest caracter în mai mică măsură dirijat de convenții stricte și, prin aceasta, în mai mare măsură tolerant în raport cu „inițiativele” individuale a făcut pe unii cercetători (inclusiv pe F. de Saussure) să se întrebe dacă nu cumva sintagmatica, în general, și „sintaxa”, în particular, sînt domenii care aparțin vorbirii, și nu limbii. Concluzia lui F. de Saussure nu este tranșantă: el consideră doar că la nivel sintagmatic este mai greu de distins între ceea ce ține de *limbă* (deci este socialmente determinat) și ceea ce ține de *vorbire* (deci este un domeniu de manifestare a individualului) ⁴².

Încercînd să punem în termenii semioticii lui Morris cele discutate mai sus, putem spune că ceea ce F. de Saussure considera a cădea sub incidența conceptului de *limbă* coincide în mod destul de clar cu ceea ce noi, urmîndu-l pe Morris, am încadrat în componentul *gramatical* (v. Cap. 5) și cel *semantic* (v. Cap. 6) al semiozei.

Ajunși în acest punct, ne putem pune întrebarea la care vrem să răspundem în subparagraful de față: care dintre conceptele utilizate de F. de Saussure se referă la fapte de pragmatică în sensul lui Ch. Morris (și în sensul celor arătate de noi în acest capitol în §42.)?

Răspunsul cel mai spimplu pare a fi că ceea ce înțelege F. de Saussure prin *vorbire* este în mod evident unul dintre conceptele care pot fi introduse cu cea mai mare ușurință în domeniul pragmaticii: de fapt, „vorbirea” este domeniul în care se încadrează tot ceea ce ține de *modul individual de utilizare a limbii*. Avem, prin urmare, de a face cu *relația* (= întrebuințare) dintre agent și sistemul de semne (așa cum este acesta specificat prin *gramatică* și *semantică*). Problema se complică însă în momentul în care luăm în considerație și alte aspecte avute în vedere de către F. de Saussure în legătură cu distincția *limbă*—*vorbire*. E vorba de o serie de elemente care aparțin la ceea ce F. de Saussure numește *limbaj*, dar care nu fac parte din *limbă*, precum și de faptul că în domeniul *gramaticii* (în speță, în *sintagmatică*) este mai greu de delimitat ceea ce aparține *limbii* de ceea ce aparține *vorbirii*; este vorba deci de faptul că în anumite domenii ale *gramaticii* intervin determinări de natură *pragmatică* (= care țin de „vorbire”, în sens saussurian).

Dintre elementele de limbaj care nu fac parte din *limbă*, F. de Saussure se oprește mai pe larg asupra „fonației” (= producerea sunetelor) ⁴³. Acest aspect aparține *vorbirii* (deci *pragmaticii*) întrucît privește „activitatea subiectului vorbitor” (= agentului) și trebuie investigat cu mijloacele puse la dispoziție de alte științe ⁴⁴.

⁴² F. de Saussure (*Cours* ..., p. 172—173) se întreabă dacă nu cumva sintagmatica ține exclusiv de *vorbire* (și nu de *limbă*); concluzia discuției sale este următoarea: „Il faut reconnaître que dans le domaine du syntagme il n’y a pas de limite tranchée entre le fait de langue, marqué de l’usage collectif et le fait de parole, qui dépend de la liberté individuelle” (p. 173).

⁴³ Id., *ibid.*, p. 36—37.

⁴⁴ Id., *ibid.*, p. 37.

Trebuie remarcat, în stîrșit, că distincția limbă — vorbire este rezultatul încercării lui F. de Saussure de a delimita cît mai exact obiectul propriu-zis al lingvisticii și, prin aceasta, de a delimita cît mai exact lingvistica de alte discipline care au ca obiect de studiu diversele activități umane (etnologie, antropologie, psihologie socială etc.) sau fenomenul lingvistic privit în relație cu istoria unei „rase” sau a unei civilizații⁴⁵. Pentru F. de Saussure, toate elementele de limbaj care nu țin de *limbă* (fr. *langue*) „fac obiectul de studiu al lingvisticii externe”⁴⁶; aceasta nu înseamnă însă că F. de Saussure contestă „importanța” acestor aspecte. Dimpotrivă, el face observația că în primul rînd *aceste* aspecte sînt avute în vedere în mod tradițional atunci cînd se vorbește despre studiul limbajului⁴⁷.

Înainte de a încheia examenul întreprins mai sus asupra relației dintre cuplul saussurian *limbă — vorbire* și noțiunea de *pragmatică*, vom încerca să facem o prezentare sintetică a principalelor rezultate la care am ajuns în urma acestei investigații :

1° În primul rînd, noțiunea de *vorbire* este aceea care ne permite să considerăm că *pragmatica*, așa cum este concepută în semiotică (cf. mai sus §1.), poate fi regăsită într-o anumită formă și în structuralismul saussurian.

2° În măsura în care *limba* (în sens saussurian) reprezintă tot ceea ce în limbaj este bazat în mod exclusiv și esențial pe o „convenție socială” care se impune individualului, putem considera că și conceptul saussurian de *limbă* conține o serie de elemente „pragmatice”. De altfel, situația este asemănătoare cu aceea discutată în §42.; unde am arătat că nivelul semantic și gramatical al unui sistem semiotic conține anumite elemente care țin de *pragmatică*.

3° Tot ceea ce F. de Saussure consideră a fi obiectul „lingvisticii externe” poate fi considerat că aparține *pragmaticii* întrucît fenomenele de limbaj studiate de „lingvistica externă” sînt, așa cum am văzut, reflexe ale relației dintre „limbaj” și cei care se folosesc de limbaj.

c. Privire retrospectivă asupra „pragmaticii tradiționale”. În urma celor discutate sub a., b., putem aduce precizările necesare în legătură cu noțiunea de „pragmatică tradițională” : înțelegem prin acest termen totalitatea conceptelor teoretice elaborate în interiorul lingvisticii care pot fi aduse sub incidența conceptului de *pragmatică*, elaborat mai tîrziu nu în lingvistică, ci în teoria generală a semnelor (semiotică).

După cum am văzut în a., începînd cu școala neogramatică, trecînd prin „idealismul lingvistic” al lui K. Vossler și B. Croce, domenii întregi ale lingvisticii — și nu dintre cele minore — au fost gîndite și elaborate pe baza unor idei care, mai tîrziu, atunci cînd Ch. Morris a încercat o sistematizare a conceptelor teoretice legate de modul de funcționare a *sistemelor de semne*, au fost catalogate la rubrica „pragmatică”. Lingvistica istorică (= istoria limbilor) a fost gîndită și elaborată dintr-o perspectivă pe care o putem numi *pragmatică* : istoria unei limbi a fost văzută ca un fel de *parte a istoriei* (sociale, politice, culturale a) colectivității care o vorbește. Ca *expresie* a „spiritului popoarelor”, limba a fost văzută ca obiect al inves-

⁴⁵ Id., *ibid.*, p. 40.

⁴⁶ Id., *loc. cit.*

⁴⁷ Ceea ce F. de Saussure numește *lingvistică externă* „s'occupe pourtant de choses importantes, et c'est surtout à elles que l'on pense quand on aborde l'étude du langage” (*op. cit.*, p. 40); v. și observațiile noastre făcute în acest paragraf, sub a, 6*.

tigației *stilistice*, iar istoria limbii a fost văzută ca *istorie a stilului*, deci ca *evoluție a mijloacelor de expresie*. *Dialectologia* apare ca rezultat al interesului manifestat pentru observarea directă a modului în care se manifestă *in actu* spiritul „colectivității anonime”. Am putea spune, ca urmare a acestor observații, că lingvistica prestructurală a fost *orientată* (cel puțin teoretic) *pragmatic*.

În acest context, credem că nu greșim dacă spunem că meritul lui F. de Saussure este acela de a fi orientat gândirea lingvistică spre un aspect nu mai puțin important al fenomenului lingvistic, anume asupra înseși naturii lui specifice de a fi un *sistem de semne*, care funcționează pe baza unui ansamblu de *convenții* sociale instituite. Această modificare esențială a „paradigmei” de gândire lingvistică se realizează în primul rând prin introducerea distincției limbă—vorbitură.

Această distincție are drept urmare separarea (conceptuală) a ceea ce constituie *specificul* limbii de „masă eteroclită” a faptelor de limbaj; în felul acesta se pune în lumină elementul care distinge limbile naturale de toate celelalte forme de manifestare umană, fixând pentru lingvistică un loc aparte în domeniul științelor consacrate omului. Studiul *limbii* (= al sistemului de semne) aparține la ceea ce de Saussure a numit *lingvistică internă*, în timp ce studiul ei tradițional (ca *parte a* istoriei culturale, politice, sociale a colectivităților etc.) aparține *lingvisticii externe*⁴⁸. Dintr-un punct de vedere mai direct legat de domeniul tratat în acest capitol, am putea spune că, prin introducerea conceptului de *limbă* (în opoziție cu cel de *vorbitură*) și prin ideea acreditată că obiectul „lingvisticii interne” îl constituie *limba* (și nu relația ei cu diverși factori „externi”), de Saussure modifică *orientarea* studiului sistemelor semiotice constituite de limbile naturale: de la abordarea cu precădere a *pragmaticii*, la abordarea (cu precădere) a celorlalte două componente ale semiozei, *gramatica* și *semantica*. Nu este însă mai puțin adevărat că, datorită delimitărilor și „restructurărilor” introduse de F. de Saussure, gândirea lingvistică presemiotică poate fi captată cu ușurință de către aparatul conceptual al semioticii, fapt care asigură *continuitatea* dintre teoria limbii naturale, așa cum a fost elaborată în interiorul lingvisticii, și teoria semiotică (sau „semiotizată”) a limbii.

§44. *Pragmatica: domenii de investigație*. În §43. am încercat să arătăm care sînt domeniile lingvisticii care au fost abordate, în mod tradițional, dintr-un punct de vedere pragmatic, bineînțeles, într-o perioadă în care nici termenul și nici conceptul de „pragmatică” nu se cristalizaseră încă. În perioada prestructuralistă, ca și ceva mai târziu, de la F. de Saussure înainte, avem a face cu un fel de „pragmatică implicită”.

În acest paragraf ne propunem să ne oprim asupra unor investigații explicit pragmatice, independent de faptul dacă aceste investigații se bazează sau nu pe tripartiția *pragmatică—semantică—gramatică* făcută de Morris (și adoptată de noi mai sus).

Vom lua în considerație mai jos anumite domenii ale lingvisticii din perioada actuală (sau apropiată de cea actuală) în măsura în care cei care le abordează o fac în mod explicit din perspectiva modului în care sistemul de semne (limba naturală) este *utilizat* de către vorbitori (e vorba, deci, de

⁴⁸ V. nota imediat precedentă.

ceea ce, în §42. și pass., am numit, urmînd pe Ch. Morris, relația semn-agent).

Vom avea în vedere următoarele direcții: a) teoria „actelor de vorbire” și b) teoria așa-numitelor „cuvinte cu funcție pragmatică”.

a. Acte de vorbire. O teorie de ansamblu a actelor de vorbire, ca și a modului în care această teorie se articulează în teoria generală a limbii, a fost elaborată de J. R. Searle ⁴⁹.

Ipoteza de la care pleacă J. R. Searle este aceea că limbajul este un „mod de comportament intențional, guvernat de reguli” ⁵⁰.

În formă mai detaliată, această ipoteză constă în următoarele: a) a vorbi o limbă înseamnă a realiza acte ca: a face afirmații, a da ordine, a pune întrebări, a face promisiuni și așa mai departe și, într-un mod mai abstract, a realiza acte ca: a se referi (la ceva), a face o predicție; b) „aceste acte sînt făcute posibile de existența unor reguli care guvernează întrebuintarea elementelor lingvistice” ⁵¹.

Acest punct de vedere se justifică prin aceea că orice comunicare realizată cu ajutorul limbii implică acte de natură lingvistică ⁵², iar ceea ce Searle consideră a fi „unitatea de comunicare nu este — așa cum se consideră în general — simbolul, cuvîntul sau fraza și nici măcar apariția simbolului, cuvîntului sau frazei, ci producerea sau emisiunea [s.m., E.V.] simbolului, a cuvîntului sau a frazei, în momentul în care se produce actul de limbaj” ⁵³.

Diferența dintre a considera un fapt ca act de comunicare cu ajutorul limbii și a nu-l considera astfel este — după părerea lui Searle — de o importanță decisivă: „cînd consider că un zgomot sau o inscripție pe o foaie de hîrtie constituie, ca mesaj, un exemplu de comunicare lingvistică, trebuie să admit, printre altele, că acest zgomot sau această inscripție au fost produse de o ființă sau de niște ființe care îmi seamănă mai mult sau mai puțin și că au fost produse cu anumite intenții” ⁵⁴.

După Searle, în cazul în care am considera zgomotul sau inscripția ca simple fenomene naturale, le-am exclude prin însuși acest fapt din categoria faptelor de comunicare lingvistică. Acest mod de a înțelege limbajul îl duce pe Searle la concluzia că „o teorie a limbajului face parte din teoria acțiunii pentru simplul motiv că a vorbi este o formă de comportament guvernată de reguli” ⁵⁵.

Cu toate acestea, după părerea lui Searle, o teorie a limbajului care nu captează decît aspectele lui formale, adică regulile, este, în mod inevitabil, o teorie incompletă, întrucît o astfel de teorie nu are capacitatea de a exprima în mod clar ce anume se obține prin manipularea semnelor în acord cu regulile. Folosind comparația lui Searle, o astfel de teorie ar echivala cu descrierea (strict formală) a regulilor jocului de base-ball fără descrierea acestuia ca joc ⁵⁶.

Încercînd să facem legătura între punctul de vedere al lui Searle și cele discutate de noi în capitolele 3—5 și aici, în §42., ni se pare justificat

⁴⁹ *Les actes ...*

⁵⁰ J. R. Searle, *Les actes ...*, p. 52.

⁵¹ *Id.*, loc. cit.

⁵² *Id.*, loc. cit.

⁵³ *Id.*, loc. cit.

⁵⁴ *Id.*, *ibid.*, p. 53.

⁵⁵ *Loc. cit.*

⁵⁶ *Op. cit.*, p. 53.

să considerăm că partea lingvisticii care are ca obiect ceea ce Searle numește aspectele „formale” ale lingvisticii este alcătuită din :

a) teoria a ceea ce am numit în capitolele 3, 4 „unitățile fundamentale ale limbii”;

b) teoria modului cum aceste „unități fundamentale” se integrează în construcții (adică ceea ce în cap. 5 am numit *gramatică*);

c) teoria relațiilor sistematice dintre *semne* și *designata* (adică ceea ce în cap. 6 am numit *semantică*).

Ni se pare suficient de clar că toate aspectele enumerate sub a) — c) cad sub incidența a ceea ce am numit *gramatică* (cele menționate sub a) și b)) și *semantică* (cele menționate sub c)).

Acea parte a lingvisticii care are ca domeniu de investigație modul în care regulile (formale ale) gramaticii și semanticii sînt folosite pentru a realiza comunicarea prin intermediul limbajului, deci sînt folosite în *actele de limbaj* (adică actul de „a face o promisiune” sau de a pune o întrebare” sau de „a da un ordin” etc.), alcătuiește *pragmatica*. Aceasta deoarece în domeniul menționat intervine, în mod evident și esențial, relația dintre *semne* și *agenții* care utilizează semnele și regulile, realizînd astfel *acte concrete de comunicare interindividuală*.

De altfel, ideea că teoria limbajului este incompletă dacă se limitează la a arăta *cum este* limbajul și că o astfel de teorie trebuie să arate, în egală măsură, ce anume *se face* cu ajutorul limbajului de către cei care îl folosesc poate fi găsită și la alți cercetători ⁵⁷.

b. Cuvinte cu funcție pragmatică. Există în lexicul oricărei limbi o serie de cuvinte al căror sens este legat în mod direct de felul în care sînt întrebuințate; acesta este motivul pentru care se consideră că studiul acestor cuvinte cade sub incidența pragmaticii. În acest subparagraf, vom încerca să punem în lumină în ce anume constă relația dintre cuvintele acestei clase și pragmatică (în sensul precizat în capitolul de față).

1° Pentru a avea la îndemînă noțiunile necesare în clarificarea chestiunii menționate, vom începe prin cîteva precizări legate de structura actului de vorbire.

În structura oricărui *act de vorbire*, intervin în mod firesc mai mulți factori :

a) persoana care *folosește* semnele, în sensul că le *produce* (prin *vorbire* sau prin *scriere*), întrucît semnele limbii nu pre-există actului de vorbire decît în măsura în care sînt „stocate” în *mintea* vorbitorului; prin urmare, cel care vrea să „exercite o anumită influență” asupra altcuiva cu ajutorul semnelor trebuie mai întîi să *producă* aceste semne;

b) persoana „vizată” de cel care „produce” semnele;

c) înseși *semnele* (materiale) prin al căror intermediu cel care le folosește intenționează să exercite o influență asupra persoanei vizate.

⁵⁷ Termenul de „act de vorbire” (engl. speech act) este folosit și de alți cercetători, de exemplu, J. L. Austin, *How to talk*, în *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1952—1953, reprodus în *Philosophical Papers*, London, Oxford, New York, ed. a 2-a, 1970, p. 134—153; tot Austin *How to do Things with Words*, New York, Harvard University Press, 1965, p. 1 și urm.) face observația că nu toate propozițiile fac „aserțiuni” și că multe tipuri de propoziții care au pus și pun probleme dificile filozofilor nu sînt formulate (cel puțin parțial) cu intenția de „a da informații cu privire la fapte” (p. 2); pentru prezentarea — în perspectivă istorică — a ideilor care stau la baza teoriei actelor de vorbire, v. D. Chițoran, Alexandra Cornilescu, *op. cit.*, p. 9—27.

În acord cu terminologia uzuală (influențată în mare măsură de teoria comunicației), „persoana” la care se referă (a) poartă numele de *emitent* (E), „persoana” la care se referă (b) poartă numele de *destinatar* (D), iar semnele produse de E și care sînt „receptate” de D poartă numele de *mesaj* (M); E și D sînt participanți la actul de vorbire.

În legătură cu punctele (a), (b) de mai sus, trebuie făcute următoarele precizări:

α) calitatea de E sau D a unei persoane nu-i este în nici un fel „inherentă”, ci este *asumată* (de către E) sau *acceptată* (de către D) în mod „deliberat”;

β) în consecința celor arătate sub (α), E și D își pot schimba în mod alternativ și deliberat raportul reciproc: E poate „renunța” la rolul de E, cedîndu-l lui D, care își poate, în aceste condiții, asuma, la rîndul său, rolul de E (este ceea ce se întîmplă, în mod obișnuit, în *dialog*, unde două persoane își schimbă pe rînd rolul de E cu cel de D);

γ) între participanții la actul de vorbire există o serie de relații diferite de cele care se instituie prin însuși actul de vorbire și care, putem spune, preexistă actului de vorbire: este vorba de relațiile socio-culturale, dintre E și D, derivate din *poziția* pe care aceștia o dețin în colectivitatea care folosește același sistem de semne cu ei. Relațiile de aici (sub (γ)) se reflectă, după cum vom vedea mai jos, într-o anumită modalitate de utilizare a semnalelor în construirea mesajelor.

2° Pragmatica și noțiunea de *persoană* (gramaticală). În multe limbi, printre care și româna, factorii menționați sub 1° (a) — (c) și (α) — (γ) se reflectă în mod direct în semantica unor categorii de semne. Printre aceste semne sînt cele care în mod tradițional sînt considerate a exprima ideea de *persoană* (gramaticală). E vorba în primul rînd de *pronumele personale* și de unele morfeme flexionare ale verbului (anume cele care exprimă persoana (gramaticală)).

În cele ce urmează vom analiza cîteva exemple de semne cu „rol pragmatic”, numai cu scopul de a face intuitivă natura raportului dintre semnele din această categorie și noțiunile introduse aici sub 1°.

Dintre morfemele legate de „ideea de persoană”, ne vom opri mai întîi asupra pronumelui personal *eu*.

Definiția tradițională a pronumelor personale este următoarea: „pronumele *personal* [s.m., E.V.] este pronumele care desemnează diferitele persoane”⁵⁸. Trebuie să remarcăm, în legătură cu definiția citată, că, menționînd faptul că pronumele personal se referă la *persoane* (deci nu la „obiecte”), tradiția lingvistică pune în lumină — evident, fără *această* intenție — relația dintre persoana (gramaticală) și ideea de „*activitate umană*”, esențială în definirea a ceea ce am numit „act de vorbire”.

Mai departe, pronumele de persoana 1, *eu*, este definit ca desemnînd „persoana care vorbește”⁵⁹. Se poate observa, pe de o parte, că în definiția tradițională a pronumelui de persoana 1 persoana este determinată printr-o trăsătură care, așa cum am văzut sub 1°, reprezintă un factor esențial care intervine în „actul de vorbire”, și anume emitentul. Pe de altă parte, trebuie să observăm că modul în care, în definiție, se face referirea la E este defectuos: într-o propoziție ca *tu vorbești*, deși se face referirea la o „persoană care vorbește”, această referire nu se face prin *eu*, ci

⁵⁸ GLR I, p. 136.

⁵⁹ *Op. cit.*, p. 136.

printr-un alt semn, anume *tu*. Observația de mai sus ne duce la concluzia că persoana desemnată de *eu* nu este univoc determinată prin formula „persoana care vorbește”, în general. Se pare că, pentru a specifica persoana desemnată de *eu* trebuie să găsim o formulare mai restrictivă decât cea pe care am citat-o mai sus. Condiția (mai restrictivă) pe care trebuie să o îndeplinească o „persoană” pentru a putea fi desemnată prin *eu* nu este deci aceea de „a vorbi” pur și simplu, deci de a „emite semne, în general”, ci aceea de a include printre semnele „emise” și semnul *eu*. Așadar, putem spune că *eu* desemnează „acea persoană care, emițând un mesaj anumit (v. 1°, (c)), include în acest mesaj și semnul *eu*”⁶⁰.

Mai departe, o dată determinată persoana la care se referă *eu*, persoana desemnată prin *tu* se poate determina prin referire la persoana desemnată de *eu*; persoana desemnată de *tu* este persoana căreia îi este adresat mesajul *M* emis de *eu*, mesaj care conține, la rîndul său, semnul *tu*⁶¹.

În legătură cu modul în care am determinat extensiunea semnelor *eu* și *tu*, trebuie să insistăm asupra faptului că, în definițiile la care ne referim, se menționează în mod explicit nu numai participanții la actul de vorbire, ci și actul de vorbire însuși: simplificînd lucrurile, am putea spune că *eu* desemnează „persoana care spune acest *eu* (pronunțat acum și aici)”, în timp ce *tu* desemnează „persoana căreia *eu* i se adresează prin acest *tu* (pronunțat acum și aici)”.

3° Unele *adverbe* de timp și de loc.

Pentru a determina punctul (în timp sau în spațiu) care constituie extensiunea unor adverbe ca *aici* sau *acum* se impune din nou recursul la factori incluși în „actul de vorbire”.

Extensiunea unui adverb (de loc) ca *aici* se poate determina spunînd că acest semn desemnează un punct din spațiu (sau o zonă) aflată „în proximitatea locului în care este emis mesajul care conține adverbul *aici*”.

În același mod, putem spune că *acolo* „desemnează un punct (sau o zonă) din spațiu aflat(ă) la o distanță oarecare în raport cu locul în care este emis mesajul care conține semnul *acolo*”.

Tot așa, putem spune că extensiunea unui adverb ca *acum* este constituită dintr-„un anumit punct (situat pe axa timpului) care este *simultan* cu momentul în care este produs mesajul care conține semnul *acum*”; un adverb ca *atunci* desemnează „un moment situat (pe axa timpului) înainte sau după momentul în care este produs mesajul care conține semnul *atunci*”.

Ca și în cazul pronumelui *eu*, trebuie să facem observația că, atunci cînd spunem „mesajul în care apare semnul ...” (unde, în locul punctelor figurează unul dintre adeverbele *aici*, *acolo*, *acum*, *atunci*), trebuie avute în vedere aparițiile concrete, în mesaj, ale semnelor menționate (și nu „tipurile” cărora le sînt subsumate aceste apariții).

4° Construcții *performative*. Există în limbajele naturale o serie de construcții (= propoziții sau fraze) al căror sens nu poate fi specificat în termenii unor reguli ca cele discutate în Cap. 6 (§ 34.). Acest lucru nu este posibil, în primul rînd, din cauză că predicatul lor nu este un verb care are

⁶⁰ Definiția noastră reproduce definiția dată de E. Benveniste (*Problèmes de linguistique générale*, p. 52, 53, 252; în același mod este definită pers. 1 și la E. Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, p. 20, 71.

⁶¹ E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

o „intensiune” în sensul celor arătate în § 34. Să ne gândim, spre exemplu, la intensiunea predicatului dintr-o frază ca *Ion promite că vine mâine* și să ne întrebăm prin ce anume se caracterizează clasa de obiecte care cad sub incidența verbului *a promite*.

Încercînd să specificăm intensiunea acestui verb (pentru ca, ulterior, să-i putem determina extensiunea), constatăm că nu putem realiza acest lucru fără a ne referi la însuși actul prin care *cineva* (în exemplul nostru, *Ion*) pronunță efectiv verbul *a promite*. Altfel spus, *cineva* face o promisiune (conținută de propoziția *P*) exact atunci (și numai atunci) cînd pronunță efectiv fraza: *Promit că P*.

În acest sens, o frază de tipul menționat nu poate fi considerată ca descriind un fapt sau o stare din realitate. Aceasta în primul rînd pentru că „starea” sau „faptul” își începe existența abia în momentul în care propoziția *Promit că P* este enunțată (de către *cineva*). Dacă am vrea să specificăm sensul acestei propoziții prin descrierea „stării” sau „evenimentului” la care se referă, ca în cazul propozițiilor care fac enunțări despre realitate (cf. § 34. b), am putea spune că „starea” sau „faptul” descris de propoziții de tipul aici în discuție *include* enunțarea acestei propoziții. În alți termeni, am putea spune că o astfel de propoziție nu *descrie* un eveniment, ci, într-un anumit sens, *este* însuși evenimentul sau că o astfel de propoziție se „confundă” cu evenimentul (la care am putea fi tentați să spunem că „se referă”).

J. L. Austin⁶² numește tipul de construcții discutat mai sus construcții *performative*, întrucît printr-o astfel de propoziție *se face* (se execută) ceva și nu se „vorbește despre” ceva.

În urma explicațiilor date, se poate observa că trebuie acceptată ideea că una dintre caracteristicile (semantice) esențiale ale acestor construcții (propoziții și/sau fraze) este că, spre deosebire de propozițiile care fac aserțiuni, extensiunea propozițiilor și/sau frazelor performative nu este o „valoare de adevăr” (*adevărat* sau *fals*), în sensul că aceste construcții nu pot fi nici *adevărate*, nici *false*.

Dacă *Ion promite că vine mâine* și, în realitate, el *nu vine*, este firesc să spunem că *Ion nu și-a respectat promisiunea* . . . , nu că propoziția menționată este falsă.

Din cele arătate pînă aici nu trebuie să înțelegem că *construcția performativă* este o construcție care se deosebește de celelalte exclusiv prin anumite particularități *semantice*. Categoria construcțiilor performative trebuie văzută, în primul rînd, ca act de vorbire executat cu o *intenție specifică* alta decît aceea de a comunica informații cu privire la realitate (construcții *asertive*) sau de a cere o informație (construcții *interogative*) sau de a da un ordin (construcții *injunctive*).

c. **Observații finale.** Pornind de la definiția pe care Ch. Morris a dat-o pragmaticii (ca domeniu al relației semn-agent), am încercat în acest capitol să arătăm care sînt conceptele, ideile și metodele dezvoltate în interiorul lingvisticii care se pot subsuma conceptului de *pragmatică*.

Evident, nu toate ideile, conceptele și metodele discutate sub a., b. au apărut ca urmare a *intenției* unor cercetători de a investiga *nivelul pragmatic* al limbajului natural, și nu alt nivel. Observația este valabilă în special pentru cele discutate sub a. (= cercetările din perioada care precedă apariția studiilor lui Ch. Morris).

⁶² J. L. Austin, *How to do . . .*, p. 4–11 și pass.

În ce privește cercetările de pragmatică apărute *după* studiile lui Ch. Morris, trebuie să facem, de asemenea, observația că nici acestea nu abordează în mod explicit pragmatica din perspectiva unei teorii semiotice de tipul celei dezvoltate de Morris. Fără a o considera ca avînd valoare de argument, facem totuși, în această ordine de idei, observația că în nici una din cele două lucrări fundamentale pentru pragmatică, la care ne-am referit, de altfel, în mod frecvent, în acest capitol, anume acelea ale lui J. R. Searle ⁶³ și J. L. Austin ⁶⁴, nu se face nici o referire la ideile lui Ch. Morris. Notăm totuși în încheierea acestei din urmă observații, faptul că absența unei *filiatii* propriu-zise între semiotica de tip Morris și lucrările de pragmatică menționate nu poate fi în nici un caz invocată ca argument împotriva ideii că aceste studii abordează în mod efectiv domeniul pragmaticii, așa cum a fost delimitat teoretic de Ch. Morris. Întrucît nu sîntem interesați aici de *istoria* lingvisticii, nu încercăm să dăm nici o explicație situației pe care am descris-o.

⁶³ V. mai sus, nota 40.

⁶⁴ V. mai sus, nota 57.

Capitolul 8: Privire retrospectivă

§45. Așa cum am arătat în prefață, prezenta lucrare și-a [propus o prezentare și o explicație a ceea ce noi am socotit a fi conceptele teoretice de bază ale lingvisticii din momentul de față. Întrucât stadiul actual de dezvoltare a lingvisticii teoretice se caracterizează printr-o accentuată diversitate (atât conceptuală, cât și metodologică), dificultatea celui care întreprinde o astfel de examinare a conceptelor constă, în primul rînd, în găsirea unui *principiu unificator*. Nu negăm prin aceasta faptul că astfel de principii *există* deja și ne sînt oferite de însăși evoluția istorică a disciplinei noastre. Aceste principii sînt însă esențial determinate de punctul de vedere care guvernează diversele teorii existente în prezent. Ne vom opri în continuare la un exemplu aparent simplu, dar esențial în structura conceptuală a lingvisticii: e vorba de termenul de *gramatică*. Cel care compară accepția „tradițională” (eventual, „școlară”) a termenului cu accepția pe care acesta o are în lingvistica structurală, începînd cu F. de Saussure și L. Bloomfield, sau în teoriile generativ-transformaționale ale limbii va observa fără dificultate cel puțin două aspecte legate în mod direct de observația noastră de mai sus: în teoria lui F. de Saussure noțiunea de *gramatică* ocupă un loc de mică importanță; pentru F. de Saussure, în descrierea modului de funcționare a limbilor naturale, importanța primordială o au *relațiile sintagmatice și asociative* și nu „gramatica” însăși, care, în fond, se reduce la modul de funcționare a celor două tipuri de relații (v. §27.). Pentru teoriile generativ-transformaționale, „gramatica” unei limbii (naturale) reprezintă, într-un anumit sens, *conceptul central* în jurul căruia se organizează ca simple „părți” toate celelalte elemente constitutive ale oricărui sistem lingvistic (semantica, fonetica, lexicul etc.); din punct de vedere generativist-transformațional, termenul de „gramatică” a unei limbi este oarecum echivalent cu „însăși” teoria limbii respective.

Ținînd seama de observații de felul celor de mai sus, ne putem întreba: cum va explica în mod concret un termen ca cel din exemplul de mai sus cineva care își propune să clarifice și să sistematizeze aparatul conceptual al lingvisticii contemporane? Printre soluțiile posibile ar putea fi luate în considerație, în mod rezonabil, următoarele:

a) enumerarea și explicarea *tuturor* accepțiilor existente în momentul de față pentru fiecare dintre termenii considerați;

b) formularea unei definiții mai mult sau mai puțin *independente* de toate cele existente și raportarea tuturor acestora la definiția aleasă, indicîndu-se asemănările și deosebiriile dintre definiția „independentă” și toate celelalte;

c) prezentarea *istorică* a diverselor modificări apărute în accepția dată termenilor, eventual, istoria modului în care diversele concepte au fost *înlocuite* cu altele noi.

Soluția (a) ni se pare greu de acceptat, întrucât conduce, în ultimă analiză, la o simplă operație lexicografică de înregistrare a „sensurilor” unor termeni.

Soluția (b) este, de fapt, aceea pe care am ales-o în prezenta lucrare.

Soluția (c) ar face ca o astfel de lucrare să devină o lucrare de istorie a lingvisticii, ceea ce nu corespunde, în mod evident, intențiilor noastre.

§46. Optînd pentru soluția (b) din paragraful precedent, se poate observa că, în capitolele precedente, am ales drept „cadru conceptual” independent de teoriile lingvistice concurente sistemul de concepte pus la dispoziția noastră de *teoria generală a sistemelor de semne* prin lucrarea lui Ch. Morris¹ consacrată acestui domeniu.

Alegerea făcută se justifică în primul rînd prin faptul că, după părerea noastră, tocmai ideea că limbile naturale nu sînt altceva decît „cazuri particulare” de „sisteme de semne” este aceea care a făcut posibilă o *re-gîndire* a întregii lingvistici. În sprijinul acestui mod de a vedea vine — credem — și ideea lui F. de Saussure, care consideră că, prin construirea unei teorii generale a semnelor (o „semiologie”, cum a numit-o el), lingvistica s-ar putea reconstrui prin raportare la aceasta².

După cum se știe, „teoria generală a semnelor”, care pentru F. de Saussure era un simplu deziderat, a fost elaborată în mod sistematic, cel puțin în ce privește liniile ei de bază, de către Ch. Morris³. În acord cu cele discutate, în capitolele precedente am căutat să arătăm dacă și în ce măsură conceptele teoretice elaborate în interiorul lingvisticii pot fi captate în termenii teoriei generale a semnelor. Demersul nostru ni se pare cu atît mai justificat, cu cît conceptele teoretice ale teoriei semnelor au fost elaborate de către Morris nu în primul rînd cu instrumente de descriere a limbilor naturale, ci cu instrumente de descriere a *oricărui* sistem de semne. În aceste condiții, cel care intenționează să descrie limba naturală ca sistem de semne este obligat, în primul rînd, să determine măsura și modul în care teoria generală (a semnelor) — elaborată independent de limbajul natural — poate fi considerată ca o teorie convenabilă pentru limbajul natural. Demersul la care ne-am referit mai sus explică — după părerea noastră — structura lucrării de față : după ce, în primul capitol, am încercat să arătăm ce înțeles are termenul de *semn în general*, în cel de al doilea capitol ne-a interesat să punem în lumină problematica specifică semnului *lingvistic*, conceput ca *particularizare a conceptului general* de „semn”. Era deci firesc să ne referim aici în special la modul în care a fost înțeles semnul lingvistic de către F. de Saussure, cel care a introdus în lingvistică, împreună cu consecințele care decurg din ea, ideea că limba (naturală) este un „sistem de semne”.

În cel de al treilea capitol, am încercat să arătăm care sînt și cum sînt, în limbile naturale, entitățile considerate semne: în acest context, ne-am referit la noțiunea de *morfem*, arătînd cum acesta funcționează în limbajul natural ca „semn ireductibil” (= minimal) și ca element con-

¹ Ch. Morris, *Writings* ...

² Saussure, *Cours* ..., p. 33.

³ Morris, *op. cit.*, partea întâi, capitolele I—VII.

stituent al unor semne de complexitate mai mare, cuvîntul și enunțul. În capitolul următor (al patrulea), am încercat să arătăm în ce mod, pornind de la noțiunea de „semn minimal” (= morfem), se poate ajunge la elementele în număr finit, din care sînt constituite semnele minimale, anume la noțiunea de *fonem*.

În capitolele următoare (al cincilea, al șaselea și al șaptelea), ne-am propus, în fond, să arătăm care sînt modalitățile în care cercetătorii (lingviști și nelingviști) au înțeles să specifice *modul de funcționare* a sistemului de semne numit „limbă naturală”. Aici am avut în vedere ceea ce am putea numi modul de *organizare* a sistemului de semne lingvistice. Acest aspect cade — am considerat noi — în mod firesc sub incidența conceptului lingvistic de *gramatică*. Dat fiind că gramatica se referă în primul rînd la modul în care semnele sînt *organizate* în structuri de o complexitate mai mare sau mai mică, am considerat că *perspectiva structuralistă* adoptată în lingvistică începînd cu primele decenii ale acestui secol este aceea care trebuie avută în primul rînd în vedere atunci cînd vrem să arătăm în ce constă *organizarea* unui sistem de semne lingvistice. În consecință, atunci cînd am vrut să explicăm ce se înțelege în lingvistică prin *gramatică*, ne-am referit cu precădere (dar nu exclusiv) la *gramatica structuralistă*. Examenul sistematic al conceptelor utilizate de gramatica structurală a condus la concluzia că modul în care structuralismul concepe gramatica este captat în mod satisfăcător de conceptul semiotic de *sintaxă*, așa cum a fost definit de Ch. Morris, ca domeniu al „relației semn—semn”. Am putea spune că investigarea conceptelor *lingvistice* legate de „gramatică” sînt de natură să nuanțeze prin concretizare definiția lui Morris.

În ce privește dimensiunea *semantică* a proceselor de semioză, în cel de al șaselea capitol am încercat să precizăm în ce constă relația *semn—designatum*, folosindu-ne de aparatul conceptual oferit de ceea ce se numește în momentul de față „semantică intensională” (sau „semantică a lumilor posibile”). La această alegere au prezidat în special următorii factori: (a) după toate aparențele, în prezent, semantică intensională reprezintă teoria semantică cel mai sistematic elaborată și integrată într-o teorie generală a limbii; b) semantică intensională ni s-a părut a fi mai apropiată de tradiția „lingvistică” de înțelegere a sensului ca element conceptual de care este legat semnul lingvistic; (c) însuși conceptul de „interpretant”, care intervine, după Ch. Morris, în procesul de semioză și care este, în mod evident, legat de ceea ce numim în mod uzual *sens*, poate fi captat în termeni de „intensiune” a semnelor. La considerentele de sub (a)—(c) de mai sus adăugăm și considerentul că, în momentul de față, „semantică intensională” ni se pare a fi cea mai aptă de a suplini absența unei teorii coerente și suficient de cuprinzătoare a sensului, elaborate în interiorul lingvisticii.

Cel de al șaptelea capitol al lucrării noastre își propune să arate cum conceptul semiotic de „pragmatică” este de natură să capteze un număr de preocupări și de idei care au jucat un rol esențial în istoria gîndirii lingvistice (limba ca reflex al psihicului unei colectivități, limba ca activitate creatoare a indivizilor și a colectivității etc.). Pe de altă parte, ni se pare util să facem în acest moment al discuției observația că în special două dintre dihotomiile saussuriene fac posibilă o înțelegere lingvistică clară a conceptului semiotic de „pragmatică”: este vorba de dihotomia *limbă/vorbire* și de dihotomia *lingvistică internă/lingvistică externă*. Ne-am oprit, în continuare, la două dintre domeniile pragmatice în care s-a dezvoltat un

aparatur conceptual foarte coerent: teoria actelor de vorbire și teoria cuvintelor cu funcție pragmatică.

În încheierea explicațiilor retrospective din această secțiune, ni se pare util să adăugăm că cititorul va sesiza cu mai multă ușurință semnificația întregii cărți în momentul în care o va înțelege ca pe o încercare de a da o *interpretare lingvistică* conceptelor teoretice ale semioticii.

§ 47. În § 46. am căutat să arătăm cum teoria generală a semnelor funcționează în capitolele precedente ca „principiu unificator”; am văzut, în această ordine de idei, că în capitolele precedente s-a încercat o *interpretare lingvistică* a conceptelor semiotice.

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că demersul prezentat aici nu a putut soluționa toate problemele puse de diversitatea conceptuală a lingvisticii contemporane. Întorcându-ne la exemplul discutat deja în § 46., trebuie să observăm că, în Cap. 5., atunci când am discutat despre *gramatică*, nu am avut în vedere (și nici nu era posibil, în spațiul pe care ni l-am propus) *toate* concepțiile referitoare la gramatică existente în lingvistică în momentul de față. O astfel de tratare ar fi condus, credem, la o fragmentare nedorită a perspectivei generale. Am preferat, de aceea, prezentarea explicativă și cât mai analitică a unor idei care au contribuit la constituirea unei paradigme de gândire lingvistică diferite de cea existentă, de exemplu, în secolul al XIX-lea, și care stă la baza majorității concepțiilor actuale. Este vorba, în cazul concret la care ne-am referit, de ideile lui F. de Saussure sau ale lui L. Bloomfield sau Z. Harris sau, în sfârșit, de ideile lui N. Chomsky. Opțiunea noastră pentru acest demers explică faptul că, în lucrarea de față, am luat în considerație numai contribuțiile teoretice care au apărut de la începutul secolului și până în perioada anilor '50—'60. Altfel spus, am avut în vedere numai lucrările teoretice care au *inaugurat* — după părerea noastră — o direcție de gândire. Așa se explică faptul că unele contribuții teoretice cu totul remarcabile (cum ar fi, de exemplu, cele aparținând „școlii geneveze” sau „școlii lingvistice pragheze” sau „școlii londoneze” sau „structuralismului francez”⁴) nu au făcut obiectul prezentării noastre. Într-o situație asemănătoare se află cel puțin două dintre principalele orientări ale structuralismului american; e vorba despre analiza în *constituenți imediați*, dezvoltată de Rulon S. Wells⁵ sau de analiza *tagmemică* a lui Walter A. Cook⁶, ambele direcții de cercetare

⁴ Pentru denumirile școlilor lingvistice la care ne-am referit, ca și pentru foarte succintele caracteristici făcute fiecăreia dintre ele, v. antologia elaborată de Sorin Stati, *Le teorie sintattiche del Novecento*, Bologna, Mulino, 1977, p. 19—22, 49—50, 161—162, 195—198; relațiile conceptuale și metodologice dintre „școala geneveză” și ideile lui F. de Saussure apar cu claritate din prezentarea făcută la p. 19—22; relațiile dintre unele noțiuni folosite de școala pragheză și cadrul conceptual saussurian apar la p. 50; relația dintre abordarea sintaxei de către cercetătorii școlii londoneze și teoria generală a lui L. Hjelmslev (la rîndul său, continuator al lui F. de Saussure) apare suficient de clar atât din considerațiile introductive (p. 161—162), cit și din textul antologat al lui M. A. K. Halliday (p. 163—191; traducere în italiană a articolului *Categories of the Theories of Grammar, Word*, XVIII, 1961, p. 142—268); în ce privește concepția lui André Martinet (cf. textul antologat la p. 199—217), aceasta este considerată de Sorin Stati a fi legată atât de „școala geneveză”, cât și de distribuționalismul american (p. 197).

⁵ Rulon S. Wells, *Immediate Constituents*, în *Language*, nr. 23, 1947, p. 81—93; 102—106 (fragmente antologate la p. 79—101, în antologia, citată în nota precedentă, a lui Sorin Stati).

⁶ Walter A. Cook, *Introduction to Tagmemic Analysis*, New York, Holt, Reinhart & Winston, 1969; la p. 103—124 ale antologiei citate, se dă în traducere italiană un fragment de la p. 15—35 din originalul englez.

sintactică avînd la bază cadrul conceptual „distribuționalist”⁷ elaborat de L. Bloomfield și Z. Harris⁸.

Credem că procedînd în felul acesta am oferit noțiunile necesare pentru cititorul care vrea să cunoască gîndirea lingvistică modernă, în sensul că am prezentat în mod sistematic ansamblul de concepte pe care se bazează gîndirea lingvistică modernă.

Limitîndu-ne la discutarea ideilor care *instituie* modul modern de a gîndi limba, am crezut că este necesar să nu ne referim la diversele *dezvoltări* pe care unele teorii luate în considerație în această lucrare le-au suferit *după* apariția lor. Spre exemplu, atunci cînd am prezentat gramatica de tip generativ-transformațional, ne-am limitat la a prezenta forma în care acest tip de gramatică a apărut în 1957, fără a ne opri asupra diverselor și numeroaselor modificări pe care le-a suferit de-a lungul anilor, prin remarcabilele contribuții aduse de către cei care l-au urmat sau chiar de către N. Chomsky, în lucrările sale apărute după 1957.

În al șaselea capitol (Semantica), ne-am oprit pe larg asupra așa-numitei „semantici intensionale”, întrucît acest tip de semantică este cel mai apropiat de modul *lingvistic* (tradițional) de a înțelege sensul ca „noțiune” și, pe de altă parte, întrucît este, după toate aparențele, cea mai cuprinzătoare și mai bine structurată teorie a sensului existentă pînă astăzi.

§ 48. Am preferat să dăm unele explicații privitoare la structura și concepția volumului de față la sfîrșit, într-un capitol retrospectiv, întrucît aceste explicații pot fi mai ușor urmărite, credem noi, *după ce* cititorul se va fi familiarizat în prealabil cu textul lucrării noastre. Așa se explică faptul că cele discutate în acest ultim capitol nu și-au găsit locul — așa cum, poate, ar fi fost de așteptat — în prefata volumului.

⁷ Pentru termenul folosit, v. Sorin Stati, *op. cit.*, p. 71.

⁸ Sorin Stati, *op. cit.*, p. 71—72.

Abrevieri bibliografice

AUBLLR

Analele Universității București. Limba și literatura română, București, [TUB].

GLR I, II

Gramatica limbii române, vol. I, II, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966.

LR

Limba română, București, Editura Academiei Române, Anul I, 1952, ș.u.

Ch. Morris, *Writings*

... Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, The Hague, Paris, Mouton, 1971.

RRL

Revue roumaine de linguistique, Bucharest, Editura Academiei Române, Tome I, 1956, ș.u.

Saussure, *Cours* ...

Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechéhaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne, Paris, 1916 ; citatele se fac după ed. a 3-a, Paris, Payot, 1971.

TCLC, XII

Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, Vol. XII, Copenhague, 1959.

Emanuel Vasiliu, Introduction to the theory of language (Introducere
în teoria limbii)

Contents

Foreword	7
Chapter 1: Introductory notions	9
§ 1. Sign, semiosis, semiotics	9
§ 2. Language as sign system; linguistics and semiotics	12
Chapter 2: The linguistic sign	14
§ 3. Introductory remarks	14
§ 4. The linguistic sign as phonetic event	14
§ 5. "Arbitrariness" of the linguistic sign	16
§ 6. The dispute "natural" sign — "conventional" sign	18
§ 7. Immutability of the linguistic sign	19
§ 8. "Articulability" of the linguistic sign	21
§ 9. On the "twosideness" of the linguistic sign	22
§ 10. Natural and artificial signs; natural and artificial languages	24
Chapter 3: The linguistic units. I: The morpheme	27
§ 11. Introductory remarks	27
§ 12. The morpheme as irreducible sign	27
§ 13. Morpheme types	29
a. Free morphemes	29
b. Bound morphemes	29
c. Half-bound morphemes	29
§ 14. The word as grammatical form	30
§ 15. The word as form class	32
§ 16. Morphemes and allomorphs	33
§ 17. "Zero" morphemes	37
§ 18. Other meanings of the term "morpheme"	37
Chapter 4: The linguistic units. II: The phoneme	39
§ 19. Introductory remarks	39
§ 20. Distinctive and undistinctive (phonetic) features	40
§ 21. The phoneme as sound class	41
§ 22. Minimal pairs; the commutation proof	41
§ 23. Allophones	42
§ 24. Representational conventions	44
Chapter 5: The grammar	46
§ 25. Introductory remarks	46
§ 26. Gh. Morris' concept of "syntax"	46
§ 27. The structuralist concept of "grammar"	47
a. The phrase	49
b. The phrase structure	49

c. Relations and correlations; process and system	49
d. Relation and correlation types	50
e. Some grammatical concepts related with the explanations under a. — d.	51
§ 28. The concepts of relation and correlation and the American descriptivism	54
§ 29. The structuralist concept of "grammar" and Ch. Morris' concept of syntax	55
§ 30. "Analytic" and "generative" grammars	56
a. Analytic grammars	56
b. Generative grammars	58
c. The relationship between analytic and generative point of view	67
§ 31. Final remarks; grammar and syntax	68
Chapter 6: Semantics	70
§ 32. Introductory remarks	70
§ 33. Sign and designatum.	70
§ 34. Semantic rules; intension and extension	72
a. Sign categories.	72
b. Descriptive signs	73
c. Non-descriptive signs (logic signs)	75
§ 35. Intension as "function"	76
§ 36. Designation rules (semantic rules)	78
§ 37. "Compositionality" of the sign	79
a. Complex signs formed out from descriptive signs	79
b. Complex signs formed out with the help of "logic signs"	82
§ 38. Short characterization of the "intensional semantics"	84
§ 39. Other ways of approaching meaning	85
a. Semic analysis	85
b. "Semantic fields" theory	86
c. Transformational semantics	87
§ 40. Final remarks (concepts discussed under the preceding paragraphs)	88
Chapter 7: Pragmatics	90
§ 41. Introductory remarks	90
§ 42. Pragmatics in relation with grammar and semantics	90
§ 43. "Traditional" pragmatics.	92
§ 44. The presaussurian linguistics	93
b. Pragmatics and the "langue — parole" distinction	96
c. Retrospective look at the "traditional" pragmatics	99
§ 45. Pragmatics: investigation fields	100
a. Speech acts	101
b. Words with "pragmatic function"	102
c. Final remarks	105
Chapter 8: Retrospective considerations	107
Bibliographical abbreviations	112
Contents	113